

ОБРАЗОВАНИЕ,

**НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ
В МИРЕ**

международный научный электронный журнал

*Выпуск журнала № 58
Часть-11_Декабрь -2024*

OPEN ACCESS

ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ

международный научный электронный журнал

Декабрь - 2024 год

ЧАСТЬ - 11

Google
Scholar

JOURNALS
MASTER LIST

КНИГА ЛУЧШИЙ СПУТНИК ЖИЗНИ

*Преподаватель русского языка и литературы
академического лицея НГГТУ Х.Э.Ахмедова
и студентка 2 курса академического лицея
М.Ш. Анварова*

*«Книга – учитель, книга – наставник, книга – бесценный товарищ и друг».
«Ум, как ручей, высыхает и старится, если ты выпустишь книгу из рук».*

Аннотация

В данной статье раскрывается польза чтения книг для молодежи. В статье рассказывается факторы влияющих на формирование, развития и становления личности с чтением разных и полезных книг. Чтение книг рассматривается как творческий процесс. Особое внимание уделяется именно чтению детскому как значение для развития всех качеств и способности человека – его интеллекта воли, характера и психики.

Annotation

This article reveals the benefits of reading books for young people. The article describes the factors influencing the formation, development and formation of personality by reading different and useful books. Reading books is considered as a creative process. Particular attention is paid to children's reading as it is important for the development of all qualities and abilities of a person - his intellect, will, character and psyche.

Работа школьной библиотеки неразрывно связана со всей жизнью школы. Не только книгами и советами, но и действенной помощью учащимся, педагогам и родителям характеризуется её деятельность. Чтение - процесс индивидуальный, тесно связанный с развитием личности ребенка. В центре внимания – индивидуальная работа с читателями.

Человек, любящий, умеющий читать – счастливый человек. Он окружен множеством умных, добрых и верных друзей.

Друзья – это книги. Книги встречают нас с раннего детства и сопровождают всю жизнь, они заставляют нас совершенствоваться. Огромный мир, заманчивый и разнообразный, врывается в нашу комнату со страниц любимых книг.

Скажи мне, что ты читаешь, и я скажу, кто ты! А что будут читать дети и взрослые – во многом зависеть от библиотекаря. Потому что он и добрый

советчик, и понимающий слушатель, и хороший собеседник для посетителей библиотеки.

Одним из факторов, влияющих на формирование, развитие и становление личности, является книга, как художественная, так и научно-популярная. Чтение мы рассматриваем как творческий процесс. И в большинстве своем классики педагогической мысли придавали чтению, и именно детскому, исключительное значение для развития всех качеств и способностей человека – его интеллекта, воли, характера, психики.

Обратимся к источнику и сравним с днем сегодняшним, советам, которые были даны педагогом и мыслителем в те далекие времена. «Напрасен ум, если нет пищи мудрости, какую доставляют добрые книги, полные благих наставлений, примеров, нравственных заветов, законов и благочестивых правил. Словно задушевные друзья они охотно беседуют с нами... учат нас, ободряют, утешают и как зримо являют нам самые далекие от наших глаз вещи...».

Автор в своей речи говорит об уважении к книгам, о том, какие книги надо читать и о пользе, которую принесет с собой труд, вложение в чтение.

А. Сухомлинский писал: «Я вижу важнейшую задачу исключительной важности в том, чтобы чтение стало самой сильной, неодолимой духовной страстью ребенка, чтобы в книге человек на всю жизнь нашел привлекательность и роскошное общение с мыслью, красотой, величием человеческого духа, неисчерпаемый источник знаний.

Например, в произведениях М.Н. Муравьева и С.Т. Аксакова утверждается сентиментальный идеал, состоящий в высокой оценке дружественных и семейных связей. Например, герой повести «Обитатель предместья» замечает: «Я имею приятелей, потому что без дружества человеку жизнь была бы неприятна. Как можно жить одному! Любить только самого себя! Никому не быть полезным!.. Нет, чувствуют живо в сердце моём, что человек сотворён для общества: я получаю от него столько выгод! Оно имело попечение о воспитании моём, оно меня покровительствует, защищает от насилия неприятелей оружием, от обид согражданина моего – законами» В «Семейной хронике» по традиции, восходящей к сентиментальной прозе и к повести «Обитатель предместья», одной из высших ценностей представляется семейная жизнь. Обретение счастья происходит в любви и дружбе с родителями, братьями и сестрами и родными, даже помещики и крепостные рассматриваются как большая семья. В такой атмосфере растёт Сережа Багров.

В современной детской и подростковой литературе активно развиваются традиции, заложенные русскими писателями XVIII – XIX вв. Прежде всего

лучшие детские произведения художественно убедительно изображают читающего героя, утверждают положительную роль книги и чтения при формировании нравственных качеств личности ребенка и подростка.

Сейчас очень модно говорить о том, что люди стали читать меньше. Но меньше ли? Если судить по тому, какой объем книжной продукции мы имеем – то вряд ли. Другой разговор, что читают. Невооруженным глазом видно, что классика по количеству изданий уступает беллетристике. Конечно, в наше суетное и безумное время сложно выбрать час – два для прочтения настоящего произведения, ведь оно требует сосредоточенности, анализа. Гораздо легче читать различные рекламные буклеты, пустые по содержанию газеты.

В связи с этим необходимо сказать, что в интеллектуальном отношении люди читающие отличаются от людей нечитающих. Отличаются способностью мыслить проблемно, схватывать целое и выявлять частности, более адекватно оценивать ситуации, быстро находить правильные решения. Они, читающие, имеют больший объем памяти, активное творческое воображение, лучше владеют речью.

Телевидение же, компьютер, Интернет – разве не они отвлекли людей от чтения художественных книг и разрушили веками сложившиеся интимные «отношения» человека с книгой? Рассуждайте сами.....

OTA-ONA VA FARZANDLAR O'RTASIDAGI MUNOSABATLAR

Boranbaeva Mohinur Komekbay qizi

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti Pedagogika va psixologiya kafedrası Amaliy psixologiya yo'nalishi 2-kurs talabasi

Mambetiyarova Venera Rayimbayevna

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti Pedagogika va psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola ota-ona va farzandlar o'rtasidagi munosabatlarni tahlil qiladi, ularning o'zaro aloqalarining tarbiya, muloqot va psixologik rivojlanishdagi ahamiyatini yoritadi. Ota-ona va farzandlar o'rtasidagi muloqotning samaradorligi, ishonch va hurmat asosida shakllanadi, bu esa farzandlarning ijtimoiy muvaffaqiyatlariga va shaxsiy rivojlanishlariga katta ta'sir ko'rsatadi. Maqolada, shuningdek, taniqli psixologlar va ijtimoiy olimlarning ishlaridan misollar keltirilgan. Erik Erikson, Diana Baumrind va John Gottman kabi olimlarning nazariyalariga asoslanib, farzand tarbiyasida ota-onaning roli, ularning munosabatlaridagi o'zgarishlar va muammolarni hal qilishda samarali muloqotning ahamiyati ko'rsatilgan. Maqola oiladagi barqarorlik va farzandlarning psixologik sog'lig'ini ta'minlash uchun zarur bo'lgan tarbiyaviy yondashuvlarni ko'rib chiqadi.

Kalit so'zlar: Ota-ona, farzandlar, munosabatlar, muloqot, tarbiya, ishonch, hurmat, oila, psixologik rivojlanish, ijtimoiy muvaffaqiyat, axloqiy qarorlar, oilaviy munosabatlar.

Ota-ona va farzandlar o'rtasidagi munosabatlar oilaning asosiy poydevori bo'lib, farzandning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatadi. Oila – bu insonning birinchi jamiyati bo'lib, unda shaxsning xarakteri, qarashlari, odatlari va dunyoqarashi shakllanadi. Ota-onalar o'z farzandlariga nafaqat tarbiya berish, balki ularning hayotga tayyorlanishida, ijtimoiy muhitga moslashishida va muammolarni hal qilishda yordam berishadi. Shu bilan birga, farzandlar ham ota-onalariga o'zaro muhabbat, hurmat va ishonchni taklif etadilar. Bu munosabatlar o'zaro tushunish, muloqot va qo'llab-quvvatlash orqali mustahkamlanadi.

Ota-ona va farzandlar o'rtasidagi samarali muloqot munosabatlarning mustahkamlanishida muhim rol o'ynaydi. Muloqotning asosiy tamoyili – bu erkin va ochiq suhbatlar bo'lib, farzandlar ota-onalariga o'z fikrlarini va his-tuyg'ularini erkin ifodalash imkonini berishadi. Farzandlar o'z muammolarini va istaklarini ota-onalari bilan baham ko'rishdan qo'rqqmasliklari kerak. Buning uchun ota-onalar ularga yaxshi tinglovchi bo'lib, ularning fikrlarini hurmat qilishlari zarur. Psixolog Erik Erikson

o'zining shaxsiyat rivojlanishi nazariyasida insonning o'ziga bo'lgan ishonchini shakllantirishda ota-onaning roli alohida ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlaydi. U shunday degan: "Ishonch, bola uchun har qanday muvaffaqiyatning asosidir. Agar bola o'zini ota-onasiga ishonchli his etsa, u tashqi dunyo bilan samarali munosabatlar o'rnatishga tayyor bo'ladi."

Ota-ona farzandlarini tarbiyalashda eng asosiy mas'uliyatni o'z zimmasiga oladi. Farzandlar birinchi navbatda ota-onalarining xulq-atvorini, fikrini va harakatlarini kuzatib o'rganadilar. Agar ota-ona mehnatsevar, adolatli va mas'uliyatli bo'lsa, farzand ham shunday bo'lishni o'rganadi. Tarbiya nafaqat to'g'ri axloqiy qadriyatlarni o'rgatishni, balki farzandning shaxsiyatini rivojlantirishni ham o'z ichiga oladi. Ota-onalar farzandlariga hurmat, sabr-toqat, o'zini boshqarish, ijtimoiy mas'uliyat va boshqa axloqiy fazilatlarni o'rgatishi kerak. Psixologlar Diana Baumrind o'zining tarbiya uslublari haqidagi tadqiqotlarida ota-onaning tarbiya uslublarining farzandlarining xarakterini shakllantirishda muhim rol o'ynashini ta'kidlaydi. Baumrind ota-ona tarbiyasini uchta asosiy turga bo'ladi: avtoritar, avtoritativ va erkin. Avtoritativ ota-onalar farzandlarini sevgi va mas'uliyat bilan tarbiyalaydi, bu esa farzandning o'zini qadrlashiga va ijtimoiy muvaffaqiyatga erishishiga yordam beradi.

Ota-onaning mas'uliyati faqat farzandni tarbiyalash bilan cheklanmaydi. Ularning vazifasi farzandni ijtimoiy hayotga tayyorlash, muammolarni hal qilishda qo'llab-quvvatlash va ularni ruhiy jihatdan sog'lom bo'lishiga yordam berishdir. Ota-onalar farzandlariga ham ruhiy, ham jismoniy qo'llab-quvvatlashni ta'minlashlari kerak. Farzandning har bir muvaffaqiyati yoki muvaffaqiyatsizligi, uning ota-onasi bilan o'zaro aloqalariga ta'sir qiladi. Ota-onalar, shuningdek, farzandlariga o'z xatolaridan saboq olishni, ular bilan bo'lgani kabi, o'zaro kechirimli bo'lishni ham o'rgatishlari kerak.

Farzandlar kattalashgan sari ota-onalar bilan o'zaro munosabatlarida ba'zi o'zgarishlar yuz beradi. Ular mustaqil fikrlashni boshlaydilar va ba'zan ota-onalaridan ko'proq erkinlik talab qiladilar. Bu davrda ota-ona farzandlariga ortiqcha bosim o'tkazmasdan, ular bilan muloqot qilish va ularning fikrini hurmat qilishlari kerak. Farzandlar mustaqil ravishda qarorlar qabul qilishda ota-onalaridan maslahat olishlari, ammo ularning fikrlariga hurmat qilishlari muhimdir. Lawrence Kohlberg o'zining axloqiy rivojlanish nazariyasida farzandlarning axloqiy qarorlar qabul qilishda mustaqil fikrlashni boshlashlarini va ijtimoiy mas'uliyatni his qilishlarini ta'kidlaydi. Kohlbergning fikricha, ota-ona va farzandlar o'rtasidagi munosabatlar mustahkamlanishi uchun farzandlarga axloqiy qarorlar qabul qilishda mustaqil bo'lish imkoniyati berilishi zarur.

Ota-ona va farzandlar o'rtasida munosabatlar ba'zida muammolarni yuzaga keltirishi mumkin. Misol uchun, muloqot etishmasligi, xatolarni tan olishda

qiyinchiliklar, turli qarashlar orasidagi farqlar va boshqalar. Bu muammolarni bartaraf etish uchun har tomonning bir-biriga hurmat bilan qarashi, muammolarni hal qilishda ochiq va samimiy suhbatlar o'rnatish muhimdir.

Xulosa qilib aytganda, ota-ona va farzandlar o'rtasidagi munosabatlar oilaning barqarorligi va farzandning hayotdagi muvaffaqiyati uchun juda muhimdir. Munosabatlar ochiq muloqot, hurmat, ishonch va muhabbatga asoslanishi kerak. Ota-onalar farzandlariga nafaqat tarbiya, balki ularga hayotga tayyorlanish, shaxsiy rivojlanish va ijtimoiy moslashishda yordam berish.

References

1. Karimova, L. (2017). Ota-onaning farzand tarbiyasidagi roli. Toshkent: "Ijtimoiy fanlar"
2. O'rozov, S. (2020). Oila va farzandlar o'rtasidagi munosabatlar
3. Erikson, E. H. (1963). Childhood and Society. W. W. Norton & Company.
4. Baumrind, D. (1991). The Influence of Parenting Style on Adolescent Competence and Substance Use. Journal of Early Adolescence, 11(1), 56-95.

DINNING SHAXS SHAKLLANISHIDAGI O'RNI VA MOHIYATI

Mambetiyarova Venera

*Berdaq nomidagi Qoraqalpoq Davlat Universiteti Pedagogika va
Psixologiya kafedrasi o'qituvchisi*

Gulmonova Sevinch

*Berdaq nomidagi Qoraqalpoq Davlat Universiteti Pedagogika va
psixologiya kafedrasi Amaliy psixologiya yonalishi 2-kurs talabasi*

Rahimboyeva Shirin

*Berdaq nomidagi Qoraqalpoq Davlat Universiteti Pedagogika va
psixologiya kafedrasi Amaliy psixologiya yonalishi 2-kurs talabasi*

Annotatsiya: Mazkur maqola dinning shaxs shakllanishidagi o'rni va uning ma'naviyatni shakllantirishdagi mohiyatini tahlil etadi. Din, o'zining axloqiy tamoyillari orqali shaxsni tarbiyalash, ma'naviy yuksalishga erishish, va jamiyatda barqarorlikni saqlashga yordam beradi. Dinning shaxsni shakllantirishdagi o'rni nafaqat diniy ta'limotlar bilan, balki jamiyatdagi ijtimoiy tizimlar va axloqiy qadriyatlar bilan chambarchas bog'liqdir. Maqola dinning shaxs shakllanishidagi psixologik, axloqiy va ijtimoiy jihatlarini o'rganadi, shuningdek, zamonaviy jamiyatdagi diniy qadriyatlarning ta'sirini tahlil qiladi.

Kalit so'zlar: din, shaxs, ma'naviyat, axloq, diniy ta'lim, qadriyatlar, jamiyat

РОЛЬ И СУЩНОСТЬ РЕЛИГИИ В СТАНОВЛЕНИИ ЛИЧНОСТИ

Аннотация: В данной статье анализируется роль религии в становлении личности и ее сущность в формировании духовности. Религия через свои моральные принципы способствует воспитанию личности, достижению духовного подъема, и поддержанию стабильности в обществе. Роль религии в формировании личности тесно связана не только с религиозными учениями, но и с социальными системами и моральными ценностями в обществе. В статье исследуются психологические, моральные и социальные аспекты религии в формировании личности, а также анализируется влияние религиозных ценностей в современном обществе.

Ключевые слова: религия, личность, духовность, мораль, религиозное образование, ценности, общество

**THE ROLE AND ESSENCE OF RELIGION IN
PERSONALITY FORMATION**

Annotation: this article analyzes the role of religion in personality formation and its essence in the formation of spirituality. Religion, through its moral principles,

helps to educate the individual, achieve spiritual elevation, and maintain stability in society. The role of religion in the formation of personality is closely related not only to religious teachings, but also to social systems and moral values in society. The article explores the psychological, moral and social aspects of religion in personality formation, as well as analyzing the impact of religious values in modern society.

Keywords: religion, identity, spirituality, Ethics, Religious Education, values, society

Din shaxsni shakllantirishda muhim o‘ringa ega. Din faqat e’tiqod tizimi emas, balki shaxsning dunyoqarashini shakllantirish, ma’naviyatini rivojlantirish, va ijtimoiy muhitga moslashish jarayonidir. Durkheim [1] dinni jamiyatni shakllantiruvchi va axloqiy me’yorlarni belgilovchi asosiy kuch sifatida ko‘radi. Unga ko‘ra, din orqali shaxs nafaqat ichki, balki tashqi dunyo bilan ham aloqada bo‘lib, o‘zining axloqiy mas’uliyatini anglaydi.

Durkheim, dinni ijtimoiy barqarorlikni ta’minlovchi vosita sifatida ko‘rsatadi. Uning fikricha, din orqali jamiyatdagi axloqiy me’yorlar shakllanadi va shaxs bu me’yorlarga mos ravishda o‘zini tutishga o‘rganadi. Dinning bu funktsiyasi, albatta, shaxs shakllanishida muhim o‘ringa ega bo‘ladi. [1]

Bundan tashqari, Armstrong [2] dinning insoniyat tarixidagi roli va uning shaxsiy rivojlanishdagi o‘rni haqida shunday ta’kidlaydi: “Din, insonni ruhiy yuksaltirishda, uning ma’naviy holatini mustahkamlashda asosiy vosita bo‘lib xizmat qiladi.” [2] Bu fikr, dinning shaxs shakllanishida nafaqat jamiyatdagi roli, balki individning ichki dunyosidagi o‘zgarishlarni ham ko‘rsatadi.

Shaxs shakllanishi — bu insonning o‘zini anglash, dunyoqarashini shakllantirish, axloqiy qadriyatlarni egallash va ma’naviy rivojlanish jarayonidir. Shaxs shakllanishi nafaqat o‘qitish va tarbiya orqali, balki diniy ta’limotlar va diniy amaliyotlar yordamida amalga oshiriladi. Erikson [3] shaxs shakllanishi jarayonini ijtimoiy va ma’naviy o‘sishning markaziy nuqtasi deb hisoblaydi. Uning fikricha, shaxs o‘zini anglash va jamiyatdagi rolini topishda diniy qadriyatlar muhim yordam beradi. [3]

Eriksonning rivojlanish nazariyasi bo‘yicha, har bir inson turli bosqichlarda o‘z shaxsini shakllantiradi. Bu jarayon jamiyat bilan o‘zaro aloqada amalga oshadi, bunda diniy ta’limotlar ham alohida o‘rin tutadi. Odamlar diniy qadriyatlarni o‘z hayotlariga tatbiq qilish orqali o‘zlarining ijtimoiy rolini topishga, axloqiy mas’uliyatni anglashga va ma’naviy yuksalishga erishadilar. [3]

Misol uchun, islomda shaxsni ma'naviy yuksaltirish uchun namoz, ro'za, zakot kabi ibodatlar muhim ahamiyatga ega. Bu ibodatlar shaxsni ruhiy poklanishga va ma'naviy taraqqiyotga erishishga undaydi.

Din shaxsning ma'naviy rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Dinning asosiy vazifasi shaxsni yuqori ma'naviy qadriyatlar asosida tarbiyalashdir. Diniy qadriyatlar orqali shaxs o'z hayotining maqsadini anglaydi, axloqiy yuksalishga erishadi va ijtimoiy mas'uliyatni his qiladi. Dinning ma'naviyatga ta'siri ko'plab diniy va ilmiy mutaxassislar tadqiq etgan. Jung diniy amaliyotlarni shaxsning ichki dunyosini yaxshilash uchun samarali vosita sifatida tavsiflaydi.

Jungning so'zlariga ko'ra, din shaxsning ruhiy salomatligini mustahkamlashga va uning ichki muvozanatini saqlashga yordam beradi. Dinning bu roli uning shaxsni ma'naviy rivojlantirishdagi ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi. [4]

Bundan tashqari, Pargament dinning shaxsning psixologik rivojlanishiga ta'sirini o'rganib, dinning insonning ichki dunyosidagi muvozanatni ta'minlashdagi rolini ta'kidlaydi. Unga ko'ra, din shaxsni ichki xotirjamlikka erishishga yordam beradi va bu, o'z navbatida, ma'naviy yuksalishga erishishning asosiy omilidir. [7]

Diniy ta'lim shaxsni axloqiy, ijtimoiy va ma'naviy rivojlanishga undaydi. O'rta asr musulmon olimlari, masalan, Al-Farobi, Ibn Sino, va Averroes kabi buyuk bilimdonlar din va ilmni uyg'unlashtirib, insonni ma'naviy yuksalishga chaqirishgan. Al-Farobi, o'zining siyosiy va axloqiy nazariyalarida dinning shaxs shakllanishidagi o'rni haqida chuqur fikrlar bildirib, axloqiy tarbiya va diniy ta'limning ahamiyatini ta'kidlagan. [6]

Al-Farobining fikriga ko'ra, shaxsning axloqiy rivojlanishi uning ma'naviy yuksalishiga olib keladi. Bu jarayonning asosida diniy qadriyatlar va ta'limotlar turgan. Shuningdek, Armstrong [2] ta'kidlaganidek, diniy ta'limotlar shaxsni nafaqat ruhiy, balki ijtimoiy jihatdan ham yuksaltiradi. "Dinning axloqiy tamoyillari shaxsni nafaqat ichki, balki tashqi ijtimoiy hayotga ham uyg'unlashtiradi." [2]

Din shaxsning psixologik shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi. Shaxs o'z diniy qadriyatlarini qabul qilganidan so'ng, uning psixologik holati yaxshilanadi, ichki muvozanat o'rnatiladi va xotirjamlikka erishiladi. Jung [4] diniy amaliyotlarni shaxsning ichki dunyosini yaxshilash uchun samarali vosita sifatida tavsiflaydi.

Jungning so'zlariga ko'ra, din shaxsning ruhiy salomatligini mustahkamlashga va uning ichki muvozanatini saqlashga yordam beradi

Dinning shaxs shakllanishidagi ijtimoiy ta'siri juda katta. Jamiyatda diniy qadriyatlar va tamoyillar shaxsni ijtimoiy moslashishga, jamiyatga xizmat qilishga va axloqiy me'yorlarga rioya qilishga undaydi. Dinning shaxs shakllanishidagi roli jamiyatning axloqiy barqarorligini ta'minlashda, jamiyatdagi normativ tizimlarni qo'llab-quvvatlashda muhimdir. Durkheim [1] o'zining diniy ijtimoiy nazariyasida

dinning jamiyatni mustahkamlash va shaxslarni axloqiy me'yorlar asosida tarbiyalashdagi ahamiyatini ta'kidlaydi.

Bundan tashqari, din orqali shaxsning o'zini tutishi va o'z joyini topishi uchun ijtimoiy mas'uliyatni o'zida anglash muhimdir. Armstrong [2] ta'kidlashicha, din shaxsning ijtimoiy mas'uliyatini anglashga va bu mas'uliyatni jamiyatga yuksaltirishga yordam beradi. Dinning shaxsni ijtimoiy shakllantirishdagi roli nafaqat diniy ta'limotlar bilan bog'liq, balki shaxsning jamiyatdagi faoliyatini samarali tarzda tashkil etishda ham muhim ahamiyatga ega. [2]

Zamonaviy jamiyatda diniy qadriyatlar va ularning shaxs shakllanishidagi o'zni o'zgarib bormoqda. Modernizatsiya, texnologik taraqqiyot va globalizatsiya kabi omillar diniy amaliyotlar va qadriyatlarni yangilanishga olib kelmoqda. Biroq, dinning shaxs shakllanishidagi roli hamon muhimdir, chunki diniy qadriyatlar shaxsni ma'naviy barqarorlikka erishish va ijtimoiy moslashishga yordam beradi. Koenig zamonaviy jamiyatda dinning psixologik va ruhiy salomatlikka bo'lgan ta'sirini o'rganib, dinning ijtimoiy rivojlanishdagi o'rnini ham ta'kidladi.

Bugungi kunda diniy qadriyatlarning insonning ma'naviyatini shakllantirishda va shaxsni axloqiy jihatdan rivojlantirishdagi roli juda katta. Globalizatsiya jarayonida, dunyo bo'ylab diniy qadriyatlar almashinuvi amalga oshmoqda, ammo dinning shaxsni shakllantirishdagi o'zni o'zgarib bormasdan qolmoqda. Albatta, zamonaviy jamiyatda dinning roli ko'plab boshqa ijtimoiy va madaniy tizimlar bilan o'zaro bog'liq bo'lib, diniy qadriyatlar shaxs shakllanishida barqaror poydevor bo'lib xizmat qiladi. [5]

Xulosa

Mazkur maqolada dinning shaxs shakllanishidagi o'zni va uning ma'naviyatni shakllantirishdagi mohiyati keng tahlil etildi. Din nafaqat e'tiqod tizimi, balki shaxsni axloqiy, ijtimoiy va ma'naviy rivojlantirishga yo'naltirilgan kuchdir. Shaxsning diniy ta'limotlar va amaliyotlar orqali shakllanishi uning ruhiy va axloqiy yuksalishiga, jamiyatda to'g'ri o'rin topishga yordam beradi. Durkheim[1] dinning jamiyatdagi barqarorlikni saqlashdagi o'zni haqida so'zlagan bo'lsa, Armstrong [2] va Erikson [3] diniy qadriyatlarning shaxs shakllanishidagi psixologik va ijtimoiy ta'sirini ko'rsatdilar.

Dinning ma'naviyatga ta'siri ham juda katta. Dinning asosiy vazifalaridan biri shaxsni yuqori ma'naviy qadriyatlar asosida tarbiyalash, uning ichki dunyosini poklash va axloqiy mas'uliyatni anglashdir. Jung [4] va Pargament [7] diniy amaliyotlarning shaxsning ruhiy holatiga ta'sirini ko'rsatdilar. Din orqali shaxs nafaqat o'zining ichki dunyosida, balki tashqi ijtimoiy muhitda ham o'zini to'g'ri tutishga, ijtimoiy mas'uliyatni his qilishga o'rganadi.

Shuningdek, diniy ta'limotlar shaxsni ijtimoiy va axloqiy jihatdan rivojlantiradi. O'rta asr musulmon olimlari, masalan, Al-Farobi va Ibn Sino, dinning shaxsni tarbiyalashdagi muhim o'rnini ta'kidladilar. Dinning shaxs shakllanishidagi o'rnini va uning ma'naviyatni shakllantirishdagi mohiyati hamda axloqiy tarbiya borasidagi tahlil juda muhimdir, chunki diniy qadriyatlar yordamida shaxs nafaqat ma'naviy, balki ijtimoiy rivojlanish ham amalga oshadi.

Shunday qilib, dinning shaxs shakllanishidagi roli nafaqat diniy e'tiqodga asoslanib, balki shaxsning ichki va tashqi dunyosini uyg'unlashtirish, jamiyatda axloqiy va ijtimoiy mas'uliyatni o'zida mujassamlashtirishga olib keladi. Dinning shaxsni shakllantirishdagi roli doimo dolzarb bo'lib qoladi, chunki jamiyatda barqarorlik va ma'naviyatni mustahkamlash uchun diniy qadriyatlar eng muhim vositalardan biri hisoblanadi.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Durkheim, E. *The Elementary Forms of Religious Life*. Oxford University Press, 2001.
2. Armstrong, K. *The Case for God*. Knopf, 2009.
3. Erikson, E. *Identity and the Life Cycle*. W.W. Norton & Company, 1994.
4. Jung, C. *Psychology and Religion*. Yale University Press, 1938.
5. Koenig, H.G. *Religion and Mental Health: Research and Clinical Applications*. Academic Press, 2018.
6. Said, E. *Orientalism*. Pantheon Books, 1978.
7. Pargament, K.I. *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice*. Guilford Press, 1997.

ETNOS VA MILLAT TUSHUNCHALARINING QIYOSIY TAHLILI

Jangabayeva Ozoda Zinatdinovna

*Berdaq nomidagi Qoraqalpoq Davlat Universiteti San'atshunoslik fakulteti
Pedagogika psixologiya kafedrasi amaliy psixologiya yo'nalishi talabasi*

Mambetiyarova Venera Reyimbaevna

*Berdaq nomidagi Qoraqalpoq Davlat Universiteti San'atshunoslik fakulteti
Pedagogika psixologiya kafedrasi o'qituvchisi*

Kalit so'zlar: Entopsixologiya, etnos, millat, xalq, etnologiya, mentalitet, milliy til, etniklik.

Annotatsiya: Mazkur ishda etnos va millat tushunchalarining qiyosiy tahlili olib borilgan. Etnos – bir xil madaniyat, til, urf-odat va boshqa ijtimoiy omillar bilan birlashgan odamlar guruhini anglatadi. Bu tushuncha ko'proq antropologik va madaniy xususiyatlarga asoslanadi. Millat esa, bir xil siyosiy, huquqiy va iqtisodiy birlikka ega bo'lgan odamlar guruhini bildiradi. Millat tushunchasi ko'proq davlat tuzilmasi va fuqarolik huquqlariga asoslanadi.

Etnopsixologiya - bu psixologiyaning shunday tarmog'iki, u ayrim olingan millatlar psixologiyasidan tashqari, turli xalqlar psixologiyasini, kichik milliy guruhlarni ham o'rganadi. "Etnopsixologiya" atamasi "etnologiya" va "psixologiya" tushunchalarining qo'shilishidan tarkib topgan bo'lib, yunoncha "etnos" - xalq, qabila, "psixologiya" - ruh ilmi, degan ma'nolarni anglatadi. Bu fan ma'lum millat va etnik birlik vakillarining o'ziga xos ruhiy qiyofasi, xulq-atvorini, zamonaviy tilda ataladigan bo'lsa "mentalitetini" o'rganadi. "Etnopsixologiya" - etnologiya va psixologiya fanlarining qo'shilishidan tashkil topgan bo'lib, yunoncha "etnos" xalq, elat, qabila, "psixyu" - qalb, ruh va "logos" ilm, ta'limot, degan ma'nolarni anglatadi. Demak, etnopsixologiya xalq (etnos) ruhi haqidagi fandir. Bu fan ma'lum millat va etnik birlik vakillarining o'ziga xos ruhiy qiyofasi, xulq-atvorining, zamonaviy termin bilan aytsak, "mentalitetini" o'rganadi. Etnik guruhlar etnopsixologik fanining obyektidir. Har bir xalqqa xos bo'lgan milliy xarakter, urf-odat va an'analar, milliy tuyg'ular va did (ta'b), etnik ong va milliy o'zini o'zi anglashni vujudga kelishi, namoyon bo'lishi, o'zgarishi va rivojlanishi kabi masalalar ham etnopsixologiyani o'rganish obyekti hisoblanadi. Etnos va uning vakillarining psixik chizgilari, etnoslararo o'zaro ta'sir va nizolar etnopsixologiyaning predmetidir. [1]

Yer sharida yashovchi odamlar juda xilma-xil turli jamoalardir. Ular orasida madaniyati ahamiyati bilan alohida o'rin tutadigan turlar va tarixda barqarorlik nuqtai nazaridan jamoalar shakllangan bo'lib, kundalik tilda xalqlar, ilmiy adabiyotlarda esa

etnik guruhlar deb nomlanadi. Rus etnologiyasida "etnos" tushunchasi bilan bir qatorda juda tez-tez ishlatiladigan "etnik" tushunchasidan ham foydalanadi. Etnik guruhlarining o'ziga xos belgilarining mavjudligi yoki bir xilligini bildiradi. Bu atama birinchi navbatda ko'p millatlilikka e'tibor qaratadigan ko'pgina zamonaviy jamiyatlarning o'ziga xos xususiyatini anglatadi. Etniklikni o'rganishda norvegiyaliklar olim Frederik Bartning asarlari muhim rol o'ynadi. U ko'rsatdiki, etnik guruhlar (yoki etnoslar) birinchi navbatda o'sha guruh a'zolarining o'zlari o'zlari uchun muhim deb hisoblaydigan xususiyatlar bilan belgilanadi va ular uchun o'z-o'zini anglash muhim hisoblanadi. Shunday qilib, etniklik madaniy farqlarni tashkil qilishning ijtimoiy shaklidir. [2]

Etniklik bu real ijtimoiy-iqtisodiy aloqalar sharoitida o'zaro tushunarli tilda so'zlashadigan muayyan hududda yashaydigan kishilar orasida o'zaro shakllanib boradigan va o'zining ma'lum madaniy xususiyatlarini, mustaqil ijtimoiy guruh ekanligini butun hayoti davomida anglab boradigan har qanday jamoadir. (N.N.Cheboksarov). Millatning eng keng tarqalgan ikkita tushunchasi mavjud: g'arbiy (hududiy) va g'arbiy bo'lmagan (etnik). Millatning muhim va ajralmas belgisi milhy o'z-o'zini anglash deb qaralishi kerak. Bu bir millat, shaxs yoki ma'lum bir jamoani ularning millatga tegishli ekanligini anglash, ularning vakillarining tarixiy taqdiri, geosiyosiy, ijtimoiy-psixologik, tarixiy omillar ta'shining o'ziga xosligi, xarakter, temperament, mentalitet, psixologiya, madaniyatning o'ziga xosligini anglashdir. Demak, millatning bu xususiyatlarini saqlab qolish, assimillatsiyaga berilmaslik, milliy til, urf-odatlar-, marosim, diniy e'tiqod va shu kabi narsalarni rivojlantirish istagi aniqlanadi. Shu sababli milliy madaniy va milliy-hududiy avtonomiya, iqtisodiy, siyosiy suverenitet, milliy, fuqarolik jamiyati, davlat yaratishga intilish namoyon bo'ladi. Shunday qilib, millat atamasi qadimda va o'rta asrlarda kelib chiqishi bir boigan, iqtisodiy va siyosiy jihatdan umumiylik kasb etgan ma'lum bir guruh kishilarga nisbatan qo'llanilgan. E.Renanning fikricha, millat ma'lum bir guruhga taalluqli kishilarning birgalikda yashashi, oldingi ajdodlardan avlodlarga o'tib kelayotgan an'analarini saqlab qolishga boigan harakati hamda umumiy maqsad yo'lida birlashishdir. Millat - minglab va millionlab odamlardan iborat katta ijtimoiy guruh. Etnos - tabiiy tarixiy jarayon natijasida paydo bo'ladigan o'ziga xos ijtimoiy guruh. Xalq - muayyan davlat hududida yashovchi etnosdir. Xalqning etnosga taalluqliligini ongli qabul qilgan qismi - millat deb yuritiladi.[1]

"Til va etnik" muammosi etnografiya va sotsiologiyada ham, etnolingvistikada ham, birinchi navbatda, hayotda bevosita amalga oshiriladigan siyosiy va ijtimoiy jihatlar bilan bog'liq holda eng murakkab muammolardan biridir. 18-19-asrlar oxirida paydo bo'lgan. Etnografiyaning fan sifatida shakllanishi munosabati bilan "etnos" atamasi turli talqinlarni oladi. Etnik tushuncha va uning xususiyatlarining eng aniq

ravshanligiga 20-asr boshlarida erishildi. rus etnografiyasida. Chorshanba. CM. Shirokogorov etnos deganda bir tilda gaplashadigan, kelib chiqishi umumiyligini tan oladigan, urf-odatlar, turmush tarzi majmuiga ega bo'lgan, an'analar bilan saqlanib qolgan va muqaddas bo'lgan va shu bilan boshqa guruhlardan ajralib turadigan odamlar guruhi deb ta'riflaydi.[3]

Inson faqat milliy muhitda yashab turgandagina shu millat va elatga xos bo'lgan xususiyatlarni egallab, ayni millat vakili bo'la oladi. Bolaning ontogenetik taraqqiyoti davrida tashqi xatti-harakatlarni botiniy ya'ni, "aqliy" xususiyatlarga aylanishi davrida unda milliy psixologik qiyofa asoslari shakllana boshlaydi. Individdning ijtimoiylashishi, milliylashishi ona tilini o'zlashtirish bilan boshlanadi. Milliy tilni bilmaslik, etnik muhitdagi jarayonlarni, tilda ifodalanayotgan holat va hodisalarning mohiyatlarini anglab olishga to'sqinlik qiladi. Chunki fikr ifodasi uchun ishlatiladigan so'zlarda milliy o'ziga xoslik bo'ladi. Tafakkur bilan til va nutq o'zaro bog'liq bo'lganligi uchun, ruscha tili chiqqan bolalarning fikrlash malakasi ham ruscha bo'lib o'zbeklarnikidan farqlanadi. Chunki insonning tafakkur tarzi nutqida, tilda reallashadi, moddiylashadi.[1]

Etnos va millat tushunchalari bir-biriga yaqin bo'lsa ham, ularning o'ziga xos farqlari mavjud. Etnos, asosan, odamlarning madaniy, til, an'ana, urf-odatlar va boshqa umumiy xususiyatlari orqali ajralib turadigan guruhdir. Etnik guruhlar bir-biriga qaraganda ko'proq tarixiy, geografik va madaniy aloqalar orqali birlashgan bo'ladi. Millat esa ko'proq siyosiy, huquqiy va iqtisodiy omillarga bog'liq bo'lib, odatda davlat chegaralari va fuqarolik huquqlariga asoslanadi. Etnos va millat tushunchalari o'rtasidagi farq, ularning asosiy komponentlarida yotadi. Etnos, asosan, madaniy va tarixiy aloqalar orqali birlashgan guruh bo'lsa, millat siyosiy birlashuv, fuqarolik va davlat asosida shakllanadi. Shunday qilib, millatning tarkibi kengroq bo'lishi mumkin, chunki u turli etnik guruhlarini o'z ichiga olishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1.V.M.Karimova, Z.T.Nishanova, X.M.Alimov. Etnopsixologiya va din psixologiyasi. Toshkent-2020.

2.Этнопсихология: теория и методики учебное пособие. Под реакцией профессора Н.Н.Палагиной. Бишкек-2001.

3.Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. Научный журнал

THE ROLE OF SPORT IN HUMAN LIFE

Boymirzayeva Xurshida Faxriddin qizi
*Student of Public Safety University of the
Republic of Uzbekistan Law faculty*

Annotation: Undoubtedly, the lack of physical activity among the population today leads to many health problems. This article provides information about the importance of sports in human life and the beneficial aspects of a healthy physical life.

Keywords: sport, human civilization, Olympic games, health, human experience, mental well-being, chronic diseases, physical health, cultural impact.

Introduction

Sports have long been an integral part of human civilization, transcending cultural, geographical, and temporal boundaries. From ancient Olympic games to modern-day marathons, sports serve as a platform for physical expression, emotional release, and social interaction. Yet, the role of sports in human life is multifaceted and, at times, controversial, intertwining with issues such as identity, politics, health, and societal norms. This article delves into the sensitive aspects of sports, examining its profound influence on individual and collective human experience.

Main Body

Physical and Mental Well-Being

Sports are widely recognized for their health benefits. Regular physical activity enhances cardiovascular fitness, strengthens muscles, and reduces the risk of chronic diseases. Beyond physical health, sports also foster mental resilience. Engaging in sports releases endorphins, helping to combat stress, anxiety, and depression. However, the physical and psychological demands of competitive sports can sometimes lead to burnout, injuries, and mental health challenges, highlighting the delicate balance required.

Social and Cultural Impact

Sports often act as a unifying force, bringing people together across diverse backgrounds. Major events like the FIFA World Cup or the Olympics create a sense of shared identity and pride. On the flip side, sports can also reflect societal divisions. Issues such as racial discrimination, gender inequality, and economic disparities frequently surface in the sporting world, raising important but sensitive conversations about equity and inclusion.

Ethical and Moral Dilemmas

The competitive nature of sports sometimes gives rise to ethical challenges. The use of performance-enhancing drugs, match-fixing, and exploitation of young athletes are contentious issues. Additionally, debates about transgender athletes' participation or the treatment of disabled athletes underscore the complexities of balancing fairness

with inclusivity. These debates demand thoughtful discussions to ensure sports remain a platform for integrity and equality.

Economic and Political Dimensions

Sports are a significant economic driver, creating jobs and fostering tourism. Yet, the commercialization of sports often leads to ethical concerns, such as exorbitant salaries for athletes or the exploitation of workers during infrastructure development for mega-events. Politically, sports have been used as tools for diplomacy and propaganda, emphasizing their dual role as a medium for peace and a battleground for ideological conflicts.

Discussion

The sensitivity surrounding sports lies in its profound connection to human identity and values. While it offers immense benefits, it also mirrors societal flaws. The glorification of athletes can sometimes overshadow their humanity, placing immense pressure on them to perform. Simultaneously, the global obsession with sports can marginalize other cultural activities, leading to a monoculture dominated by popular games.

Moreover, the intersectionality of sports with race, gender, and class amplifies its societal impact. For instance, the fight for gender equality in sports has spurred broader societal changes, while controversies surrounding racial abuse in stadiums reveal persistent global challenges. A nuanced approach to these issues is crucial to ensure sports evolve as a force for good.

Conclusion

Sports occupy a unique and sensitive position in human life, embodying both triumph and trial. They inspire physical excellence, foster community, and provide a platform for addressing societal issues. However, the challenges associated with sports demand vigilance, empathy, and action from individuals, organizations, and governments alike. By fostering a culture of fairness, inclusivity, and ethical conduct, sports can continue to be a powerful tool for human development and unity. In reflecting on the role of sports, we must remember that its ultimate goal is not just to win but to unite, heal, and uplift humanity.

Used literature:

- 1."The basics of a healthy lifestyle" Rahmon Arzikulov,"O'zbekiston milliy ensiklopediyasi",Tashkent,2009.
- 2."Healthy life bridge" Madiyev.J,"Tafakkur"publishing house,Tashkent,2015.

FALSAFANING TARIXI BUGUNGI HAYOTDAGI O'RNI

*CHoriyeva Muxlisa Mamatmurod qizi.**Ismatova Dildora Ilhom qizi**DTPI Pedagogika fakulteti Maktabgacha ta'lim
yo'nalishi 1-bosqich talabasi***Annotatsiya**

Ushbu maqolada falsafaning tarixi va omma orasidagi bugungi faoliyati insonlar hayotidagi tutgan o'rni batafsil yoritib berilgan.

Kalit so'zlar; Amaliy falsafa , dunyoqarash , bilim , falsafiy ta'limot , tarixiy malumotlar

Kirish. **Falsafa**, filosofiya – insonning dunyoda tutgan o'rni va dunyoqarashining yaxlit tizimini ifodalovchi ma'naviy faoliyatining bir shakli. Milodiy II, III asrlarda o'tgan yunon faylasufi Diogen Laertskeyning shohidlik berishicha, yunon mutafakkiri Pifagor birinchi bo'lib o'zini „filosof“ deb atagan. Bu so'z Geraklitning falsafiy ta'limotida narsalarning tabiatini tadqiq etishga nisbatan qo'llangan, tadqiqotchining o'zi esa „filosof“ deb atalgan. Keyinchalik „filosof“ so'zi har taraflama, keng, tushunarli va haqqoniy fikr yuritishga intiluvchi kishiga nisbatan qo'llangan. Tarixiy ma'lumotlar yunoncha „philosophia“ so'zi arabchaga „falsafa“ bo'lib o'tganligi, arablar bu fanni „hikma“ deb atashi, ruschaga „filosofiya“ tarzida o'tganligini tasdiqlaydi, demak falsafa bilan filosofiya so'zlari bir xil ma'noga ega.

Falsafaga haqiqatga eltuvchi ta'limot sifatida yondashgan sokratchilar maktabi vakillari nuqtai nazaridan kurasak, „haqiqatga muhabbat“, „haqiqatni sevish“ degan ma'no kelib chiqadi. Falsafa haqida fan tarixida turlicha, hatto birbiriga qaramaqarshi qarashlar mavjud. Falsafaga hamma fanlarning boshlanishi, olamning asl mohiyatini va universal qonunlarini ochuvchi fan deb yondashishdan tortib uni o'z tadqiqot ob'yekti va predmetiga ega bo'lmagan mavhum va o'ta umumlashgan, inson uchun foydasiz bilimlar majmui deb hisoblovchilar ham uchraydi. Insoniyat foydalanayotgan barcha bilimlar Falsafadan boshlanib, falsafiy xulosa bilan yakunlanadi. Falsafanini fan darajasiga olib chiqqan Platon uni „mavjudlikni, manguilikni va doimiylikni bilish“, Aristotel „narsalarning sabablari va asosiy tamoyillarini tadqiq etuvchi fan“ deb bilgan, stoiklar uni nazariy va amaliy tafeilotlarga intilish deb, epikurchilar unga „aql vositasida baxtga erishish yo'li“ deb qaragan. Forobiy falsafani „hikmatni qadrlash“ yoki fikrlash san'ati deb bilgan. O'rta asrlar xristian falsafasidasida u „tabiiy aql nuri vositasida erishiladigan dunyoviy donolik“ (teologiya esa ilohiylik nuri vositasida erishiladigan ilohiy donolik) deb ta'riflangan. F. Bekon va R. Dekart F.ni „tushunchalar shakliga burkangan yaxlit, yagona fan“ deb hisoblashgan. X. Volf falsafani „barcha mumkin narsalar va ularning qay ma'noda va nega mumkinligi haqidagi fan“ desa, Kant falsafaga „dunyoni qanday tushunish haqidagi, butun bilishning inson aqlining tub maqsadlariga munosabati

haqidagi fan“ sifatida yondashishni taklif etadi. Fixte falsafaga „qalb ma’rifati, ma’naviy ma’rifat“ deb baho bergan bo’lsa, Shelling voqelikning butun kulami va teranligini o’z tajribasiga kura bilib olishni falsafa deb hisoblangan. Gegel predmetlarni fikran qarab chiqishni falsafa deb atab, unga „o’zo’ziga ergashuvchi aql xaqidagi fan“ sifatida ta’rif bergan. Shopengauer dunyoning butun mohiyatini abstrakt, yalpi umumiy va ravon shakldagi tushunchalarda ifodalash falsafaning asosiy vazifasi deb bildi. Falsafaning tarkibiy qismlariga bilish nazariyasi (gnoseologiya), metafizika (ontologiya, kosmologiya, falsafiy antropologiya, mavjudlik falsafasi, teologiya), mantiq, etika, estetika, huquq falsafasi, naturfalsafa, fan falsafasi, tarix va madaniyat falsafasi, siyosat falsafasi, din falsafasi, psixologiya va boshqa kiradi. Bulardan tashqari, hozirgi zamon falsafasida tibbiyot, tilshunoslik, musiqa, kibernetika va boshqa aniq, fanlarning umummetodologik jihatlarini o’rganuvchi falsafa yo’nalishlari vujudga kelmoqda. Falsafaning dunyoqarashlik, gnoseologik, metodologik, sotsiologik, aksiologik, antropologik, mantiqiy, psixologik va mafkuraviy funksiyasi bor. Falsafa tarixi – inson tafakkuri tarakqiyoti tarixidir. Falsafa tarixiga oid adabiyotlarda insoniyat tarixida xitoy falsafasi, hind falsafasi, Yevropa falsafasi ajratib ko’rsatiladi. Yirik diniy ta’limotlar sifatida hinduiylik falsafasi, xristianlik falsafasi, buddaviylik falsafasi, islom falsafasini ko’rsatish mumkin. Ilk falsafiy ta’limotlar qadimiy Hindiston, Xitoy, Markaziy Osiyo va Yunonistonda paydo bo’lgan, keyin G’arb mamlakatlariga yoyilgan. Qadimiy Hindistondagi falsafiy maktablar 2 turga bo’linib, biri vedalaraxm kelib chiqqan va ularga suyanuvchi maktablar (vedanta, yoga, vaysheshika, nyaya, sankhya), ikkinchisi vedalarni rad etuvchi maktablar (jaynizm, buddizm, lokoyata) hisoblanadi. Qadimiy Xitoydagi dastlabki falsafiy ta’limotlar miloddan avvalgi VII asrda vujudga kelgan. U qadimiy Xitoy yozma manbalarida uchrab, bu manbalarga „Qo’shiqlar kitobi“, „Bahor va kuz“ kabi qadimiy yodgorliklar va Konfutsiynng „Aforizm“larini, daosizmni kiritish mumkin. Markaziy Osiyodagi falsafiy qarashlar qadimiy turkiy yozuvlar, tangriga e’tiqod qilish tamoyillarida va zardushtiylikning muqaddas kitobi Avestoda o’z ifodasini topgan. Bundan tashqari, Sharq xalqlarining tabiatning asosiy unsurlari yer, suv, havo va olovni e’zozlash haqidagi naturfalsafiy qarashlari va g’oyalari Yaqin va O’rta Sharq mamlakatlariga keng yoyilib qadimiy Misr, Bobil, Lidiya mamlakatlari xalqlarining tafakkur tarziga singib ketgan. Yunonistonning ilk falsafiy maktabi – Milet maktabi ham o’z g’oyalarini Sharqdan olganligi tadqiqotchilarga ma’lum. Miloddan avvalgi II, I asrlarda Marv, Balx, Termiz, Sig’noq, Samarkand, Buxoro zaminini o’ziga qamrab olgan hududda kushonlar saltanati qaror topib, unda budda dini xukm suradi, uning falsafasi bu joyda yashovchi xalqning tafakkur tarziga o’z ta’sirini o’tkazadi. Ammo Avesto g’oyalari xalq ongidan butunlay chiqib ketmaydi. Milodiy III asrga kelib tenglik g’oyalarini ilgari suruvchi moniylik ta’limoti paydo bo’ldi. Bu ta’limot mazdakiylar harakatining ma’naviy tayanchi bo’lgan. Yunonistondagi falsafiy maktablar, asosan, miloddan avvalgi VI, V asrlardan vujudga kela boshladi va uning taraqqiyot bosqichlari klassik ellinizm va rimellinizm davrlariga bo’linadi. Ellinistik falsafa davri sokratgacha davr (Milet maktabi, Eleya maktabi) va klassik (attik) falsafani (Sokrat, Platon, Aristotel)

o'z ichiga oladi. Sokratgacha davr falsafasi kosmologik (gilozoistik) falsafa va antropologik davrlarni o'ziga qamrab oladi. Dastlabki kosmologik falsafiy ta'limot Falesga tegishli. U Anaksimandr, Anaksimen, Ferekid, Diogen bilan birgalikda Ioniya naturfalsafa maktabiga mansub. Ulardan so'ng borliq haqidagi ta'limot bilan Ksenofan, Parmenid, Zenon (Eleyalik), Meliss shug'ullanganlar. Ular bilan birga Pifagor maktabi (Pifagor, Fillolay, Alkmeon, Arxit; miloddan avvalgi VI, IV-asrlar) faoliyat ko'rsatgan. Bu davrda antropologik sofistika maktabi vakillari Protagor, Gorgiy, Gippiy, Prodik ijod qilishgan. Miloddan avvalgi III, II asrlarda stoiklar (Zenon Kitionlik), epikurchilar (Epikur, Lukretsiy), neoplatonchilar (Plotin) yunon falsafasiga o'z hissalarini qo'shishgan. Ayniqsa, Sokrat, Platon, Aristotel falsafasi yunon falsafasining shuhratini oshiradi. Yunon falsafasidagi asosiy qarashlar Aleksandr Makedonskiy (Iskandar Makduniy)ning Sharqqa istilochilik yurishlari davrida Markaziy Osiyoga ham kirib keldi. Islom dini yoyilgan mamlakatlardagi falsafiy ta'limotlar quyidagicha o'rganiladi: ilk islom falsafasi (VI, VIII asrlar), sharqiy islom falsafasi (Movarounnahr va Xurosondagi falsafiy ta'limotlar), g'arbiy islom falsafasi (Shimoliy Afrika va Ispaniyadagi falsafiy ta'limotlar). Ilk islom falsafasi davri yunon falsafasining arab va suryoniy tillariga tarjima etilishi, bu tarjimalarda yahudiylar va xristianlik aqidalarining ustuvorlik qilishi bilan ajralib turadi. Bu davrda islomdagi jabariylar bilan qadariylar, mo'taziliylar bilan mutakallimlar o'rtasida falsafiy qaramaqarshiliklar bo'lgan. Sharqiy islom falsafasida dunyoviy va islomiy g'oyalarning, turli xalq va sivilizatsiyalarning tafakkur tarzi sintezlashgan. Shuningdek, tabiatshunoslik ilmlaridagi yirik kashfiyotlarni (mas, kimyo ilmining vujudga kelishi) falsafiy asoslash, hisoblash madaniyatining tubdan uzgarishi (Xorazmiy sistemasi) bilan bog'liq belgilar kuzga tashlanadi. Sharqiy islom falsafasi (Muso Xorazmiy, Farg'oniy, Kindiy, Abu Bakr Roziy, Abu Mansur Moturidiy, Ash'ariy, Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, Nosir Xisrav, Yusuf Xos Xojib, Umar Xayyom, G'azoliy, Zamaxshariy, Ahmad Yassaviy, Najmiddin Kubro, Faxriddin Roziy, Bahouddin Nakshband, Ibn Xaldun va boshqalar) va g'arbiy islom falsafasi (Ibn Tufayl, Ibn Boja, Ibn Rushd) faylasuflarining musulmon olimlari tomonidan qayta ishlangan, tarjima qilingan asarlarining Yevropaga qayta takdim etilishi bu yerda Uyg'onish davrining boshlanishiga ta'sir ko'rsatgan. Falsafaning keyingi ravnaq topishi Markaziy Osiyoda temuriylar davri bilan boshlanadi. Amir Temur falsafiy g'oyalarning mamlakat istiqboliga xizmat qilishini bilgan holda ilmfan ravnaqiga rahnamolik qildi. Bu davrda Markaziy Osiyoda tasavvuf falsafasi, tabiatshunoslik falsafasi, mantiq falsafasi va axloqiy ta'limotlar rivojlandi (Rudakiy, Firdavsiy, Nizomiy, Sa'diy, Jaloliddin Rumiy, Taftazoniy, Jurjoni, Ulug'bek, Xoja Ahror, Fuzuliy, Nasimiy, Jomiy, Navoiy, Muhammad Qozi, Maxdumi A'zam, Bobur, Mashrab, Bedil va boshqalar). Shuni qayd etish lozimki, islom falsafasi o'zidan ilgari o'tgan barcha dinlar bilan bog'liq ilmiy an'analarni qabul qilgan. Islom falsafasi rivojiga iudaizm, xristianlik, buddizm va boshqa diniy ta'limotlar ta'sir ko'rsatgan. Yevropa falsafasi esa o'zidan oldingi barcha falsafiy fikrni ilmiy bilimlarni jamiyat taraqqiyotiga xizmat qildirish bilan bog'lagan. To'g'ri, Yevropadagi diniysxolastik falsafiy g'oyalar jamiyat taraqqiyotiga salbiy ta'sir qildi.

Lekin, arab olimlarining tarjimalari tufayli antik davr fani va falsafasi, qadriyatlarini qoʻlga kiritgan yevropalik olimlar jamiyatni bamisoli qayta uygʻotishdi. Yevropa falsafasi sxolastik davri, uygʻonish davri, yangi davr va nemis klassik falsafasi davrlariga boʻlinadi. Sxolastika davri sxolastika ravnaqi (Buyuk Albert, Foma Akvinskiy, R. Bekon) va sxolastika inqirozi (Dune Skot, tomizm, U. Okkam) davrlariga boʻlinadi. Uygʻonish davrida italyan gumanizmi, reformatsiya, tabiatshunoslik falsafasi, ijtimoiy xayoliy nazariyalar ilgari surilgan. Yangi davrda F. Bekon, R. Dekart, T. Gobbs, J. Lokk, Spinoza, Leybnits, X. Volf, J. Berkli, D. Yum, GT. Beyl, Sh. Monteskye, Volter, Russo, D. Didro, DʼAlamber, J. Lametri, P. Golbax va boshqa faylasuflar ijod qilishgan. Nemis klassik F. si Gerder, Kant, Fixte, Shelling, Gegel, Feyerbax nomlari bilan bogʻlangan. Falsafa tarixidagi falsafiy maktab va oqimlar oʻzlari ilgari surayotgan falsafiy gʻoyaning mazmuniga qarab quyidagi yoʻnalishlarga boʻlinadi: empirizm va ratsionalizm, nominalizm va realizm, materializm va idealizm, skeptitsizm va antiskeptitsizm, agnostitsizm va antiagnostitsizm, dogmatizm va relyativizm kabilar. XIX, XX asrlardagi falsafiy oqimlar: Shopengauer falsafasi, O. Kont pozitivizmi, marksizm, empiriokrititsizm, neokantchilik, F. Nitsshening hayot falsafasi, pragmatizm, neopozitivizm, postpozitivizm, neotomizm, freydzizm, ekzistensializm, germenevtika, strukturalizm, relyativizm, konstruktiv empirizm, fenomenalizm va boshqa XXI-asrga kelib har bir mintaq, davlat va millatning tafakkur tarzini oʻzida ifoda etuvchi falsafiy maktab va oqimlarning shakllanishidan tashqari jahondagi ijtimoiy jarayonlarning keskin va jadal oʻzgarib borishi, global miqyosga koʻtarilishi umumjahon miqyosidagi falsafiy muammolarni hal etish zaruriyatini tugʻdirmoqda. Bunday muammolar sirasiga ijtimoiy taraqqiyotning globallashuvi, tinchlik va urush muammosi, ekologik, energetik muammolar, xom ashyo, oziq-ovqat va chuchuk suv muammolari, demografiya, sogʻliqni saqlash, axborotlar muammosi, maʼrifat va maʼnaviyat tanqisligi muammosi va boshqa kiradi. Bu muammolarni yechish yoʻllarini koʻrsatish va tahlil etish XXI asr falsafasining dolzarb vazifasidir. Oʻzbekiston falsafasi Sharq falsafasining tarkibiy qismi, oʻzbek xalqining oʻziga xos boʻlgan tafakkur tarzining namoyon boʻlishidir. Uning tarixiy ildizlariga qadimiy Turon va Turkistondagi xalq ogʻzaki ijodiga oid hikmatlar, dostonlar, maqol va rivoyatlar, mutafakkirlarning falsafiy asarlari, Avestodagi ezgulik gʻoyalari, tariximizda oʻtgan moniylik, mazdakiylik, buddaviylik, yahudiylik, xristianlik dinlaridan kirib kelgan hikmatlar, islom falsafasi, islomning muqaddas kitoblari, tasavvuf falsafasi, moturidiylik taʼlimoti, sunniylik oqimi, kubroviylik, yassaviylik, naqshbandiya tamoyillari, vatanparvarlik goyalari, maʼnaviy-axloqiy qadriyatlar kiradi. Bu falsafa jahon falsafiy merosi durdonalaridan oziq oladi. Oʻzbekiston falsafasi oʻzbek xalqining tafakkur tarzi sifatida XX asrda shakllandi. Unda Oʻzbekistonda yashovchi turli millat va elat vakillari ishtirok etishgan. Uning namoyandalari Behbudiy, Fitrat, Abdulla, Avloniy, Munavvarqori, Choʻlpon, Abdulla Qodiriy, Isʼhoqxon Ibrat, Soʻfizoda va boshqa Sharq falsafasi anʼanalarini, milliy-maʼnaviy, axloqiy-maʼrifiy qadriyatlarni shoʻrolar davrida ham saqlab qolish va rivojlantirishga intilishdi, lekin bu intilishlar ularning kommunistik tuzum qurboniga

aylanishiga sabab bo'ldi. Sovet tuzumini yoklagan ilm sohiblarigina qatag'onlardan omon qolishdi. S.Ayniy va V.To'g'onlarning falsafa tarixiga oid bir qancha maqolalari bosilib chiqdi. Sovet davrida falsafa fani chuqur mafkuraviy inqirozga uchragan, kommunistik tuzumning xizmatkoriga aylantirilgan edi. Yozuvning arabcha grafikadan lotin grafikasiga, undan kirillcha grafikaga o'tkazilishi milliy fan va falsafa taraqqiyotiga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Naim Sayd, K. Yerzin, Hakim Ne'mat, R. Xolmurodov (Mallin) singari olimlar falsafa sohasida faoliyat ko'rsatdilar. Ikkinchi jahon urushi davrida O'zbekiston Fanlar akademiyasi tashkil etilishi ijtimoiy fanlar, xususan, falsafa fani taraqqiyotiga turtki berdi. Bu davrda S. Valiyev, J. M. Boboyev, H.G'.Rasulov, AL.Ayupov, S.Azimov, I.Mo'minov, V. Zohidovlar falsafa faniga sezilarli hissa qo'shishdi. O'zbekistonda falsafa tarixi (V.Zohidov, M. M. Xayrullayev, M. Baratov, h. F.Vohidov, A.Sharipov), tabiatshunoslik falsafasi va bilish nazariyasi (O.Fayzullayev, B.Ismoilov, J.Tulenov, K.Ivanova, M.Abdullayeva), mantiq (M.Xayrullayev, K.Haqberdiyev, M. X. Nurmatov, L.Ye. Garber), madaniyat falsafasi (K. Sodshov, S.Shermuhamedov, N.G'oyibov), din (S.Azimov, A. Ortitov, M. A. Usmonov, J.Bozorboyev), axloq (Y. Jumaboyev, XAliqulov, X.Shayxova), ijtimoiy falsafa va siyosatshunoslik (E.Yusupov, R.Abdushukurov, K.Valiyev, H. Pulatov, S.Tursunmuhamedov, Q.Xonazarov) yo'nalishlari bo'yicha tadqiqotlar olib borildi.

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, falsafa fani oldida uni kommunistik mafkura asoratlaridan tozalash, jamiyat taraqqiyotining qonuniyatlarini falsafiy tahlil etish, milliy istiklol g'oyasining ilmiynazariy asoslarini ishlab chiqish, respublikada shakllanayotgan huquqiy, demokratik davlat va fuqarolik jamiyatining rivojlanish xususiyatlarini ochib berish kabi vazifalar paydo bo'ldi. O'zbekiston Prezidenti I. A. Karimov 1998-yilda „Tafakkur“ jurnali bosh muharririning savollariga bergan javobda yangi jamiyatni bunyod qilishda milliy mafkura va u tayanadigan milliy falsafaning roliga katta baho berar ekan, g'oyaga qarshi faqat g'oya, fikrga qarshi faqat fikr, jaholatga qarshi faqat ma'rifat bilan bahsga kirishish kerakligini ta'kidladi.Ma'lumki, har qanday ijtimoiy hodisaning mohiyatini va uning jamiyatning rivojlanish jarayonidagi o'rnini faqat u butun jamiyatning rivojlanish jarayoniga bog'lab, ya'ni umumiy tarixiy jarayon doirasida o'rganilgan taqdirdagina tushunish mumkin. Bundan muqarrar tarzda butun insoniyat tarixiga tegishli bo'lgan savollar kelib chiqadi: tarixiy rivojlanishning biron-bir maqsadi mavjudmi; jahon tarixi qaysi yo'nalishda harakatlanadi; tarix biron-bir muayyan mazmunga egami? Bu savollarning barchasiga falsafaning «tarix falsafasi» degan nom olgan bo'limi javob beradi. Hozirgi darsliklarda tarix falsafasining predmetini, uning tuzilishi va funksiyalarini yoritishga lozim darajada e'tibor berilmaganini hisobga olib, mazkur bo'limni ayni shu muammolarning tahlilidan boshlaymiz. Tarixning mazmunini aniqlash yo'lidagi izlanishlar. Bilimning integral shakli sifatida falsafa jamiyat, tarix va inson haqidagi muayyan-ilmiy tasavvurlarni sintez qiladi. U gumanitar fanlar – psixologiya, san'atshunoslik, semiotika, san'atga murojaat etadi. Tarix falsafasining asosiy vazifalaridan biri – o'zgaruvchan va murakkab ijtimoiy dunyoda hayot mazmuniga doir mo'ljallarni topish, insoniyat mavjudligining har bir

muayyan davrida uning oldida turgan ustuvor vazifalarni belgilashdir. Har bir inson va kishilik hamjamiyati hayotining burilish davrlarida uning oldida hayot mazmuni nimada degan savol ko'ndalang bo'ladi. Tarixning mazmun va mohiyatini anglab yetish borasidagi ilk urinishlarga qadimgi faylasuflarning asarlarida duch kelish mumkin. Tarix ularning talqinida oldinmaketin yuz beradigan voqyealar majmui sifatida namoyon bo'lgan. Tarix tavsifi ancha to'liq bo'lgan, ba'zan bo'yab ko'rsatilgan, lekin ularning hikoyatlari tarix haqida yaxlit tasavvur hosil qilish imkonini bermagan. Bu narrativ tarixdir. (tarixchining talqini, interpretatsiyasi) Keyinchalik qadimgi faylasuflar tarixni uzluksiz takrorlanib turadigan jarayonlar, «abadiy ortga qaytish» (F.Nitsshe) sifatida tasavvur qilganlar. Diniy an'ana tarixning butunlay boshqacha talqinini taklif qildi. O'rta asrlarda ilohiy taqdir asosiy tarixiy kuch sifatida e'tirof etildi. Tarixiy voqyealarning ichki mantiqi alohida mazmun kasb etdi: Xudo nafaqat tarixiy jarayonni boshqaradi, balki adashgan insoniyatga gunohlardan forig' bo'lish, jannatdagi boqiy hayotga erishish yo'lini ko'rsatadi. Avreliy Avgustin o'zining «Ilohiy shahar haqida» asarida boqiylik va muvaqqatlik, ilohiylik va dunyoviylikning birligi to'g'risida so'z yuritadi. Uning fikricha, Iso Masih insoniyatga boqiylik sari yo'l ko'rsatgan. Tarixning mazmuni – boqiylikka eltuvchi yo'ldan borishda, inson hayotining mazmuni esa – Xudoga xizmat qilish, gunohlardan forig' bo'lishdadir. Ibn Xaldun tarixning mazmuni haqida mulohaza yuritar ekan, uni, inson hayotining mazmuni kabi, tarix tugaganidan keyingina aniqlash mumkinligini qayd etadi. Ammo, shunga qaramay, tarixning mazmuni haqida erkinlik, ijod tushunchalariga tayanib so'z yuritish mumkin, deb hisoblaydi. Tarixning harakatida Ibn Xaldun ob'ektivlashuvning inson ustidan hukmini kamaytiradigan, uning erkinligi va ijodining tantanasini qaror toptiradigan jarayonlarni aniqlashga harakat qiladi. Tarixda mazmunning mavjudligi haqidagi tasavvur, shuningdek O'rta asrlar falsafasi ilk bor ta'riflab bergan insoniyatning taraqqiyoti g'oyasi ancha yashovchan bo'lib chiqdi: u turli yo'nalish va oqimlarga mansub faylasuflar tomonidan muayyan falsafiy ta'limotlar nuqtai nazaridan u yoki bu tarzda talqin qilingan. Masalan, Ma'rifat davrida barcha tarixiy voqyealarga oqilonalik mezoniga muvofiq baho berilgan. Mazkur konsepsiya eng mukammal ko'rinishda D.Didro tashabbusi bilan yaratilgan «Ensiklopediya»ning faol ishtirokchilaridan biri, fransuz ma'rifatchisi Nikolay Kondorse asarida o'z aksini topgan. U o'zining «Inson tafakkuri taraqqiyotining tarixiy manzarasiga chizg'i» deb nomlangan risolasida kishilik jamiyatining barcha jabhalariga tafakkurning kirishi g'oyasini mazkur jamiyat rivojlanishining uzoq istiqboli sifatida asoslashga harakat qiladi. Tafakkurning tantanasi g'oyasi insoniyat tarixining mazmuni sifatida Gegel tomonidan ham asoslangan. U tarixga mutlaq ruh, olamiy Aql taraqqiyoti sifatida yondashgan. Gegel fikriga ko'ra, mazkur taraqqiyot o'zining alohida vazifasini ado etishi lozim bo'lgan ayrim xalqlar ruhi orqali amalga oshadi. Uning fikricha, tarixiy jarayon «aqlga muvofiq», ya'ni tasodiflardan yoki ayrim shaxslarning o'zboshimchaligidan qat'iy nazar o'ziga yo'l ochadigan ob'ektiv qonuniyatlar bilan belgilanadi. Tarixning mazmuni mutlaq ruh o'zini o'zi anglab yetishidadir, deb qayd

etadi

Gegel.

Tarixning mazmunini aniqlash borasidagi keyingi izlanishlar amalda muayyan ideal tajassumi sifatidagi tarixning mazmuni haqidagi tezisning ko'rinishlari hisoblanadi. Idealning mazmuni har xil, hatto qarama-qarshi bo'lishi mumkin: texnokratik illyuziyalar, ommaviy iste'mol jamiyati ideali, axborot jamiyati ideali, xususiy mulk va ekspluatatsiyasiz umumiy tenglik jamiyati va h.k. Tarixning mazmunini aniqlash yo'lidagi izlanish rang-barang ekanligiga qaramay, uning har bir talqini aholi muayyan qismining orzu-umidlariga mosdir. Tarixning mazmuni tushunchasining eng teran talqinlarini XX asr faylasuflari –K.Yaspers taklif qilgan . U jahon tarixining mazmunini davrlarning umuminsoniy aloqalarga asoslanadigan mazmun jihatidan bog'lanishida ko'radi. Mazkur bog'lanishning mavjudligini tarixning mazmunini aks ettiradigan dunyoviy vaqt o'qi kafolatlaydi. U Sharq va G'arb madaniyatlarining umumiy asosi hisoblanadi. Yaspers jahon tarixida tillarning vujudga kelishi, mehnat qurollari ixtiro qilinishi, olovdan foydalanishga kirishilishi kabi to'rt bosqichini farqlaydi:. Vaqt o'qining boshlanishi Hindiston, Xitoy, Yunoniston ,Markaziy Osiyo, Eron buyuk madaniyatlari deyarli bir vaqtda vujudga kelgan miloddan avvalgi 800 va 200 yillar oralig'idagi davrga mos keladi. yevropada fan-texnika davrining boshlanishi mazkur madaniyatlarning davomi (ma'lum ma'noda esa ularning ziddi) bo'lgan. To'rtinchi bosqichda insoniyatning birligi vujudga keladi. Bu davrda jamiyat insonga munosib bo'lgan asoslar va tamoyillarga muvofiq rivojlanadi. Totalitarizmdan butunlay voz kechishga asoslangan huquqiy davlat mazkur birlikning kafili hisoblanadi. Tarixning mazmuni – umuminsoniy madaniyatni va vaqt o'qining avvalida shakllangan an'analarni saqlash va rivojlantirishdadir. Bugungi kunda jamiyatning globallashuvi munosabati bilan tarixning mazmuni haqidagi masala yana kun tartibidan o'rin olmoqda. Zamonlar va xalqlar aloqasini, xalqlar o'rtasidagi hamjihatlikni qaror toptiradigan, ajdodlarning ma'naviy merosini saqlash va ko'paytirishni, hozirgi avlodlarning erkinligi va ijodiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishni ta'minlaydigan qadriyatlar tizimiga qarab mo'ljal oluvchi g'oyalar yana muhim ahamiyat kasb etmoqda. XIX asrda falsafadan sotsiologiya ajralib chiqa boshladi. Mazkur fan jamiyatni tushunishga nisbatan falsafiy yondashuvlarni asosan tan oladi va ayni vaqtda o'z predmeti va tadqiqot metodlariga ega. O.Kont. Ijtimoiy tadqiqotlarning ob'ektivligiga erishish lozim, degan g'oyani himoya qilgan O.Kont (1798-1857) fan sifatidagi sotsiologiya asoschisi. U sotsiologiyani ikki qismga ajratadi: birinchi qism ijtimoiy statikani, ya'ni ijtimoiy tizimlarning mavjudlik shartlarini va ularning amal qilish qonunlarini, ikkinchi qism esa – ijtimoiy dinamikani, ya'ni jamiyatning rivojlanish va o'zgarish qonunlarini o'rganadi. Ijtimoiy statika – odam organizmining tuzilishiga o'xshab ketadigan jamiyat «anatomiyasi»dir. Kont jamiyatda oila, din, davlat kabi muhim institutlarni farqlaydi. U jamiyat rivojlanishining uch bosqichi qonunini ta'riflaydi. Mazkur bosqichlar insoniyat aqliy rivojlanishining uch bosqichiga mos keladi: teologik bosqich (u qadimgi davr va ilk O'rta asrlarni qamrab oladi va XIII asrda tugaydi), metafizik bosqich (XIV-XVIII asrlar) va pozitiv bosqich (XIX asrda boshlanadi).

Tarix falsafasining dunyoqarashga doir funksiyasi shundan iboratki, u insonda tarixga, ya'ni jamiyatning mavjudligi va rivojlanishi, tarixiy jarayonning yagonaligi va rang-barangligiga, uning mazmuni va yo'nalishiga, insonning undagi o'rni va roliga va hokazolarga nisbatan umumiy munosabatni shakllantiradi. Tarix falsafasining nazariy funksiyasi shundan iboratki, u tarixiy jarayonni teran anglab yetish va u haqda nazariya, ya'ni tarixiy jarayonning mavjudligi, mazmuni, rivojlanish yo'nalishi haqidagi qarashlar tizimi darajasida xulosa chiqarish imkonini beradi. Tarix falsafasining mazkur funksiyasi tarixiy o'tmishni nazariy darajada rekonstruksiya qilishni amalga oshirish, tarixiy dalillar va voqyealarning haqqoniylik darajasini aniqlash uchun imkoniyat yaratadi. Tarix falsafasining metodologik funksiyasi uning qoidalarini tarixiy o'tmishning u yoki bu ijtimoiy fanlar doirasida o'rganiluvchi ayrim hodisalari va voqyealarini o'rganish jarayonida amalga tatbiq etish imkoniyatidan iborat. Bu holda tarix falsafasining qoidalari va xulosalari tarix, sotsiologiya, iqtisod, siyosatshunoslik, huquq falsafasi, psixologiya va boshqa fanlar sohasida amalga oshiriluvchi tadqiqotlarda qudratli metodologik vosita rolini o'ynaydi. Tarix falsafasining prognostik funksiyasi shundan iboratki, tarixiy jarayon qonuniyatlarini bilish jamiyat, uning ayrim kichik tizimlarining rivojlanish tendensiyalarini, tarix voqyealari, kishilar faoliyatining yaqin va uzoq kelajakdagi oqibatlarini bashorat qilishga yordam beradi. Bunday bashorat negizida u yoki bu ijtimoiy hodisalar va umuman jamiyatning rivojlanishini prognoz qilish mumkin. Shuni qayd etish lozimki, tarix falsafasining ko'rib chiqilgan funksiyalari bir-biri bilan uzviy bog'liq va bir-biriga o'tadi. Ularning har biri qolganlarini nazarda tutadi va ularni o'z tarkibiga u yoki bu tarzda kiritadi. Tarix falsafasining hozirgi konsepsiyalari. «Tarix falsafasi» atamasi nisbatan yaqinda paydo bo'lgan bo'lsa-da, dastlabki falsafiy-tarixiy g'oyalar qadim zamonlardayoq vujudga kelgan. Shu sababli tarix falsafasining hozirgi konsepsiyalari mohiyatini yaxshiroq anglab yetish uchun tarixiy o'zlikni anglashning tadrijiy rivojlanish jarayoniga nazar tashlash lozim. Tarixiy jarayonning yagonaligi va rang-barangligi, uni davriylashtirish va uning shakllarini tizimga solish haqidagi tasavvurlar, shuningdek insoniyat tarixiy rivojlanishini harakatlantiruvchi kuchlar va uning yo'nalishi haqidagi masala har doim yuqorida zikr etilgan jarayonning muhim tarkibiy qismlari hisoblangan. Tarixiy harakat yo'llarini, tarixiy jarayon tendensiyalari va yo'nalishini anglab yetish muammosi antik davr mutafakkirlari, avvalo Gerodot, Fukidid, Aristotel, Teofrast, Pliniy Katta va boshqalarda kuchli qiziqish uyg'otgan. Bu tarixchi va faylasuflarning asarlarida insoniyatning o'tmishi va kelajagi haqida muayyan tasavvurlar, odamlarning qilmishlari haqida, tarixiy voqyealarning yo'nalishi va mazmuni to'g'risida mulohazalar mavjud bo'lgan. Kkeyinchalik bularning barchasi jamuljam holda «tarix falsafasi» deb nomlangan, lekin ular hali qarashlarning mukammal tizimini tashkil etmagan. Bundan tashqari, qadimgi faylasuflar va tarixchilarning aksariyati diniy-mifologik dunyoqarashga amal qilgan. Bu dunyoqarashga ko'ra, jamiyatda, xuddi tabiatdagi kabi, aylanma harakat mavjud, odamlarning xatti-

harakatlari taqdirga yoki xudolar irodasiga bo'ysunadi. Buyuk shaxslar – jamoa oqsoqollari, siyosiy arboblari, qahramonlarga xos bo'lgan, o'z tabiatiga ko'ra o'zgarimas sanalgan ehtiros va iroda inson xulq-atvorini belgilovchi omil hisoblanadi. O'rta asrlarda falsafiy tafakkurining namoyandalari Avreliy Avgustin, Foma Akvinskiy va b. Injil va yunon-rim falsafiy-tarixiy tafakkurini sintez qilib, tarixning yangi, teologik konsepsiyasini yaratdi, tarixiy voqyealarning mazmuni, tarixiy asarlarning mohiyati va vazifalari haqida yangicha tasavvurlarni ilgari surdi. Mazkur konsepsiyaga muvofiq, xristian mualliflari, tarix orqali ilohiy niyatni tushunib yetishga harakat qilib, aylanma harakat g'oyasini rad etdilar va tarixiy jarayonni o'tmishdan kelajak (bo'lg'usi panohga erishish, masihning kelishi) sari chiziqli harakat sifatida tasavvur qildilar. Markaziy Osiyo mutafakkiri A.R.Beruniy podsholiklar tarixi orqali o'tmishni davrlarga bo'lishni taklif qiladi. Tarix uning fikricha, fikr va tafakkur manbai. U doimo turli fanlarning o'zaro ta'sirining uzviyligi va uyg'unligi natijasida takomillashadi. Shu bois, tarix har qanday olim uchun tadqiqotning muhim manbai bo'lib xizmat qiladi. Beruniy tarixiy tadqiqotlarni boshqa turdosh fanlarni o'rganish bilan uyg'un holda olib borish, muayyan natijaga olib kelishini ta'kidlaydi. Zero, tarixiy manbani o'rganish, uning asosli yoki asossiz ekanligin isbotlash tarixiy tadqiqot uchun mas'uliyatli jarayondir. Chunki tarixiy manba yaratganlar, turli hujjatlarni bitganlar yoki o'z manfaatlari, maqsadlari doirasida dalil to'playdilar. Shu holat nuqtai nazaridan Beruniy "xabar-xabarchilar tufayli rost va yolg'on tusini oladi"¹, deb e'tirof etgan. Tarixiy haqiqatni tiklash, tarixiy tafakkur va tarixiy ma'lumotlarni yig'ish Sharq tarix falsafasida aniq me'yorlar vositasida amalga oshirilgan. Feodalizmning inqirozi, kapitalistik munosabatlarning rivojlanishi, hurfiylikning kuchayishi ijtimoiy ong tarixga nisbatan teologik yondashuvdan xalos bo'lishga ko'maklashdiki, bu fanning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Uyg'onish davri (XIV-XVI asrlar) mutafakkirlari, xristian tarixchilaridan farqli o'laroq, tarixiy jarayonni dunyoviy sharoitlardan, insonning tabiatidan kelib chiqib tushuntirishga harakat qildilar. Masalan, Nikkolo Makiavelli (1469-1527) o'z asarlarida moddiy manfaat, xususiy mulkni asrash va ko'paytirishga intilish jamiyatning rivojlanishini harakatlantiruvchi kuch ekanligini isbotlab, siklli rivojlanish g'oyasini asoslashga harakat qildi. Uning ayrim asarlarida ijtimoiy hodisalarning qonuniyatlariga doir farazlar ham mavjud, lekin u mazkur qonuniyatlarni ta'riflashning uddasidan chiqmagan. XVII-XVIII asrlar yevropa uchun burjua industrial sivilizatsiyasi vujudga kelishiga va ijtimoiy rivojlanish jarayonining jadallashuviga olib kelgan sanoat va ijtimoiy-siyosiy inqiloblar davriga aylandi. Yangi davr mutafakkirlari qarashlarining shakllanishida tabiiy fanlar ulkan rol o'ynadi. Bu davrda ijtimoiy fanlarning rivojlanishiga tabiatshunoslik shu darajada kuchli ta'sir ko'rsatganki, tarix aksariyat hollarda tabiiy ilmiy nuqtai nazardan tushuntirilgan. Ayni shu davrda yuqorida sanab o'tilgan sabablar ta'sirida tarix falsafasining bir nechta naturalistik (lot. naturalis – tabiiy, natural) konsepsiyalari vujudga kelgan. Mazkur konsepsiyalarning namoyandalari tabiatga butun borliqni, shu jumladan tarixiy jarayonni tushuntirishning universal tamoyili sifatida

yondashgan. Bunda naturalizm tushunchasi turlicha talqin qilingani bois, quyidagi yo'nalishlar ajralib chiqqan: ijtimoiy hodisalar tabiiy muhit ta'sirida tushuntirilgan geografik naturalizm (Sharl Lui Monteske, Iogann Gerder va b.); tarixiy jarayonlarni demografik determinizm yordamida tushuntirgan demografik naturalizm (Tomas Maltus); jamiyatdagi o'zgarishlarni avvalo inson tafakkuri bilan bog'lovchi idealistik naturalizm (Klod Gelvetsiy, Jan Jak Russo). Tarixiy o'zlikni anglashning rivojlanishiga o'z tadqiqotlarida tarixni inson aqli tabiatining evolyusiyasi va rivojlanishi bilan bog'liq bo'lgan alohida borliq sifatida falsafiy jihatdan anglab yetishga urg'u bergan Volter (1694-1778) asarlari, shuningdek tarixiy jarayon g'oyasini birinchilardan bo'lib asoslab bergan Mari Jan Kondorse (1743-1794) tadqiqotlari ham kuchli ta'sir ko'rsatdi. G.V.F.Gegel (1770-1831) ijtimoiy rivojlanishning o'ziga xosligini ob'ektiv idealizm nuqtai nazaridan anglab yetish yo'lida yangi qadam tashladi. U tarixga har bir davr betakror tarzda rang-barang bo'lgan holda, ayni vaqtda insoniyat rivojlanishining qonuniy bosqichi sanalgan yagona qonuniy jarayon sifatida yondashdi. Bu rivojlanish tabiiy qonuniyatlar sohasi bilan taqqoslaganda boshqacha xususiyat kasb etadi. Bu yerda tarixiy qonunlar kishilarning ongli faoliyati vositasida amalga tatbiq etiladi, lekin shu bilan birga tarixda muayyan ob'ektiv mantiq ham amalga oshiriladi va tarixiy jarayon dunyoviy aql, mutlaq g'oyaning cheksiz tarzda o'z-o'zidan rivojlanishi, o'zini o'zi ro'yobga chiqarish jarayoni sifatida namoyon bo'ladi. XIX asrning ikkinchi yarmi – XX asr boshida tarixiy bilim sifat jihatidan yangi darajaga ko'tarildi. Turli matnlarning tarixiy va lingvistik tahlili metodlarining takomillashishi, arxeologiyaning rivojlanishi, o'tmish guvohliklariga yanada tanqidiyroq yondashish natijasida tarixiy bilim fan maqomini qo'lga kiritdi. Shu bilan bir vaqtda tarixiy va tabiiy ilmiy bilimlar butunlay har xil ob'ektlarga mansub bo'libgina qolmasdan, o'zlari ham bir-biridan butunlay farq qilishi yanada teranroq anglab yetildi. Tarixiy o'zlikni anglash jarayoni evolyusiyasining keltirilgan tavsifi bizga tarix falsafasining hozirgi konsepsiyalariga nazar tashlash imkonini beradi. Bu konsepsiyalar orasida gnoseologik yo'nalish (tanqidiy tarix falsafasi), ontologik konsepsiya, aksiologik konsepsiya, tarixning texnokratik konsepsiyalari alohida o'rin egallaydi. Tarix falsafasining gnoseologik yo'nalishi XIX asrning ikkinchi yarmidan e'tiboran mazkur fanning mustaqil yo'nalishi sifatida shakllana boshladi. Bu yondashuv namoyandalari (Vilgelm Diltey, Benedetto Kroche, Georg Zimmel, Robin Kollingvud, Raymon Aron va b.) tarix falsafasining asosiy predmeti – tarixiy o'tmishni o'rganishning mantiqiy-nazariy va metodologik muammolari, uni nazariy jihatdan rekonstruksiya qilish va tarixiy dalillarning haqiqiylikni aniqlash, deb hisoblaganlar.

Xulosa.

Falsafa - bu ham umumnazariy dunyoqarash, ham ijtimoiy ong shakli, ham umumiy (umumiylik to'g'risidagi) fan. U ma'naviy madaniyatning kvinessensiya (mag'zi)dir. Mana shuning uchun ham falsafaning ahamiyati va vazifalari shunchalik ko'p qirralidir. U idrokiy, uslubiy, qadriyatiy hamda amaliy va bashoratiy rol o'ynaydi. Albatta, falsafiy bilim, o'z tabiatiga ko'ra, o'ta nazariydir. Ammo bu degani

uning voqyey hayotdan, muayyan tarixiy jarayondan ajralgan degan ma'noni bermaydi. Har qanday falsafiy tizim, bir tomondan, zamonasining ruhini nishoni bo'lsa, ikkinchidan, falsafa mazkur davrning mohiyatini aks ettiradi, uning qonuniy belgilarini ochib beradi. Falsafa mohiyat jihatdan faqat hozirginigina emas, balki o'tmishni, va ayniqsaa, kelajakda bo'lishi mumkin bo'lgan imkoniyatlarni va ularning qanday bo'lishligi bilan shug'ullanadi. U insoniyat hayotining istiqboliga umid bilan qarash va uni takomillashtirish yo'llarini va tamoyillarini aniqlashga qaratilgandir. Dunyoni shunday ruhda talqin qilish bilan birga, falsafa turli siyosiy kuchlar, hamda ijtimoiy guruhlar va muayyan kishilar amaliy faoliyatining uzoqni ko'zlovchi asosi bo'lib qoladi. Falsafaning amaliy va bashorat qiluvchilik ahamiyati ana shundadir. O'zbekiston Respublikasining mustaqil taraqqiyoti davomida to'plangan tajriba falsafiy talqin va umumlashtirish uchun katta imkoniyat beradi. Shunday tahlil tajribasi ushbu darslikning tegishli bo'limlarida berilgan. Kelgusida mustaqil O'zbekiston taraqqiyotining falsafiy talqini yanada aktuallashtiradi. Bir tomondan, uni dunyo taraqqiyoti tamoiyllari nuqtai nazaridan qarab chiqish kerak bo'ladi, negaki, bizning mamlakatimiz va unda ro'y berayotgan jarayonlar – umuman dunyo sivilizatsiyasi taraqqiyotining bir qismidir. Ikkinchi tomondan, mazkur tajribani uni to'laligicha, barcha asosiy tomonlari bo'lgan – siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy jihatlarini birgalikda qarab chiqib, uning mohiyatiy, qonuniy tamoiyllari, umumiy va xususiy belgilari nisbatini aniqlash lozim.

Adabiyotlar ro'yxati

- 1.Falsafa asoslari. Nazarov Q tahriri ostida. –T.: Sharq, 20015.
- 2.Shermuxamedova N.A. Gnoseologiy. –T.O'FMJ. 2017.
- 3.G'arb falsafasi. Nazarov Q tahriri ostida. –T.: Sharq, 2009.
- 4.Nazarov Q.N. Bilish falsafasi. –T.: Universitet, 2015.
- 5.Falsafa. Ahmedova M. Tahriri ostida –T.: OFMJ, 2016.
- 6.Jahon falsafasi tarixidan lavhalar. Nazarov Q. tahriri ostida. –T.: Sharq, 2015.
7. Shermuxamedova N. A. Falsafa va fan metodologiyasi. –T.: Universitet, 2011.

МЕТОДИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ДИДАКТИЧЕСКИХ ИГР НА УРОКАХ ЧЕРЧЕНИЯ

Рахматова Икболхон Иномжоновна

Преподаватель Термезского государственного педагогического института

Чориева Мухайе Музаффар кизи

Студентка Термезского государственного педагогического института

Аннотация: В данной статье рассмотрены вопросы повышения интереса учащихся к уроку, пространственного мышления, а также пространственного воображения посредством дидактических игр посредством эффективного использования дидактических игр на современных уроках рисования.

Ключевые слова: форма, вид, схема, план, график, дидактика, модель, пространственное мышление, воображение, деталь, наглядность, видение, компетентность.

ВВЕДЕНИЕ

Сегодня воспитание гармонично развитого человека-один из актуальных вопросов, стоящих перед нашим государством. Поэтому наш Президент Ш. М. Мирзиёев акцентировал внимание нашего государства именно на воспитании гармоничного поколения, качестве кадров, укреплении достоинства и авторитета учителей. А также повышение уровня качества подготовки кадров в Узбекистане, независимом демократическом государстве, привлечение в каждое высшее учебное заведение ведущих мировых научных - установление тесного сотрудничества с образовательными учреждениями, создание необходимых условий для подготовки высококвалифицированных специалистов на основе международных стандартов, широкое внедрение в учебный процесс передовых педагогических технологий, учебных программ и учебно-методических материалов на основе международных образовательных стандартов, развитие современных профессиональных знаний учащихся, в частности научно-педагогических кадров, вопросы эффективного использования интерактивных методов в совместной работе с молодежью определены в качестве основных задач качественного повышения и коренного совершенствования уровня высшего образования в соответствии с приоритетами стратегии действий. Необходимо также и дальнейшее повышение нашего внимания к учителям, эффективно работающим в деле воспитания молодежи в совершенстве, вкратце, широкое внедрение в образовательный процесс новых информационно-педагогических технологий, вывод системы образования на качественно новый уровень. Поэтому сегодня работа по внедрению педагогических технологий на уроках рисования, способных в полной мере отвечать требованиям времени, является требованием времени. В условиях сегодняшней глобализации необходимо создать теоретические и практические основы применения педагогических технологий

в системе образования, в том числе на уроках рисования. Потому что в национальной программе подготовки кадров признано: "развивающаяся система образования на новых принципах смогла нацелить молодое поколение на формирование гармоничного, духовно зрелого человека¹".

Кроме того, поскольку образование является ключом к возможностям в будущем, как его продукт, сегодняшний ученик должен быть в состоянии участвовать в жизни этого общества в будущем как член правового демократического общества, чтобы в полной мере соответствовать требованиям, предъявляемым рыночной экономикой того времени. Открытие пути к применению технологий в этом отношении является правильным шагом на пути к достижению цели. Основной целью учебно-воспитательного процесса должно стать воспитание личности, всегда готовой к обучению новизне, имеющей навыки самостоятельного критического мышления, способной свободно вступать в диалог в период, когда поток информации резко возрастает, в нашу жизнь бурно входят различные новшества. Поэтому процесс обучения совершенствуется, если на уроках рисования проводится урок с использованием передовых педагогических технологий. В этом процессе широко используются интерактивные методы, являющиеся элементом новой технологии. Игра также вызывает большие изменения в детском организме. Обычно дети всегда в движении. Вот почему игра в основном является естественным спутником детей. Через игру дети познают мир, то есть окружающее, учатся трудиться, то есть воспитываются. Поэтому игры занимают важное место в росте детей, побуждают их к самостоятельности. Также в играх Дети предстают в образе любимых героев, демонстрируя такие качества, как честность, сообразительность, ловкость, выносливость, предприимчивость и стремление к победе. Все детские игры обладают особым шармом и поэтому играют с большим энтузиазмом. В такие моменты ребенок старается изо всех сил. В ходе игры дети стараются устранить свои недостатки. Ситуации, возникающие в игре, требуют от детей оперативного решения различных вопросов. Соответственно, дети, которые много играют с любопытством, отличаются остротой ума.

Правила игры создавались народом на протяжении веков, следовательно, больше внимания уделялось воспитательному значению игры. Особенно, когда дети играют в команде, они сразу говорят себе, что друг друга сбивают с толку, что они играют в хихиканье. Умен по отношению к другим проворен, силен и сейчас стремятся быть более отзывчивыми. По этой причине дети часто любят играть вместе, и в такие моменты у них развиваются такие качества, как товарищество, защита друг друга, общность. В играх самообразование детей происходит в естественной обстановке. Дети наглядно демонстрируют в играх такие качества, как усидчивость, требовательность, ловкость, которые они не смогли проявить в других видах деятельности. Игра считается способом проверки детьми самоконтроля, собственных возможностей, запястий,

¹ Закон об образовании

различные игры в определенной степени помогают в их воспитании. Дети свободно ведут себя в играх и предъявляют к себе очень высокие требования, стараются самостоятельно выходить из сложных ситуаций. Естественно, человек, который действовал сам по себе, был уверен в себе, сможет справиться с любыми трудностями, невзгодами. Поэтому для них естественно при проведении дидактических игр из рисования поверхностно воспринимать изображения или модели на плакатах-чертежах и сравнивать их с другими предметами. Также они становятся подражателями, придумывают вещи, которые не приходили в голову. С целью использования этих свойств детей необходимо добиться их твердого восприятия, сопоставляя детали с вещами в жизни.

Существуют различные игры, и они являются продуктом народной педагогики, и учителя также могут эффективно использовать некоторые элементы этих игр в процессе урока. Например, дети склонны к подвижным играм, а взрослые – к играм, требующим умственной активности. Как мы знаем, рисованию учат в 8-9 классах, и они не могут спокойно сидеть на уроках и рисовать рисунки, быстро начинают уставать. Даже самый совершенный урок, являющийся основной формой учебного процесса, должен быть дополнен внеклассной работой. Работа учителя в школе не должна ограничиваться только посещением уроков. Учитель не успевает преподавать все материалы, которые необходимо знать учащимся по предмету, если ограничивается уроком. В частности, тот факт, что некоторым предметам рисования уделяется слишком мало времени в учебной программе, усугубляет нехватку времени. Внеклассные занятия дают возможность более полно раскрыть личность и возможности ученика. Во время внеурочной деятельности необходимо стараться формировать у учащихся трудовые умения и теоретические знания. При этом выбирается тема и содержание обучения с учетом возрастных особенностей и уровня знаний учащихся. Что касается форм и методов внеклассной работы по рисованию, то основными формами являются кружковые и факультативные занятия, направленные на углубление знаний учащихся, Олимпиады, интересные игры и конкурсы по рисованию, экскурсии, посвященные отдельным темам программы, выпуск стенгазеты и бюллетеней, проведение лекций и бесед с приглашением сотрудников предприятий и конструкторских бюро, а также занятия по рисованию или другим предметам. показательный можно показать такие вещи, как изготовление оружия. Если вышеупомянутая внеклассная работа проводится хотя бы частично, можно с уверенностью сказать – деятельность учителя ведет к формированию коллектива учащихся, повышению их интереса к предмету и, как следствие, к улучшению качества графической подготовки учащихся. Содержание основных тем учебной программы не может быть перенесено на внеклассную работу. Потому что в этом случае важность урока снижается, и кажется, что безответственный подход некоторых учеников к уроку поощряется. Поэтому также нецелесообразно привлекать к работе кружка учащихся, не имеющих интереса

к предмету и не принимающих активного участия в занятии. Таким учащимся необходимо оказывать индивидуальную помощь во время урока только в случае необходимости.

Индивидуальные занятия также полезны для учителя, помогая ему определить причины, по которым ученик не усваивает. Чрезмерно сложные задания на занятиях кружка снижают интерес учащихся к предмету. Разнообразие занятий повышает интерес учащихся. Особое внимание следует уделить развитию практических навыков учащихся по выполнению таких работ, как схема, план, график, технический рисунок, шрифт. На занятиях кружка также возможно составление образцов заданий к занятиям, изготовление наглядных пособий, обустройство интерьера школьных помещений и зоны, изготовление различных стендов. Задания по моделированию и конструированию также считаются интересными для учащихся. Проведение интересных игр из рисования наряду с различными кружковыми занятиями повышает интерес учащихся к предмету.

Психолог Н.Д.Добринин писал об этом: «что-то очень легкое, что-то неинтересное, что-то слишком сложное... не весело, но приятно, потому что есть шанс преодолеть вызов, который можно выполнить, не становясь трудным». Интересный пример и задания по рисованию В.А.Рассохина “занимательные задачи по проекционному черчению”. От мастерства воспитателя во многом зависит увлекательное, живое и результативное прохождение игры.

Игры по рисованию требуют творческого подхода. Также учителю необходимо уметь привлечь внимание всех учеников класса к кратковременной игре. Учитель должен провести 5-6 минут игры, как только почувствует, что ученикам скучно. В короткой игре могут участвовать не все ученики, то есть они не успевают выполнить условия игры, конечно. Но их стремление участвовать в игре, думать заставляет работать все их чувства. Достигнуть поставленной цели на каждом уроке педагог сможет, если будет использовать игровые элементы в точном соответствии с детской психологией. При медленном, безвкусном подходе к этой работе дети теряют интерес к играм, игры, несомненно, не приносят никакого эффекта. Поэтому педагог при подготовке к каждой игре должен учитывать, что она вызывает у детей восторг. Каждая игра должна быть интересна детям и направлена на определенную цель. Дидактические игры должны строиться по принципу от простого к сложному, с целью активизации умственной деятельности учащихся. Желательно, чтобы и вопросы, которые будут заданы в игре, и ответы на них были очень краткими, конкретными. Обычно знания, полученные учащимися на традиционных уроках, недостаточно основательны, и учащиеся не могут применять их в определенных условиях. Например, в 8-9 классе не могут продемонстрировать в высшем учебном заведении знания, полученные по рисованию. Когда на уроках рисования используются дидактические игры, знания учащихся

становятся прочными. При этом значительное значение придавалось и развитию мышления учащихся, умений пространственного воображения.

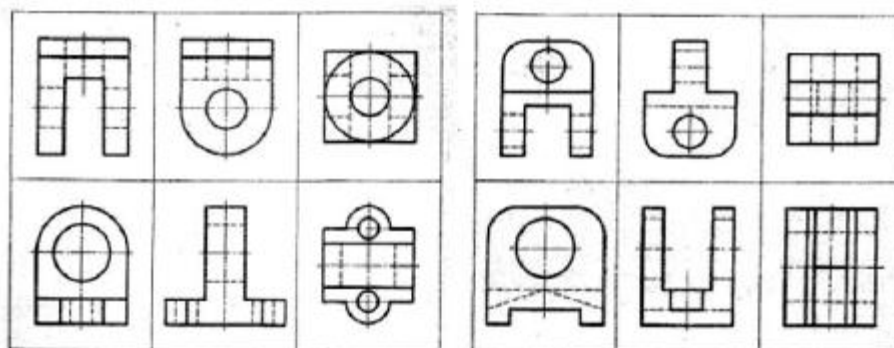
Игровой метод - дает более положительный результат в повышении эффективности обучения. Потому что ученик, активно участвуя в игре, усваивает знания с волнением и удовольствием. Такие знания являются основательными и хранятся в памяти читателя долгие годы, а когда наступает время, читатель запоминает их и применяет на практике. В пособиях и учебниках, созданных на основе новой программы, широко представлена игра и ее элементы. Ученики склонны быть активными и игривыми. Игры с графическими изображениями, используемые на уроке, развивают навыки стрельбы из лука, укрепляют память и пробуждают интерес к уроку рисования. Игра, согласно исследованиям ученых, является одним из основных видов совместной деятельности с трудом и учебой. В основе использования игровых технологий в обучении лежит активизирующая и стимулирующая деятельность детей. Игры будут ориентированы на разные цели. Они используются в дидактических, образовательных, развивающих и социализирующих целях. Психологи утверждают, что психологические механизмы игровой деятельности опираются на фундаментальные потребности личности в самовыражении, стабилизации своего места в жизни, самоконтроле, реализации собственных возможностей. Организация таких игр требует проведения диагностики способностей учащихся. С этой целью также рекомендуется чередовать ролевые игры учащихся. Потому что каждый ученик может попробовать свои силы в той или иной роли, то есть получить возможность играть роли от "простых" до сложных. Как известно, существуют следующие виды игр для детей, обучающихся в общеобразовательных учреждениях:

- тематико-ролевые игры,
- игра-труд,
- дидактические игры,
- подвижные игры.

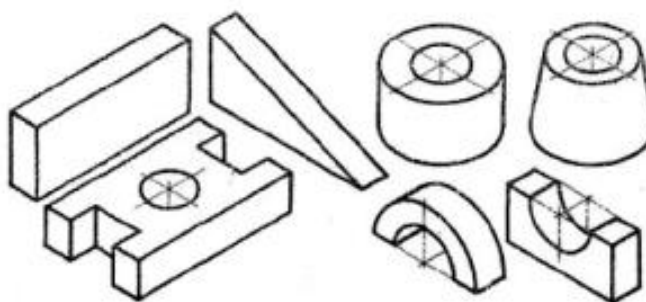
Типично сюжетно-ролевые игры представляют собой деятельность учащейся молодежи по самостоятельному или с помощью взрослых творческому воссозданию социального опыта, а также материального объекта на основе жизненных и художественных впечатлений. Потому что именно сюжетно-ролевые игры дают возможность решать такие задачи, как усвоение нового материала и развитие творческих способностей, уточнение необходимых для учащихся факторов в принятии решения задачи, анализ информации, накопленной на этапах игры. В результате этой деятельности формируются речь, мышление, воображение и другие нравственные качества детей. Очевидно, что при этом начальные условия учащиеся осваивают самостоятельно. Во всех сюжетно-ролевых играх учащийся моделирует определенную профессиональную деятельность, выполняя свою роль. Здесь недостаточно одного урока рисования, учащиеся собирают информацию из дополнительных источников, чтобы справиться с ролью. В процессе игры-труда

дети получают более глубокое представление об окружающем мире, осваивают общий вид рабочего процесса и действий. Дидактические игры имеют некоторые преимущества в умственном развитии учащихся, побуждая их к познанию. Эти игры организуются педагогом специально для учебно-воспитательных целей. Особенно велика роль таких игр в повышении эффективности обучения рисованию и умственному развитию учащихся.

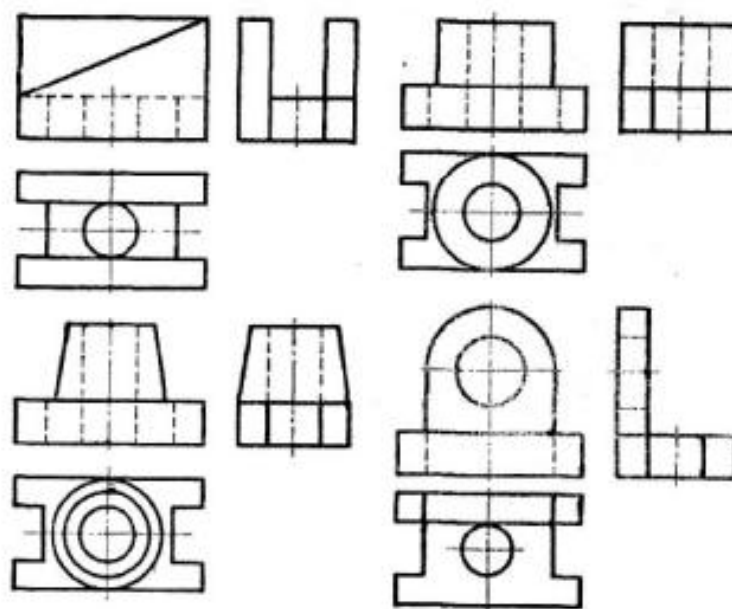
1. Находчивость. Условие: составление целого чертежа, суммируя проявления рассеянных деталей.

Оборудование. Детализацию проводят по трем видам, отрезают улами друг от друга, разделяют (рис.1) и перемешивают все вместе, как карту. Также изготавливаются и скрываются четкие изображения (рис.2) или модели этих деталей. 2. Кто проворный. Условие. Изготовление его модели в зависимости от внешнего вида детали, состоящей из различных геометрических поверхностей. Это также можно назвать дизайнерской игрой. Оборудование. Модели различных геометрических поверхностей из нескольких, большинство-типа параллелепипеда (рис. 3). представления модели, составленной из этих поверхностей (рис. 4)

3-рис.

4-рис

Перед тем, как приступить к этой игре по конструированию, учитель может разбить изображения выбранных деталей на геометрические поверхности и сделать их модели с помощью учащихся и в сотрудничестве с учителем труда.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Руzyев Э.И., Аширбаев А.О., "Методика преподавания инженерной графики". –Т.:2010.
2. Валиев А.Н., "Перспектива". –Т.: "Преемник". 2009-й.
3. Абдунаби Махмудов. Учебно-воспитательное значение дидактических игровых технологий в рисовании, Физико-технологическое образование: Том 1 № 1 (2023): Journal of Physics and Technology Education
4. Абдунаби, М. (2022). АКТУАЛЬНОСТЬ РАЗВИТИЯ НАУКИ РИСОВАНИЯ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ. Finland International Scientific Journal of Education, Socience & Humanities, 10(12), 840-844.
5. Inomjonovna, R. I. (2023). PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF PICTURE ACTIVITY IN EDUCATIONAL PERSONALITY. *Journal of new century innovations*, 22(1), 113-118.
6. Inomjonovna, R. I. (2023). Steam education is one of the main trends in the world. *Journal of new century innovations*, 21(2), 27-32.
7. Inomjonovna, R. I., & Xolmirzayevna, X. N. (2023). TYPES, METHODS AND METHODS OF TEACHING VISUAL ACTIVITY KNOWLEDGE AND APPLICATION. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 14(3), 92-97.

МЕТОДИКА ПРИМЕНЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ ЧЕРЧЕНИЮ

Рахматова Икболхон Иномжоновна

*Преподаватель Термезского государственного
педагогического института*

Абдуллаева Дурдона Орифжоновна

*Студентка Термезского государственного
педагогического института*

Аннотация: Данная статья посвящена обучению учащихся в образовательных учреждениях использованию инновационных технологий, направленных на самостоятельное получение знаний, а также организации образовательного процесса с использованием компьютерных технологий и наглядных пособий на уроках рисования, положительно влияющих на эффективность обучения. были рассмотрены вопросы повышения.

Ключевые слова: инновационные педагогические технологии, рисование, компьютерные технологии, наглядные пособия, пространственное воображение, мышление, интерактивные методы.

ВВЕДЕНИЕ

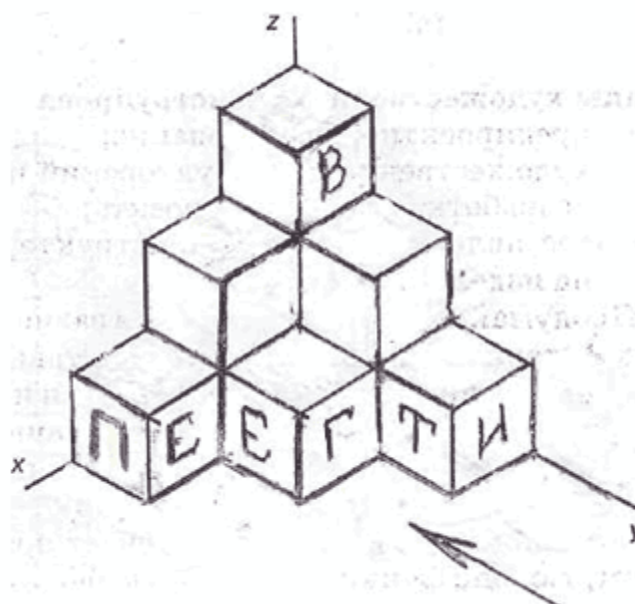
В наше развивающееся время недостаточно просто передать знания через книгу поэтому наряду с наукой о рисовании необходимо использовать компьютерные технологии и наглядные пособия. Наука рисования расширяет пространственное воображение учащихся, все конструкторы и инженеры используют только чертежи для воплощения своих идей. Прогресс науки, техники и коренные обновления жизни нашего общества, а также постоянно растущее количество образовательной информации диктуют новый подход к образовательному процессу. На сегодняшний день система образования идет по большому пути развития. Инновация (англ. Innovation) - вводит новшества, вводит новшества, изменять в основном это выражение связано с наукой и техникой. Ни одна наука не может развить воображение и мышление учащихся так, как наука рисования. Инновационные технологии - это методы и средства внедрения инноваций в жизнь. Процесс перестройки педагогических технологий путем обновления существующих идей и гипотез.

Инновация - внедрение инноваций, технологий, достижений науки и высокого опыта в области техники, повышение качества, эффективности обучения в системе образования, внедрение новых педагогических технологий

в образовательный процесс. В настоящее время с каждым днем растет интерес, внимание к применению в образовательном процессе интерактивных методов, инновационных технологий, педагогических и информационных технологий, одна из причин этого заключается в том, что до сих пор в традиционном образовании обучали учащихся только приобретению готовых знаний, в то время как современные технологии заставляют их самостоятельно искать приобретаемые знания, самостоятельно изучать и анализировать их, даже делать выводы. также учит, что они сами вызывают.

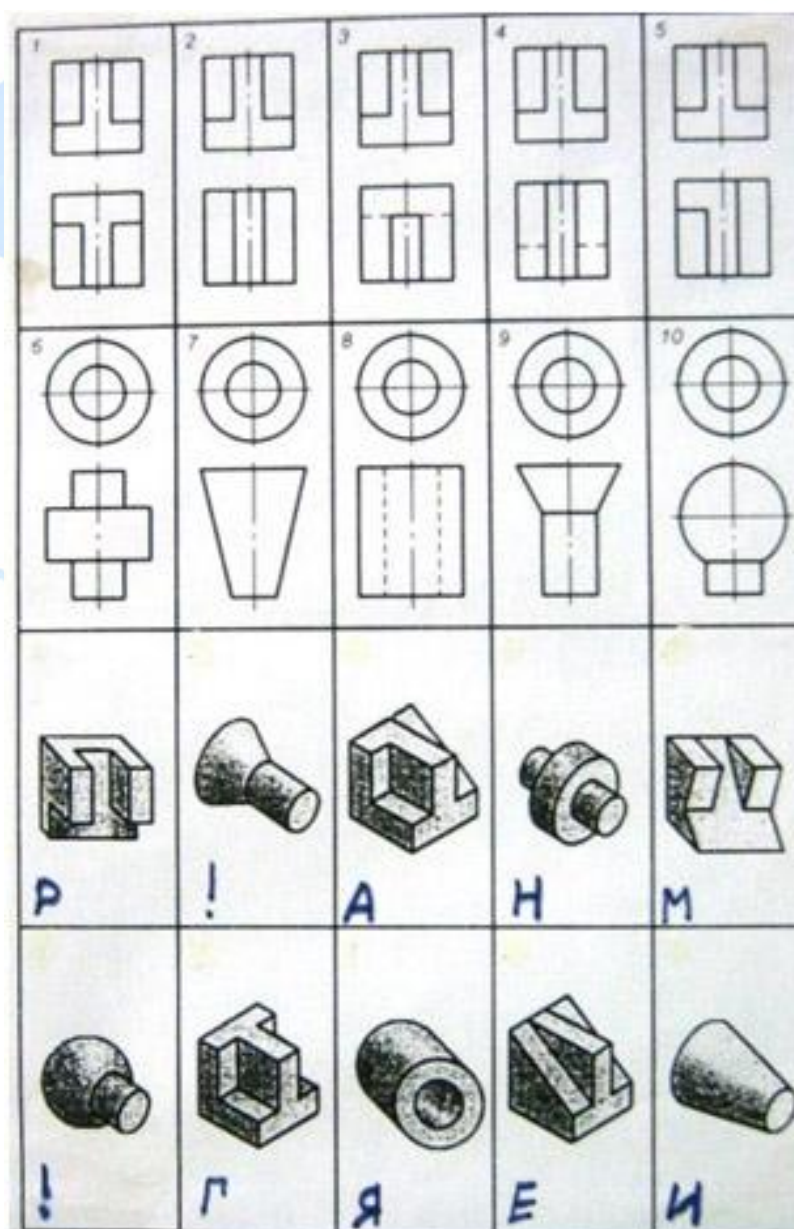
Внедряя инновационные технологии в учебно-воспитательный процесс, педагог должен будет подготовиться к вновь создаваемым условиям. Педагог создает в этом процессе условия для развития, формирования, получения знаний и воспитания личности и одновременно выполняет управленческую, направляющую функцию. В процессе обучения главной фигурой становится ученик-ученик. Поэтому роль и роль современных методов обучения, интерактивных методов, инновационных технологий в подготовке квалифицированных специалистов в образовательных учреждениях неопределима. Знания о педагогических технологиях и педагогическом мастерстве эксперименты и интерактивные методы гарантируют, что учащиеся-студенты будут образованными, зрелыми, компетентными.

Инновационные технологии-это инновации, изменения в педагогическом процессе и деятельности учителя и ученика, при осуществлении которых в полной мере используются преимущественно интерактивные методы. Интерактивные методы-это так называемые коллективные методы, то есть методы педагогического воздействия, являющиеся составной частью содержания обучения. Уникальность этих методов заключается в том, что они реализуются только через совместную деятельность ученик-ученик. Процесс такого педагогического сотрудничества имеет свои особенности, к которым относятся:

- а учитель-принуждение ученика к самоотдаче, самостоятельной работе, творчеству и исследованиям во время урока;
- а ученик-обеспечение постоянного присутствия у учащихся познавательных интересов в процессе обучения;
- а ученик-усиление познавательного интереса учащегося к каждому вопросу самостоятельно при творческом подходе.
- организация постоянной совместной деятельности педагога и воспитанника.

Одним из важных требований, предъявляемых при организации современных образовательных технологий, является достижение высоких результатов в короткие сроки, без лишних умственных и физических усилий.

Передача учащимся определенных теоретических знаний за короткий промежуток времени, формирование у них навыков и умений по определенной деятельности, а также контроль за их деятельностью, оценка уровня приобретенных ими знаний, умений и навыков требуют от обучающихся повышенного интереса к практической деятельности, высокого педагогического мастерства учителя, а также нового подхода к учебному процессу. Примером могут служить следующие интерактивные методы:

- ✓ Метод "генеалогия решений"
- ✓ Метод "письменного аргумента"
- ✓ Метод "кластера" ("генеалогия ширины мышления")
- ✓ Метод "чархпалак".
- ✓ А " I Jif (творческая деятельность в коллективе) метод

Благодаря Интер-активным методам повышается эффективность обучения, взаимодействие учителя и ученика развиваются и формируются у учащихся навыки свободного творческого мышления. При таком инновационном подходе личность учащегося становится центральной фигурой в образовании. В обучении нетрадиционным формам интерактивные методы можно разделить на три группы. Сотрудничество в обучении, моделирование исследовательская модель обучения.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. I.Рахманов, А.Валиев, Б.Валиева, С.Сайдалиев, Ф.Расулов, Д.Дадабаева, С.Мардов "Педагогические технологии в обучении рисованию" Ташкент - 2012
- 2.Рузыев Э.И., Аширбаев А.О., "Методика преподавания инженерной графики". –Т.:2010.
- 3.Inomjonovna, R. I. (2023). Steam education is one of the main trends in the world. *Journal of new century innovations*, 21(2), 27-32.
- 4.Inomjonovna, R. I., & Xolmirzayevna, X. N. (2023). TYPES, METHODS AND METHODS OF TEACHING VISUAL ACTIVITY KNOWLEDGE AND APPLICATION. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 14(3), 92-97.
- 5.Inomjonovna, R. I. (2023). PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF PICTURE ACTIVITY IN EDUCATIONAL PERSONALITY. *Journal of new century innovations*, 22(1), 113-118.

МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ ПРОСТРАНСТВЕННОГО ВОООБРАЖЕНИЯ И МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ ЧЕРЧЕНИЯ

Рахматова Икболхон Иномжоновна

*Преподаватель Термезского государственного
педагогического института*

Комилова Гулноза Фахриддиновна

*Студентка Термезского государственного
педагогического института*

Аннотация: В данной статье рассмотрены вопросы развития пространственного воображения и мышления учащихся на сегодняшних уроках рисования, а также методические рекомендации по ним.

Ключевые слова: пространственное воображение, педагогика, грамотность, геометрическое тело, чтение чертежа, анализ, конструирование, знания, умения, навыки, самостоятельное обучение. Введение

ВВЕДЕНИЕ

Как известно, среди всех дисциплин большое значение в обучении рисованию имеет внедрение четкой и научно обоснованной системы учебно-воспитательной работы. При подготовке учащихся к самостоятельной трудовой деятельности и непрерывному образованию важным считается овладение ими навыками рисования, поскольку современный технический прогресс немислим без глубокого и постоянного знания этой науки. Для этого ученик должен приобрести навыки и умения в процессе обучения рисованию. Если учитель начинает учить ученика рисовать с формированием графических способностей, то на начальном этапе (рисование простых геометрических тел, изучение типов линий и т.д.) развивается умственная деятельность учащихся.

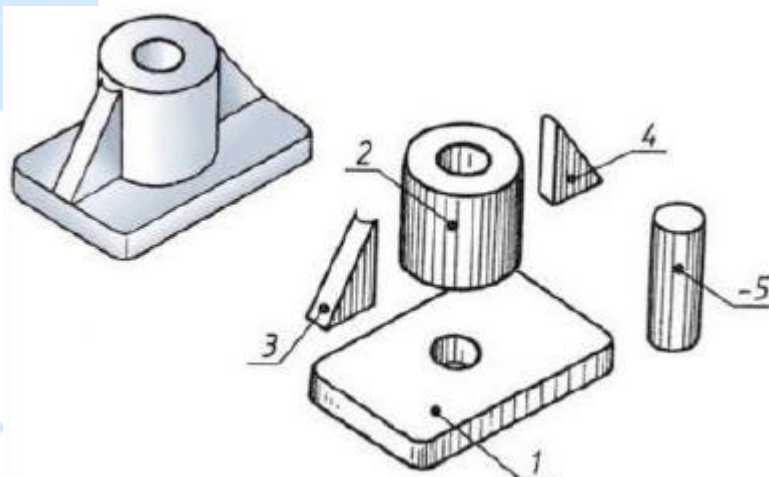
Если процесс обучения организован таким образом, что учитель сосредоточит все свое внимание на чтении рисунков, а также на обучении ситуация изменится к лучшему, с первого же урока у ученика потребуется интенсивная мыслительная работа. Поэтому самый эффективный способ научить учащихся читать и рисовать рисунки параллельно. К такому выводу мы пришли на основании опытно-экспериментальной работы, проведенной в учреждениях, где практикующие специалисты проходят практику в период учебной практики студентов образовательного направления 5110800-Изобразительное искусство и инженерная графика. Общее среднее образование в период систематического изучения рисования в школах учащиеся

приобретают достаточный опыт наблюдения, анализа, измерения и построения. Наблюдения показывают, что до начала систематического обучения рисованию по учебным программам школ, специализирующихся на изобразительном искусстве и технике, школьники должны ознакомиться с:

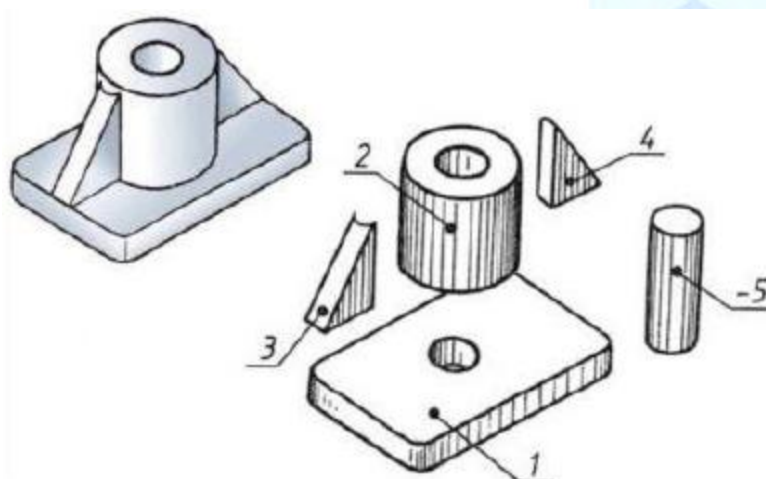
- ✓ а основные геометрические фигуры (плоские и объемные);
- ✓ выполнение изображений основных геометрических тел на плоскости;
- ✓ а способы выполнения эскиза и технического чертежа, процесс разделения и изготовления элементных деталей по заданным размерам эскиза и технического чертежа;
- ✓ работа с чертежами основных геометрических построений;
- ✓ определить форму всех элементов детали и мысленно объединить элементы, чтобы получить целостное представление о форме детали;
- ✓ повышение всех условий рабочего чертежа; — необходимо обращать внимание на условные признаки диаметра, радиуса, квадрата, наклонного конуса, помогающие определить форму отдельных элементов детали.

Таким образом, на начальном этапе обучения рисованию необходимо, чтобы ученики опирались на знания и умения, полученные в результате занятий в 1-9 классах. Но, учитывая, что этих знаний еще недостаточно, необходимо с первых уроков рисования расширять и углублять их. Наблюдения показывают, что в литературе существуют различные определения понятия "чтение чертежа". Например, по дисциплине рисование Педагогика для студентов высших учебных заведений проф. Г.А. В пособии под названием «черчение» авторства Владимирского (под редакцией Буравцева) приведены основные признаки, помогающие определить на чертеже простые геометрические фигуры, изображенные на нем, по системе прямоугольных проекций. На стр. 87 этого пособия указано, что «в системе трех проекций наличие на чертеже только прямолинейных поперечных сечений указывает на то, что изображаемое тело имеет прямолинейную форму, в то время как прямые поперечные сечения являются линиями пересечения сторон или проекциями сторон, если стороны лежат на проекционных плоскостях. Чтение чертежа может быть сформулировано с помощью обычного плоского изображения, которое представляет пространственную форму объекта, определяя размеры, а также всю информацию, необходимую для его производства и управления. Тогда процесс чтения чертежа включает в себя два полностью независимых этапа: представление геометрического изображения объекта из его изображения (чертеж 1) и метрически - технологические характеристики объекта (чертеж 2,

А, Б). На рисунке 2 читатель анализирует на основе четкого изображения, как ортогонального, так и четкого.

1- рис. а.

2- рис. а, b.

Некоторые исследователи отмечали, что рисование чертежа объекта из чертежа (или чтение геометрической формы объекта) является основной трудностью для учащихся. Поэтому необходимо развивать у школьников определенные способности к чтению в виде предметов, изображаемых наглядными изображениями и рисунками в системе основных геометрических тел, многоугольных проекций. Как отмечают психологи, школьникам на начальном этапе обучения необходимы наглядные пособия, содержащие демонстрации, обучающие плакаты, модели и технические детали, необходимые в процессе обучения рисованию, в формировании их пространственных представлений. В этой связи рассмотрим содержание серии

упражнений, направленных на развитие умения учащихся анализировать геометрические формы реальных предметов. Рекомендуемые упражнения включают в себя следующие задачи:

- определение существенных и несущественных свойств основных геометрических тел;
- анализ формы основных геометрических тел (по моделям);
- анализ формы детали, образованной различными комбинациями основных геометрических тел (по моделям и деталям машины); по описанию предмета или детали восстановить ее внешний вид, четкое изображение;
- написать описание предмета или детали.

Вместо заключения стоит отметить, что после выполнения таких упражнений гораздо легче направить внимание учащихся на изучение существенных и несущественных свойств основных геометрических тел. После того, как ученики выполнили ряд подобных упражнений под руководством учителя, мы можем переходить к индивидуальным заданиям. Для выполнения самостоятельной работы необходимо подготовить к уроку набор моделей (деталей) учителем в количестве, равном количеству учащихся класса. Геометрическая форма деталей для практических работ должна быть простой (состоящей из 2-4 геометрических тел). Только тогда на уроках рисования будет легче развивать пространственное воображение учащихся, читая рисунок.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

- 1.И.А.Воротников. Занимательное черчение. Пособие для учащихся. Изд. 3-е, доп. и перераб. - М., «Просвещение», 1977. - 192 с.
- 2.С.Г. Стефанцев. По двум заданным найти третью (дидактическая игра) // Школа и производство. -1988, № 2. - С.51-52.
- 3.В.В.Степакова и др. Карточки-задания по черчению: 7 кл.: Пособие для учителя //- М., «Просвещение», 1999. - 160 с.
- 4.Inomjonovna, R. I. (2023). PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF PICTURE ACTIVITY IN EDUCATIONAL PERSONALITY. *Journal of new century innovations*, 22(1), 113-118.
- 5.Inomjonovna, R. I. (2023). Steam education is one of the main trends in the world. *Journal of new century innovations*, 21(2), 27-32.
- 6.Inomjonovna, R. I., & Xolmirzayevna, X. N. (2023). TYPES, METHODS AND METHODS OF TEACHING VISUAL ACTIVITY KNOWLEDGE AND APPLICATION. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 14(3), 92-97.

КРЕАТИВНЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ СОВРЕМЕННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ ЧЕРЧЕНИЮ

Рахматова Икболхон Иномжоновна

Преподаватель Термезского государственного педагогического института

Собирова Лола Алишеровна

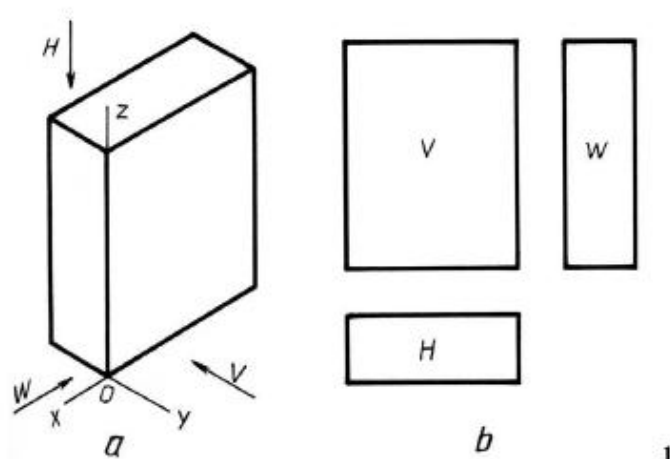
Студентка Термезского государственного педагогического института

Аннотация: В данной статье рассматриваются креативные возможности современных педагогических технологий в обучении рисованию, а также важность технологии совместного обучения, ее место на уроках рисования.

Ключевые слова: пространственное воображение, мышление, совместное обучение, основная идея, задача, метод, инновационные методы.

ВВЕДЕНИЕ

Вообще, человек, который не умеет рисовать в нашей повседневной жизни, не может овладеть современными техническими технологиями. Чтобы иметь возможность в полной мере овладеть знаниями о рисовании, основы рисования и изучения, „зимы,,начинаются с овладения условно упрощенным описанием всего в рисовании. При условном упрощенном изображении вещи на плоскости, например, спичечный коробок, изображенный одним взглядом, считается ее наглядным изображением. Если спичечный коробок изображен в трех плоскостях, одна спереди (направление V), вторая сверху (направление H, третья слева (направление W)), (Рисунок 1, А, Б).

1-рис.

Здесь спичечный коробок рассматривается как геометрическая фигура, она называется параллелепипедом и изображается без толщины в виде спереди. Его толщину определяют по высоте над и слева от него. Когда все эти три точки зрения изображены на одном рисунке, они называются проявлениями. Это означает, что для того, чтобы научиться рисовать и читать рисунок, необходимо будет сконцентрироваться на трех отдельных аспектах предмета и воспринимать их, что приведет к появлению одного четкого изображения.

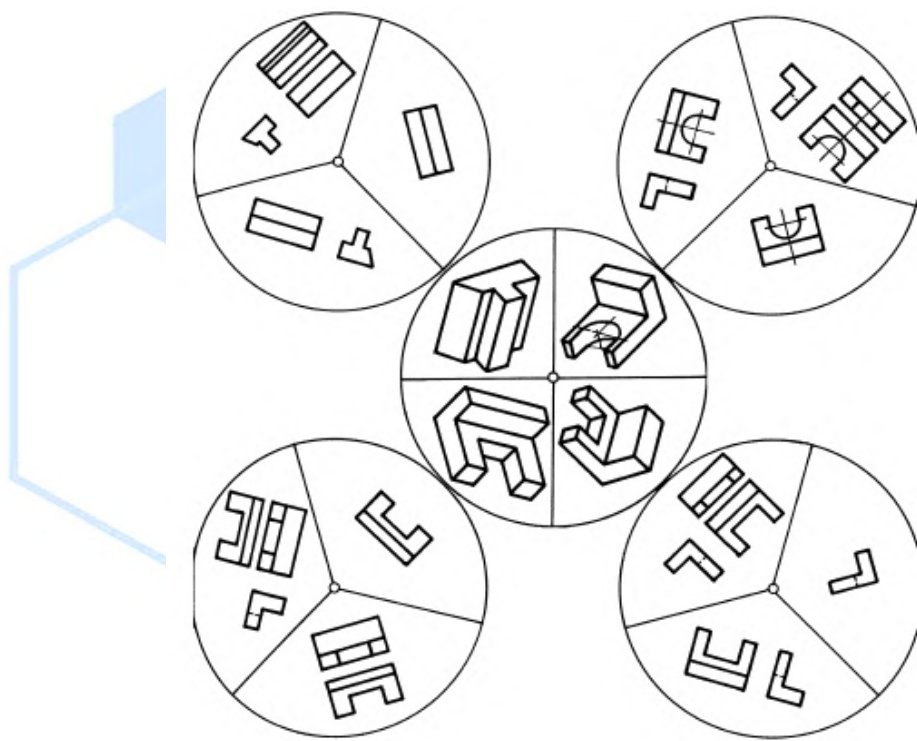
Дидактическая игра "в поисках самого верного". Условие игры. Нахождение наибольшего числа букв „G“, среди нескольких букв, соответствующих четкому изображению детали.

Цель. Совершенствовать у учащихся вопросы чтения и анализа чертежей, структурировать знания по требованию стандарта.

Оборудование. Делаются пять кругов диаметром 250 мм и один делится на четыре диаметра, остальные на три и соединяются с центром, образуя сектора. В секторном круге помещаются нарисованные четкие изображения четырех различных деталей. На трехсекторных кругах нарисованы координаты каждой детали в трех разных вариантах. Четыре сектора помещаются в круг так, чтобы он был неподвижен, а остальные пытались на него, а также вращались. Изображения в трехсекторных кругах должны быть размещены в положении, соответствующем деталям в центре.

Деталь игры. Объясняется, что учитель должен показать четкие изображения четырех разных деталей, нарисованных на круге, вращающемся посередине, и найти наиболее точный из трех вариантов изображений, изображенных на кругах, вращающихся вокруг него, требуемый стандартом, и повернуть его в соответствии с четким изображением детали посередине.

При выполнении этой задачи подчеркивается необходимость выбора варианта, отвечающего всем стандартным требованиям, предъявляемым к изображениям на чертеже. Когда учащиеся изо всех сил пытаются найти наиболее подходящий вариант из тех, которые изображены в трех разных представлениях, им напоминают, что они должны уделять внимание описанию своего стандартного требования, то есть минимизации деталей. Читатель, который первым определит наиболее точные координаты, соответствующие четким изображениям деталей, становится победителем.

2-рис.

Основная идея совместного обучения состоит в том, чтобы не только выполнять учебные задания вместе, но и учиться вместе. Совместное обучение предполагает обучение каждого ученика ежедневному интенсивному умственному труду, творческому и самостоятельному мышлению, воспитание осознанности, самостоятельности как личности, формирование у каждого ученика чувства собственного достоинства, укрепление уверенности в собственных силах и способностях, формирование чувства ответственности в учебе. Определив, что технология совместного обучения ведет к успеху каждого ученика в учебе, готовит почву для систематического и кропотливого умственного труда, полноценного и качественного выполнения учебных заданий, тщательного усвоения учебного материала, организации взаимопомощи товарищам в сотрудничестве. Эти идеи дополняют, дидактически обогащают и дополняют друг друга. В технологии совместного обучения существует несколько методов организации совместного обучения учащихся. Они:

1. Методика обучения в коллективе.
2. Метод совместного обучения в малых группах.
3. "Зигзагообразный" или "пилообразный" метод совместного обучения.
4. Метод совместного обучения "учимся вместе".
5. Метод организации творческого поиска в малых группах.

Ниже приводится краткий обзор каждого метода.

1. Методика обучения в коллективе.

Методика обучения в коллективе разработана профессором Р. Савиным. В этом методе у учащихся формируются две команды с равным количеством человек. Обе команды выполняют одно и то же задание. Члены команды совместно выполняют учебные задания. Каждый учащийся ставит перед собой цель овладеть знаниями, умениями и навыками, предусмотренными предметом.

2. Метод совместного обучения в малых группах.

Этот метод был предложен профессором Р. Разработано Савиным. Подгруппы состоят из 4 учеников. Читатель сначала объясняет тему, а затем организует самостоятельную работу учащихся. Учебные задания учащимся разбивают на 4 части, каждый ученик учит своих товарищей, размышляя над выполненной частью. Затем члены группы делают общее заключение по заданию. Учащийся слушает информацию каждой подгруппы и оценивает знания с помощью контрольных вопросов. Учебная деятельность учащихся в малых группах может быть организована как в виде дидактических игр, так и индивидуально.

3. "Зигзагообразный" или "пилообразный" метод совместного обучения.

В педагогической практике этот метод сокращенно называют "пилой". В данном методе подгруппы формируются из 6-8 учащихся. Тема, по которой будет освоено занятие, логически разбита на законченные части. По каждой части составляются учебные задания, которые должны быть выполнены учащимися. Каждая группа учащихся выполняет одно из заданий и становится "экспертом" по этой части. Затем группы реорганизуются. В этих группах обязательно должен быть "эксперт" в каждой части. Специалисты в группе по очереди рассказывают товарищам о полученных ими знаниях, как будто они идут в ряд, как пилообразные зубья. В этих группах учебный материал перерабатывается в логической последовательности. Этот метод "пилы" был предложен профессором Р. Савин частично переделал и переименовал в "пилу-2".

Метод "пила-2" теперь превратился в небольшую группу, состоящую из 4-5 учеников. Все участники работают над единым заданием, составленным на основе учебного материала. Внутри группы учащиеся получают задания по частям. Каждый ученик становится "экспертом", освоив соответствующую ему часть. В конце урока встреча "специалистов" в каждой подгруппе переносится на реорганизованные подгруппы. Знания учащихся контролируются и оцениваются индивидуально с помощью тестовых вопросов. Очки членов

группы суммируются, победителем считается группа, набравшая наибольшее количество баллов.

4. *Метод "Читаем вместе"*. Этот метод был предложен профессором Д. Джонсон и Р. Джонсоны разработали. В этом методе ученики класса делятся на подгруппы по 3-5 детей. Каждая группа выполняет определенную часть задания, которое необходимо выполнить на уроке. Целостное усвоение учебного материала достигается за счет того, что группы выполняют задания в полном объеме. Основные принципы этого метода-вознаграждение команды, индивидуальный подход к учащимся, создание равных возможностей для достижения успеха.

5. *Метод организации творческого поиска в малых группах*. Этот метод был предложен профессором Шэрон. В этом методе больше внимания уделяется самостоятельной и творческой работе учащихся. Учащиеся проводят творческое исследование индивидуально или в небольших группах по 6 человек. При организации творческого поиска в малых группах учебный материал, который необходимо усвоить на уроке, разбивается на небольшие фрагменты. Затем задания по этим частям распределяются между каждым учеником. Таким образом, каждый ученик вносит свой вклад в выполнение общего задания. Обсуждение задания проводится в малых группах. Члены группы совместно готовят лекцию и объявляют результат своих творческих поисков среди учащихся класса. Учебная дискуссия, дискуссия, проводимая между подгруппами, является результатом, завершением самостоятельной деятельности коллектива учащихся, выполняемой ими совместно.

Успехи, достигнутые в результате совместной работы, будут зависеть от планомерной и активной умственной работы каждого ученика в коллективе класса, от укрупнения малых групп в целом, классного коллектива, от использования ранее приобретенных знаний, умений и навыков в новых и неожиданных ситуациях, от усвоения новых знаний. Специфика всех вышеперечисленных методов, общность их целей и задач, требующих личной ответственности учащихся в обучении и общении, заключается также в наличии одинаковых возможностей для достижения успеха. В качестве вывода стоит отметить, что в основе совместного обучения лежит не соревнование, а процесс совместного умственного труда и обучения. Учитель направляет и активизирует познавательную деятельность, которая регулярно осуществляется учащимися. Для этого:

1. Определяет, какие предметы будут изучаться с использованием методов совместного обучения, и определяет эти уроки в календаре-плане.

2. Готовит учебные задания, рекомендуемые учащимся по выбранной теме, и инструкции по их выполнению.

3. Разрабатывает тип, структуру и ход урока.

4. Подготавливает тестовые задания по осваиваемой теме с целью контроля знаний учащихся.

Сегодняшний этап развития общества характеризуется непосредственным, совершенствованием технологий. Современные технологические процессы оказывают влияние на любую отрасль. В частности, в системе передачи информации все больше внедряются новые технологии.

Развивается использование информационных и коммуникационных технологий, а также компьютерных технологий. Использование их в образовательной сфере нашей республики позволило повысить качество обучения, расширить кругозор и расширить кругозор учащихся, усилить у них самостоятельную усвоительную деятельность, что стало актуальным вопросом современности.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Хасанов Р. Концепция дифференцированного обучения на уровне в общеобразовательных школах. - Маърифат, 2005. 26 января.

2. Халимов М. Применение новых инновационных технологий на уроках рисования. - Журнал народного образования. 2006. 3-й выпуск.

3. Хасанов Р. Дифференцированные проблемы обучения. Журнал непрерывного образования. -2003 . 2-й выпуск.

4. Inomjonovna, R. I. (2023). PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF PICTURE ACTIVITY IN EDUCATIONAL PERSONALITY. *Journal of new century innovations*, 22(1), 113-118.

5. Inomjonovna, R. I. (2023). Steam education is one of the main trends in the world. *Journal of new century innovations*, 21(2), 27-32.

6. Inomjonovna, R. I., & Xolmirzayevna, X. N. (2023). TYPES, METHODS AND METHODS OF TEACHING VISUAL ACTIVITY KNOWLEDGE AND APPLICATION. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 14(3), 92-97.

ТИББИЁТ ФИҚҲИ: АЙРИМ ФИҚҲИЙ ҚОИДАЛАРНИНГ ТИББИЙ ТАТБИҚИ

Саидов Иброҳимжон Каримович

*Мир Араб Олий Мадрасаси «диний фанлар ва тиллар»
кафедраси катта ўқитувчиси*

Аннотация: мақолада айрим муҳим фикҳий қоидаларнинг тиббий татбиқи илмий ва ишончли манбалар асосида ёритиб берилади.

Калит сўзлар: фикҳ, тиббиёт, қоида, татбиқ, қон, тиббий ускуна, дин, шаръиат, ақл.

КИРИШ ҚИСМИ

Усулул фикҳ фани асосида юзага келган фикҳий қоидалар фикҳ ва фатво жараёнида эътиборли саналади. Баъзи бир қоидалар борки, нафақат диний масалаларга балки ижтимоий ва тиббий ҳолатларга ҳам алоқадор бўлади. Зеро, илмни аввалги уламолар иккига бўлганлар, бири дин бўлса, иккинчиси тиб ҳисобланган. Шунинг учун ҳам тиббиёт соҳаси вакиллари ўз касбларига доир илмларни ўрганиш, кўникма ҳосил қилиш билан бир қаторда диний илмлардан ҳам бохабар бўлишган. Бу эса соҳанинг тартибли ва тўғри фаолият олиб боришига катта ҳисса қўшган. Кейинги даврларда тиббиётга доир фикҳий масалаларни ўрганувчи фикҳий шўъба алоҳида фан сифатида ажраб чиқди ва фикҳут тиб деган атама юзага келди.

АСОСИЙ ҚИСМ

ЗАРАР ЎЗ МИСЛИ БИЛАН КЕТКАЗИЛМАЙДИ.¹

Қоиданинг маъноси: Бу қоида ушбу маънони ифодалайдики, кетказилиши лозим бўлган зарар даф қилиниш чоғида ҳудди ўзидек бошқа бир зиённи келтириб чиқармаслиги лозим. Агар юзага келадиган зарар кўпроқ бўлса, мавжуд зарар умуман безарар йўл орқали ёки ундан енгилроқ бошқа зарар билан кетказилади.²

Қоиданинг тиббий татбиқи қуйидагиларда акс этади:

- Бемордан зарурий мосламалар (оксигенатор (1-расмга қаранг)³, ИВЛ(2-расмга қаранг)⁴, дефиббрилятор(3-расмга қаранг)⁵) ни бошқа бемор сабабидан олиб ташлаш жоиз эмас. (Чунки, зарар ўзига ўхшагани билан кетказилмайди).⁶

¹ Ибн Нужайм. Ал-ашбоҳ ван назоир. – Байрут: ДКИ, 1999. – Б.87.

² Тождидин Субкий. Ал-ибҳаж фи шарҳил минҳаж. 1-жуз. – БАА, 2004. – Б.53

³ Кислород етишмаганда қўлланидиган тиббий жиҳоз.

⁴ Сунъий нафас бериш учун қўлланидиган тиббий жиҳоз.

⁵ Юрак тўхтаган вақтда қайта ишлатиш учун ташқаридан кучли электр импулс узатишда ишлатиладиган тиббий жиҳоз.

⁶ Валид ибн Рошид Саидон. Ал-ифадатуш шаръийя фи баъзи масаилит тиббийя. – Байрут: дорул маъориф, 2005. – Б.220.

1-расм

2-расм

3-расм

Агар қон берувчи кишига бу туфайли зарар етса, бундай ҳолатда қонни бировга беришни шариат жоиз эмаслигини таъкидлайди. Қон қуйиш баъзи ҳолатларда айрим зарарларни кўтаришга ёрдам берса-да, айти ҳолат зарарни ўз мисли билан кетказиш деб эътибор қилинади. Шу сабабли шариат бу турдаги кишининг бировга қон беришига рухсат бермайди.

Амалга ошириладиган жарроҳлик амалиёти борасидаги гумонларга амалиётнинг кутилган натижа бермаслиги устунлик қилса, шариат бундай жарроҳлик муолажасини ўтказишга рухсат бермайди. Чунки, баъзида бундай амалиётлар беморнинг ҳалок бўлиши ёки унинг бирор аъзосига талофат етиш ёхуд беморнинг сезги аъзоларининг ишдан чиқишига сабаб бўлади. Бу эса касаллик туфайли юзага келган зарар бошқа унга тенг келадиган ёки ундан каттароқ бошқа зарар билан қўтарилмайди.

ЗАРУРАТЛАР МАН ҚИЛИНГАНЛАРНИ МУБОҲГА АЙЛАНТИРАДИ.

Қоиданинг маъноси: Дин, нафс, ақл, насл-насаб ёки молнинг зое бўлиш хавфи туғилганда шаръан ман қилинган нарсалар мубоҳга айланади. Мажбурат бўлганида ҳам шариатда ман қилинган ишларга мубоҳ ҳукми берилади. Зарурат сўзи зарардан ясалган. Киши хатарли ёки қаттиқ машаққатли ҳолатга тушиб қолганида, унга ҳаром ишни қилиш ёки вожибни ўз вақтидан кечиктириш ёхуд уни умуман тарк қилиш мубоҳ бўлади. Фақатгина бундай торлик кишининг ўзи, ақли, шаъни, моли кабиларга зарар ёки азият етказадиган даражада жиддий бўлиши лозим. Ушбу қоидага амал қилиш борасида бир нечта шартлар мавжуд бўлиб, улар:

➤ Воқеликда нафс ҳамда молга ҳалокат ёки талофат етиш хавфи ҳосил бўлиши керак. Мажбур бўлиб қолган кишининг зарарни кетказиши учун бошқа мубоҳ ишлар васила бўлмаслиги лозим.

➤ Заруратда мажбур бўлиб қолган киши зарарни кетказишда мубоҳ қилинган ишнинг энг оз миқдорини бажариши лозим. Ушбу – заруратлар ман қилинганларни мубоҳ қилади – қоидадан “Заруратлар зарурлиги миқдорича белгиланади” қоидаси келиб чиқади.

➤ Мажбурият бошқа одамларнинг ҳақларига тажовузни тақозо қилмаслиги лозим. Чунки, зарар худди ўзидек бошқа зарар билан кетказилмайди. Зеро, “Зарар – зарар келтирмаслик билан даф қилинади” ҳамда “Мажбурият – бошқанинг ҳаққини паймол қилувчи эмасдир”. Мажбурият юзасидан бошқага зарар етказилса ҳам, унинг эвазини қоплаб бериш зарурдир.

Шариатда ҳаром бўлган нарсалар даволаниш учун қўлланган пайтда, уни адолатли ҳамда динида ишончли, ўз ишининг устаси эканлигида шубҳасиз (ҳозик) табиб тавсия этган бўлиши лозим. Қолаверса, ўша ҳаром нарсанинг ўрнига мос келадиган бошқа дори воситаси ҳам топилмаслиги керак.

Мажбур бўлиб қолган киши шариатда белгиланган умумий қоидаларни ҳам четлаб ўтиши, Ислом ақидасига хилоф иш қилиши асло мумкин эмас. Мажбурликдаги кишига шариатдаги баъзи ҳукмларнинг ўрнига бошқаларини бажариш рухсати берилади, аммо умумий, асл қоидаларнинг ўзгартирилишига шариат ҳеч қандай ҳолатда рухсат бермайди. Яъни, мусулмон шахс ҳар қандай оғир вазиятда ҳам шариат доирасидан чиқмаслиги лозим.

Қоиданинг тиббий татбиқи қуйидагиларда кўринади:

- Қонни эвазсиз берадиган одам бўлмаган пайт, уни маълум миқдор пулга сотиб олишни шариат жоиз санайди. Шунда қонга ҳаридор бўлган тараф қонга

бериладиган эвазни тақдим этиши ҳалол бўлади. Бу савдонинг гуноҳи қонни сотган кишининг зиммасига тушади.⁷

- Зарурат вақтида табиб авратни очиб кўриши жоиз.⁸

- Наркотик моддаларсиз ўтмайдиган жарроҳлик амалиётларида улардан фойдаланишнинг жоиз.⁹

Фикҳ фани ҳар бир масалага алоҳида эътибор билан ёндашгани каби фикҳнинг бир бўлаги бўлган тиббиёт фикҳи ҳам Ислом шариати томонидан алоҳида баён этилган. Чунки кишиларнинг ижтимоий ҳаётида тиббиётнинг ўрни қанчалик аҳамиятли бўлса, тиббий мутахассислари учун тиббий фикҳ ҳам муҳимдир. Қолаверса, у оддий кишилар ҳаётида ҳам кадри баланд бўлган масалаларни ўз ичига қамраган. Инсонлар неча асрлардан буён кишиларнинг муолажаси билан шуғулланувчи табибларга эҳтиёж сезганлар ҳамда ҳолатга қараб табибларга тушадиган эҳтиёжлар ҳам турлича кўринишга эга бўлган. Борди-ю, жамиятнинг табибларга ва тиб илми мутахассисларига бўлган эҳтиёжи қопланмаса, ўша жамиятдаги кишиларнинг кўплари турли касалликлар билан ўралашиб қолиб, аксар ҳолларда улар орасида ўлим кузатилади ва охири жамият пароканда бўлади. Шунинг учун ҳам тиб илми фарзи кифоя¹⁰ илмлардан саналади.¹¹ Ислом дини тиббиётни ана шундай муҳим илмлардан бири эканини тан олган ва Ислом уламолари унга мусулмонларни тарғиб қилганлар. Шу маънода Имом Шофеийнинг шундай гаплари бор: “Ҳалол ва ҳаром(илми)дан кейин тибдан бошқа олиймақом нарсани билмайман”.¹² Тиб илмининг фарзи кифоя эканига уламолар кўплаб далиллар келтиришган. Уларнинг энг асосий ва ҳамма тан оладигани мусулмон оммасининг тиббиётга эҳтиёжди мавжуд. Боз устига, ҳадисларда росулуллоҳнинг саҳроликларга даволаниш, дори ичишни буюрганлари ҳақида маълумотлар ривоят қилинган.

Усома ибн Шарикдан ривоят қилинади: “Мен росулуллоҳнинг ҳузурларида ўтирган эдим баъзи саҳролик араблар келиб, эй Аллоҳнинг росули даволаниб, дори ичсак бўладими?”, дейишди. Росулуллоҳ: “Албатта, эй Аллоҳнинг бандалари, даволанаверинглар! Зеро, Аллоҳ таоло бир касалдан ташқари ҳар қандай дардни юборса, унинг давосини ҳам жорий қилган”, деб жавоб бердилар. Улар: “У(давоси йўқ дард) қайси?” деб сўрашди, қарилик, дедилар Аллоҳнинг росули.

Саҳровий араблар шаҳарликларга нисбатан жуда оз сонли бўлишган, шу сабабдан касалликларга ҳам кам чалинишган. Ҳадисда улар даволанишга

⁷ Ислом Олами Робитаси ташкилотининг 11-йиғилиши қароридан, 1409х Ражаб 13-20, Маккаи Мукаррама.

⁸ Бироқ, бундай қилиш асл қоидага кўра ҳаромдир. Бу рухсат эса фақат ўта зарурат учундир.

⁹ Тиббий фикҳни ўрганишга ихтисослашган мажмуа. Фикҳут тиб. – Риёз, 2010. – Б.38-39.

¹⁰ Кишилар ҳаёт кечириши зарур бўлган илм-ҳунар. Бир жамиятда у билан баъзи кишилар шуғуллансалар, бошқаларидан соқит бўлади. Борди-ю, жамият эҳтиёжини қоплайдиган киши тарбияланмаса, барча бирдек гуноҳкор бўлади.

¹¹ Абу Закарий Яхё ибн Шароф Нававий Дамашқий. Ровзатут толибийн. – Байрут: дорул кутубил илмий, 2003. – Б. 322.

¹² Абу Муҳаммад Абдурроҳман ибн Абу Ҳотим Розий. Одобуш шофеъий ва манокібуху. – Байрут: дорул маъориф, 2003. – Б.321.

буюурилганларидан кейин, кўп кишилиқ ва касалланишга мойил, табиатан нозикроқ бўлган шаҳарликларнинг дори ичиши ва даво чораларини қўллаши, албатта, мумкинлиги ва зарурлиги келиб чиқади.

ХУЛОСА

Шаръиатга доир ҳукмлар ва фикҳдаги қоидаларни ҳар ким ўз ҳолича ва ақлий қобилиятига таяниб тушуниб олиб, шунга кўра қўллаши мумкин эмас экан. Чунки дин илоҳий таълимот. У бир кишининг ақлига қараб юрмайди. Аксинча ҳар қанча ақллар динга ва шариат олдида таслимдир. Чунки диннинг ҳар бир амри шаръиат кўрсатмаларининг ҳар бири соф ақлий ўлчовларга зид эмас.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Шайх Алоуддин Мансур. Қуръони Азим Мухтасар тафсири. – Т.: Шарқ, 2019. 981 б.
2. Қози Абу Бакр ибн Аробий. Аҳкамул Қуръан. – Байрут: ДКИ, 2003. – Б.426.
3. Муҳаммад ибн Жарир Табарий. Жомеъул баён фи таъвиллil Қуръан. 7-жуз. – Байрут: муассасатур рисола, 2000. – Б.31-32.
4. Имом Маҳарибий. Ал-Мухаррирул ваҷиз фи тафсирил Қуръанил азиз. 2-жуз. – Байрут: ДКИ, 1422ҳ. – Б.26.
5. Имом Бағавий. Маъолимут танзил фи тафсирил Қуръанил азим. 1-жуз. – Байрут: дору ихёт туросил аробий, 1997. – Б.587.
6. Муҳаммад ибн Исмоил Бухорий. Саҳиҳул Бухорий. – Байрут: Рисола, 2020. – 1904 б.
7. Тожиддин Субкий. Ал-ибҳаж фи шарҳил минҳаж. 1-жуз. – БАА, 2004. – Б.53
8. Ибн Нуҷайм. Ал-ашбоҳ ван назоир. – Байрут: ДКИ, 1999. – Б.87.
9. Валид ибн Рошид Саидон. Ал-ифадатуш шаръийя фи баъзи масаилит тиббийя. – Байрут: дорул маъориф, 2005. – Б.220.
10. Ибн Ҳажар Асқалоний. Ал-исоба фи тамйизис соҳаба. 8-жуз. – Байрут: дорул жил, 1992. – Б.285.

PROFILAKTIKA INSPEKTORINING HUQUBUZARLIKLAR PROFILAKTIKASINI AMALGA OSHIRISHDA DAVLAT VETERINARIYA XIZMATI BILAN HAMKORLIGI

Turg'unboev Suhrob Doniyorbek o'g'li

O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi kunduzgi ta'lim

3-o'quv kursi 315-guruh kursanti

Kalit so'zlar: Davlat veterinariya xizmati, sanitariya-gigiena, veterinariya nazorati, qonun ustuvorligi, jamoatchilik, monitoring, tekshirish, veterinariya qonunchiligi, huquqni muhofaza qilish, profilaktika tadbirlari, atrof-muhitni muhofaza qilish, qoidabuzarliklarni oldini olish, tekshiruv, veterinariya sohasida hamkorlik, davlat organlari, hayvonlar salomatligi, veterinariya himoyasi.

Anotatsiya: Ushbu maqolada profilaktika inspektorining huquqbuzarliklar profilaktikasini amalga oshirishdagi roli va uning davlat veterinariya xizmati bilan hamkorligi tahlil qilinadi. Maqolada huquqbuzarliklarni aniqlash va oldini olishda veterinariya xizmatining ahamiyati, ularning huquqni muhofaza qilish tizimi bilan o'zaro aloqalari ko'rib chiqiladi. Xususan, hayvonlar salomatligini saqlash, sanitariya-gigiena qoidalariga rioya qilish va veterinariya qonunchiligini ta'minlashdagi profilaktika inspektorining vazifalari va veterinariya xizmati bilan birgalikda olib boriladigan tadbirlar muhokama qilinadi. Shuningdek, maqolada profilaktika inspektori va veterinariya xizmati o'rtasida samarali hamkorlikning muhimligi, huquqbuzarliklarni oldini olish va sog'lom atrof-muhitni yaratish uchun zaruriy chora-tadbirlar ta'kidlanadi. Maqola davlat organlari o'rtasida tashkil etilgan hamkorlikning samaradorligini oshirish va huquqbuzarliklarni kamaytirish bo'yicha takliflarni o'z ichiga oladi.

Anotation: This article analyzes the role of the preventive inspector in the implementation of the Prevention of violations and its cooperation with the state Veterinary Service. The article examines the importance of the veterinary service in the detection and Prevention of violations, their interaction with the law enforcement system. In particular, the tasks of the preventive inspector in maintaining animal health, compliance with sanitary and hygienic rules and ensuring veterinary legislation and activities carried out in conjunction with the veterinary service are discussed. The article also emphasizes the importance of effective cooperation between the preventive inspector and the veterinary service, the necessary measures to prevent violations and create a healthy environment. The article includes proposals to improve the effectiveness of the cooperation established between state bodies and reduce violations.

Kirish

Mavzuning dolzarbligi: Profilaktika inspektorining huquqbuzarliklarni profilaktikasini amalga oshirishda davlat veterinariya xizmati bilan hamkorligi hozirgi kunda juda dolzarb masala hisoblanadi. O'zbekistonning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish jarayonida hayvonlar sog'lig'i, oziq-ovqat xavfsizligi va sanitariya-gigiena masalalari o'ta muhim ahamiyatga ega. Yuqumli kasalliklarning tarqalishi, noto'g'ri oziqlantirish va veterinariya qoidalariga rioya etmaslik, nafaqat hayvonlar salomatligiga, balki insonlarning sog'lig'iga ham salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli, veterinariya xizmatining samarali ishlashi, shuningdek, profilaktika inspektorlarining huquqbuzarliklarni oldini olishdagi roli, mamlakatning umumiy sog'liqni saqlash tizimini yaxshilashda katta ahamiyatga ega.

Xususan, hayvonlar salomatligi, oziq-ovqat xavfsizligi va sanitariya-gigiena sohasida yuzaga keladigan muammolarni bartaraf etish uchun davlat veterinariya xizmati va profilaktika inspektorlari o'rtasidagi hamkorlik zarur. Ushbu hamkorlikni rivojlantirish orqali veterinariya qonunchiligi, qoidabuzarliklarni aniqlash va ularga qarshi chora-tadbirlarni ko'rish, huquqbuzarliklarning oldini olish va kasalliklarning tarqalishini to'xtatish mumkin.

Bugungi kunda mamlakatda veterinariya xizmati va profilaktika inspektorlari o'rtasidagi samarali hamkorlikning yo'lga qo'yilmasligi, huquqbuzarliklar, qoidalarni buzish holatlarining kamayishiga to'sqinlik qilmoqda. Shuningdek, bu sohalarda monitoring, ma'lumot almashish va o'zaro hamkorlikning yaxshilanishi natijasida huquqbuzarliklarning oldini olish va veterinariya sohasidagi xavfsizlikni ta'minlashda jiddiy o'zgarishlar yuz berishi mumkin. Shu bois, profilaktika inspektorining huquqbuzarliklarni profilaktikasini amalga oshirishda davlat veterinariya xizmati bilan hamkorligi mavzusi, veterinariya sohasidagi muammolarni hal etish va sohaning samarali ishlashini ta'minlash uchun dolzarb hisoblanadi. Bu mavzu orqali huquqbuzarliklarni oldini olish, veterinariya xizmatining samaradorligini oshirish va jamoat salomatligini himoya qilish bo'yicha amaliy va ilmiy natijalarga erishish mumkin.

Davlat veterinariya xizmati — bu hayvonlar salomatligini saqlash, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, yuqumli kasalliklarning oldini olish, veterinariya qonunchiligiga rioya qilish va atrof-muhitni muhofaza qilish bilan shug'ullanuvchi davlat organidir. Ushbu xizmat, davlat siyosati va qonunlariga asoslanib, hayvonlar va insonlar o'rtasidagi infektsiyalarni tarqalishini oldini olish, hayvonlarni sog'lom saqlash va oziq-ovqat mahsulotlarining xavfsizligini ta'minlash uchun profilaktik va tekshiruv ishlarini amalga oshiradi.

Davlat veterinariya xizmati quyidagi asosiy funksiyalarni bajaradi:

1. Hayvonlarni tekshirish va nazorat qilish — hayvonlar salomatligini kuzatish,

ularni yuqumli kasalliklardan himoya qilish.

2.Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash — hayvonlardan olingan mahsulotlarning, masalan, go'sht, sut va boshqa mahsulotlarning xavfsizligini tekshirish.

3.Veterinariya qonunchiligiga rioya qilish — veterinariya qonunlarini joriy etish va buzilishlarga qarshi choralar ko'rish.

4.Epidemiyalarga qarshi kurashish — yuqumli kasalliklarning oldini olish va ularni tarqalishini cheklash uchun profilaktik tadbirlar o'tkazish.

5.Hayvonlarni xavfsiz muomala qilish — hayvonlarga inson salomatligi va atrof-muhit uchun xavf tug'dirmasdan ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishni nazorat qilish.

Davlat veterinariya xizmati mamlakatdagi barcha hayvonlarga, shuningdek, veterinariya sohasidagi yuridik va jismoniy shaxslarning faoliyatiga nazorat qiladi. Buning natijasida hayvonlar sog'lig'ini saqlash, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash va ekologik xavfsizlikni kuchaytirish maqsad qilinadi.

Veterinariya nazorati — bu hayvonlar salomatligini, oziq-ovqat xavfsizligini va atrof-muhitni muhofaza qilishni ta'minlashga qaratilgan tizimli nazorat va tekshiruvlar majmuasidir. Veterinariya nazorati, asosan, hayvonlar sog'lig'ini saqlash, yuqumli kasalliklarning oldini olish, veterinariya qonunlari va qoidalariga rioya qilishni nazorat qilishni o'z ichiga oladi. Bu, ayniqsa, hayvonlardan olinadigan oziq-ovqat mahsulotlari va boshqa resurslarning inson salomatligiga ta'sirini nazorat qilishda muhim rol o'ynaydi.

Veterinariya nazoratining asosiy yo'nalishlari quyidagilar:

•Hayvonlarning salomatligini nazorat qilish: Veterinariya nazorati hayvonlar orasida yuqumli kasalliklarni aniqlash, ularning oldini olish va davolashga qaratilgan chora-tadbirlarni o'z ichiga oladi. Bu kasalliklarning insonlarga o'tishining oldini olish uchun juda muhimdir.

•Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash: Hayvonlardan olingan mahsulotlar, masalan, go'sht, sut, tuxum va boshqa oziq-ovqat materiallarining xavfsizligini tekshirish. Veterinariya nazorati oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda, shu jumladan, hayvonlarni veterinariya va sanitariya-gigiena qoidalariga muvofiq saqlashni nazorat qiladi.

•Veterinariya qonunchiligiga rioya qilish: Veterinariya xizmatlari hayvonlar sog'lig'ini saqlash bo'yicha davlat qonunlari va qoidalariga rioya etilishini ta'minlaydi. Nazorat organlari veterinariya qonunlarining buzilishlarini aniqlash, jazo choralari qo'llash va bu qonunlarning to'g'ri amal qilishini ta'minlaydi.

•Hayvonlar sog'lig'ini saqlashda profilaktik tadbirlar: Yuqumli kasalliklarni oldini olish uchun maxsus profilaktik vaksinatsiya va dezinfektsiya tadbirlarini amalga oshirish. Hayvonlar sog'lig'ini nazorat qilish, to'g'ri parvarish va

oziqlantirishni ta'minlashga qaratilgan faoliyatlarni o'z ichiga oladi.

- Epidemiyalarga qarshi kurashish: Yuqumli kasalliklarning oldini olish va ularni tezda bartaraf etish uchun veterinariya nazorati orqali kasalliklar tarqalishining oldini olish. Bu kasalliklarning epidemiologik monitoringini va profilaktik chora-tadbirlarni o'z ichiga oladi.

Veterinariya nazorati, umumiy aholi salomatligi va hayvonlar farovonligini ta'minlash uchun juda muhimdir. Bu tizim, hayvonlarning sog'lig'ini, oziq-ovqat mahsulotlarining xavfsizligini va atrof-muhitni muhofaza qilishni nazorat qilish orqali jamiyat uchun zarur bo'lgan xavfsizlikni yaratadi.

Sanitariya-gigiena — bu inson salomatligini saqlash va yaxshilash, yuqumli kasalliklarning oldini olish, shuningdek, toza va xavfsiz atrof-muhitni yaratish uchun zarur bo'lgan qoidalar va tadbirlar majmuasidir. Sanitariya-gigiena sohasi, odamlarning yashash sharoitlarini yaxshilash, tozalash va dezinfektsiya qilish, suv va havo sifatini nazorat qilish, axlat va chiqindilarni to'g'ri boshqarish kabi muhim masalalarni o'z ichiga oladi.

Sanitariya-gigienaning asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

- Shaxsiy gigiena: Insonning o'zini toza saqlash, toza kiyim kiyish, muntazam ravishda qo'l yuvish va shaxsiy gigienaga oid boshqa amallarni bajarish. Bu, yuqumli kasalliklarning tarqalishini oldini olishda muhim rol o'ynaydi.

- Uy-joy gigienasi: Yashash joylarining tozaligi va tartibini saqlash, zarur sanitariya sharoitlarini ta'minlash. Uy-joylarda gigiena qoidalariga rioya qilish, infeksiyalarning tarqalishini kamaytiradi.

- Atrof-muhit sanitariyasi: Havo, suv va tuproqni ifloslanishdan himoya qilish, atrof-muhitni toza va xavfsiz holatda saqlash. Bu, sanoat chiqindilari, axlat va kanalizatsiya tizimlarini to'g'ri boshqarishni, shuningdek, tabiiy resurslarni muhofaza qilishni o'z ichiga oladi.

- Oziq-ovqat gigienasi: Oziq-ovqat mahsulotlarini xavfsiz saqlash, tozalash va iste'mol qilish qoidalarini belgilash. Oziq-ovqatni tayyorlash va saqlashda sanitariya talablariga rioya qilish, oziq-ovqatdan keladigan kasalliklarni oldini olishda muhimdir.

- Sog'liqni saqlash muassasalaridagi gigiena: Kasalxonalar, poliklinikalar va boshqa tibbiyot muassasalaridagi gigiena qoidalariga rioya qilish. Tibbiy asbob-uskunalar va xodimlarning shaxsiy gigienasi, kasalliklarning oldini olish va bemorlarni himoya qilishda muhim ahamiyatga ega.

- Sanitariya nazorati: Sanitariya-gigiena qoidalariga rioya etilishini nazorat qilish va monitoring qilish, shuningdek, sog'liqni saqlash tashkilotlari va boshqa mutasaddilar tomonidan tartibga solish. Bu, kasalliklarning tarqalishini oldini olish

va xavfsiz yashash sharoitlarini yaratishda samarali usuldir.

Sanitariya-gigienaning maqsadi — aholi salomatligini saqlash va yaxshilash, yuqumli kasalliklar va boshqa salomatlikka tahdid soluvchi omillarning oldini olishdir. Bu soha, shuningdek, atrof-muhitni saqlash va ekologik xavfsizlikni ta'minlashga ham yordam beradi. Sanitariya-gigiena qoidalariga rioya qilish, sog'lom hayot tarzini shakllantirishda asosiy omillardan biridir.

Profilaktika inspektorining veterinariya sohasida hamkorligi — bu veterinariya qonunlariga rioya qilish, hayvonlar salomatligini ta'minlash, yuqumli kasalliklarning oldini olish va oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda profilaktika inspektorining turli davlat organlari, jamoat tashkilotlari va veterinariya xizmati bilan o'zaro faoliyat yuritishi jarayonini anglatadi. Profilaktika inspektorining veterinariya sohasidagi hamkorliklari quyidagi asosiy yo'nalishlar bo'yicha amalga oshiriladi:

1. Yuqumli kasalliklar va epidemiyalarga qarshi kurash:

- Profilaktika inspektori veterinariya xizmatlari bilan hamkorlikda hayvonlar orasida yuqumli kasalliklar, masalan, vabo, qishloq xo'jaligi hayvonlari orasida tarqaladigan gripp va boshqalar bilan bog'liq epidemiologik monitoring olib boradi.

- Vaksinatsiya va dezinfektsiya kabi profilaktik tadbirlarni amalga oshirishda veterinariya xizmati bilan birgalikda ishlaydi.

2. Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash:

- Veterinariya xizmati bilan hamkorlikda hayvonlardan olingan oziq-ovqat mahsulotlari, masalan, go'sht, sut, tuxum va boshqalar xavfsizligini tekshiradi.

- Oziq-ovqat mahsulotlarining sanitariya-gigiena qoidalariga muvofiq bo'lishini ta'minlash uchun nazorat qilish va monitoring tadbirlarini amalga oshiradi.

3. Veterinariya qonunchiligini amalga oshirish:

- Profilaktika inspektori veterinariya sohasida qonunlarga va me'yoriy hujjatlarga rioya qilinishini nazorat qiladi. Bu veterinariya xizmati va boshqa tegishli organlar bilan hamkorlikda amalga oshiriladi.

- Veterinariya qonunbuzarliklarini aniqlash va ularning oldini olish uchun profilaktik tadbirlarni tashkil etadi.

4. Sanitariya-gigiena va atrof-muhitni muhofaza qilish:

- Veterinariya xizmati bilan hamkorlikda hayvonlarni saqlash va ularning yashash sharoitlarini yaxshilash, sanitariya-gigiena qoidalariga rioya qilishni ta'minlaydi.

- Atrof-muhitni ifloslanishdan saqlash va hayvonlarning salomatligini yaxshilash uchun hamkorlikda chora-tadbirlar ko'radi.

5. Ma'lumot va bilim almashish:

- Profilaktika inspektori va veterinariya xizmati o'rtasida hayvonlar sog'lig'i, yuqumli kasalliklarning tarqalishini oldini olish, veterinarikada yangi metod va

innovatsiyalar haqida bilim almashiladi.

- Mutaxassislar o'rtasida seminarlar va treninglar tashkil etilib, sog'lom atrof-muhit yaratish va hayvonlar salomatligini ta'minlash bo'yicha tajriba almashish amalga oshiriladi.

6. Hayvonlar salomatligini saqlash:

- Profilaktika inspektori veterinariya xizmatlari bilan hamkorlikda hayvonlar orasida kasalliklarning tarqalishini oldini olish uchun tekshiruvlar va profilaktik tadbirlarni amalga oshiradi.

- Bu, veterinariya xizmati tomonidan tavsiya etilgan davolash, parvarish va oziqlantirish standartlariga rioya qilishni ta'minlashni o'z ichiga oladi.

Bunday hamkorlik orqali, profilaktika inspektori va veterinariya xizmati birgalikda hayvonlar salomatligini saqlash, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, ekologik xavfsizlikni oshirish va yuqumli kasalliklar tarqalishini kamaytirish borasida samarali ishlashga erishadilar.

Veterinariya sohasidagi qoidabuzarliklarni oldini olish — bu hayvonlar salomatligini saqlash, yuqumli kasalliklarning tarqalishini oldini olish va oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash maqsadida amalga oshiriladigan turli profilaktik va nazorat chora-tadbirlari majmuasidir. Veterinariya sohasidagi qoidabuzarliklarni oldini olishda quyidagi asosiy yo'nalishlar va chora-tadbirlar muhim ahamiyatga ega:

1. Veterinariya qonunlariga rioya qilishni ta'minlash:

- Veterinariya sohasida qonunlar va me'yoriy hujjatlar mavjud, ular hayvonlarning salomatligini saqlash, yuqumli kasalliklarning tarqalishini oldini olish, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan. Ushbu qonunlarga rioya qilinishini nazorat qilish va bu qonunlarni buzganlarga nisbatan chora-tadbirlar ko'rish.

- Veterinariya xizmati, profilaktika inspektorlari va boshqa tegishli organlar birgalikda veterinariya qonunchiligini amalga oshiradi.

2. Hayvonlar sog'lig'ini tekshirish va nazorat qilish:

- Yuqumli kasalliklarning tarqalishini oldini olish uchun hayvonlarning salomatligi doimiy ravishda nazorat qilinadi. Bu, hayvonlarni veterinariya xizmati tomonidan tekshirish, kasalliklarni erta aniqlash va ularni davolashga qaratilgan profilaktik tadbirlarni o'z ichiga oladi.

- Shuningdek, hayvonlarni vaksinatsiya qilish, sanitariya-gigiena qoidalariga rioya qilish va to'g'ri parvarish qilishni ta'minlash zarur.

3. Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash:

- Hayvonlardan olingan oziq-ovqat mahsulotlarining sifatini nazorat qilish va ularni xavfsiz holatda saqlash muhimdir. Bu go'sht, sut, tuxum va boshqa oziq-ovqat materiallarini xavfsiz saqlash, ularning sanitariya-gigiena talablariga muvofiqligini

tekshirishni o'z ichiga oladi.

- Oziq-ovqat mahsulotlarining ishlab chiqarish va ta'minot zanjirida sanitariya va veterinariya talablariga rioya qilinishi kerak.

4. Epidemiyalarga qarshi profilaktik tadbirlar:

- Yuqumli kasalliklar tarqalishining oldini olish uchun epidemiyalarga qarshi profilaktik tadbirlar ko'riladi. Bu vaksinatsiya, dezinfektsiya, karantin choralarini joriy etish va boshqa profilaktik choralarni amalga oshirishni o'z ichiga oladi.

- Kasalliklar tarqalgan hududlarda tibbiy yordam ko'rsatish, epidemiyaga qarshi kurashish uchun veterinariya mutaxassislari va sog'liqni saqlash tashkilotlari bilan hamkorlik qilish zarur.

5. Sanitariya-gigiena qoidalariga rioya qilish:

- Hayvonlarni saqlash, ularni parvarishlash va oziqlantirishda sanitariya-gigiena qoidalariga rioya qilishni ta'minlash kerak. Bu, hayvonlarning toza va xavfsiz sharoitda saqlanishini, ularning atrof-muhitga salbiy ta'sir ko'rsatmasligini ta'minlashni o'z ichiga oladi.

- Veterinariya xizmati, profilaktika inspektorlari va jamoat tashkilotlari tomonidan doimiy ravishda monitoring o'tkazilishi va sanitariya-qoidalarni buzganlarga nisbatan choralar ko'rilishi kerak.

6. Hayvonlarning tarqatilishi va import-eksport nazorati:

- Hayvonlarning boshqa hududlarga yoki davlatlarga tarqatilishi va import-eksport qilish jarayonida veterinariya xizmati tomonidan ularning salomatligi va xavfsizligi tekshiriladi. Hayvonlarni tashishdan oldin, ular uchun zarur sanitariya va veterinariya choralarini ko'rish talab etiladi.

- Hayvonlarning kasalliklarni tarqatmasligi uchun maxsus sertifikatlar va tekshiruvlar joriy etiladi.

7. Jamoatchilikni xabardor qilish va targ'ibot ishlari:

- Veterinariya sohasidagi qoidabuzarliklarni oldini olish uchun aholini xabardor qilish va ularni sanitariya, gigiena va veterinariya qoidalari haqida ma'lumot berish zarur. Bu, kasalliklarning oldini olish, to'g'ri parvarish va parvarish qoidalariga rioya qilishni targ'ib qilishni o'z ichiga oladi.

- Veterinariya sohasidagi qoidabuzarliklarni oldini olish jarayonida barcha tegishli tashkilotlar va mutaxassislarning hamkorligi muhim ahamiyatga ega. Ushbu tadbirlar orqali hayvonlar sog'lig'i, oziq-ovqat xavfsizligi va atrof-muhitni himoya qilishni ta'minlash mumkin.

Ushbu soxa faoliyatiga quydagi **muammo va unga yechimlarni** keltirish mumkun:

Muammo 1: Qonunbuzarliklarning samarali aniqlanmasligi

Профилактика инспекторлари va veterinariya xizmati o'rtasidagi hamkorlikda qoidabuzarliklarni aniqlashda samaradorlik yetarli emas. Ba'zan veterinariya qonunlari va normativ hujjatlari buzilishiga qarshi samarali choralar ko'rilmaydi. Bu, hayvonlarning salomatligi, oziq-ovqat xavfsizligi va umumiy sanitariya talablariga rioya qilmaslikka olib keladi.

Yechim:

- Tizimli nazoratni kuchaytirish: Profilaktika inspektorlari va veterinariya xizmati o'rtasida ma'lumot almashinuvi va monitoring tizimlarini yanada yaxshilash kerak. Maxsus avtomatlashtirilgan tizimlar va dasturlar yordamida huquqbuzarliklar aniqlanib, ularni bartaraf etish choralari tezkor ko'rilishi mumkin.

- Maxsus treninglar va seminarlar: Inspektorlar va veterinariya xizmatchilari uchun muntazam ravishda qonunbuzarliklarni aniqlash va ularni oldini olish bo'yicha treninglar tashkil etilishi lozim.

Muammo 2: Profilaktika tadbirlarining sust bajarilishi

Veterinariya sohasida qoidabuzarliklarni oldini olish uchun profilaktik tadbirlar (vaksinatsiya, dezinfektsiya, sanitariya-gigiena qoidalariga rioya qilish) yetarli darajada amalga oshirilmaydi. Ko'p hollarda resurslarning etishmasligi, mutaxassislarning malakasi yoki tashkilotlar o'rtasidagi aloqaning yetarli emasligi profilaktik tadbirlarni to'liq bajarishga to'sqinlik qiladi.

Yechim:

- Resurslarni ko'paytirish: Veterinariya xizmati va profilaktika inspektorlarining ishlashiga zarur bo'lgan resurslarni ko'paytirish, ya'ni texnik vositalar, dorilar, tibbiy asbob-uskunalar va mutaxassislarning sonini oshirish zarur.

- Hududiy markazlarni kuchaytirish: Har bir hududda veterinariya xizmati va profilaktika inspektorlarining samarali ishini ta'minlash uchun mahalliy markazlar tashkil etish va ularning faoliyatini kuchaytirish zarur.

Muammo 3: Huquqbuzarliklar bilan kurashishning noaniqligi

Hayvonlar salomatligi, oziq-ovqat xavfsizligi va sanitariya-qoidalarni buzganlar uchun jazo mexanizmlari ba'zan yetarli darajada qat'iy emas. Bu esa, qoidabuzarliklarni takrorlash va kasalliklarning tarqalishi xavfini oshiradi.

Yechim:

- Qattiqroq jazo choralarini joriy etish: Veterinariya qonunchiligi va sanitariya-qoidabuzarliklar uchun aniq va qat'iy jazo choralarini ishlab chiqish. Bu, qonunbuzarliklarni oldini olish va tegishli chora-tadbirlarni amalga oshirishda samarali bo'lishi mumkin.

- Monitoring va hisobot tizimi: Veterinariya xizmati va profilaktika inspektorlari tomonidan amalga oshirilgan ishlar bo'yicha muntazam ravishda monitoring olib borilishi, huquqbuzarliklar va chora-tadbirlar bo'yicha hisobotlar tayyorlanishi kerak.

Muammo 4: Ma'lumot va bilim almashishning past darajasi

Profilaktika inspektorlari va veterinariya xizmati o'rtasidagi ma'lumot almashishning pastligi va o'zaro bilim almashishning yo'qligi hayvonlar salomatligi va qoidabuzarliklarni profilaktikasi samaradorligini pasaytiradi. Bu, veterinariya xizmati tomonidan o'tkazilgan tekshiruvlar va inspektorlarning faoliyati o'rtasidagi koordinatsiyaning yetishmasligi bilan bog'liq.

Yechim:

- Ochiq aloqalar va ma'lumot almashish tizimlarini rivojlantirish: Veterinariya xizmati va profilaktika inspektorlari o'rtasida elektron platformalar orqali ma'lumot almashish tizimini yaratish zarur. Bu, kasalliklar va qoidabuzarliklar haqida tezkor va samarali ma'lumot olish imkoniyatini yaratadi.

- Birgalikda ishlashning takomillashtirilishi: Inspektorlar va veterinariya mutaxassislari birgalikda ishlashni va bilimlarini oshirishni ta'minlash uchun muntazam seminarlar va malaka oshirish kurslarini tashkil etish muhim.

Muammo 5: Jamoatchilikni xabardor qilishning yetarli emasligi

Jamoatchilik va fermerlar orasida veterinariya sohasidagi qoidalar va sanitariya talablariga rioya qilish bo'yicha yetarli xabardorlik yo'q. Bu, qoidabuzarliklarning ko'payishiga olib kelishi mumkin, chunki aholi va tadbirkorlar talablar haqida yetarlicha bilmaydilar.

Yechim:

- Targ'ibot va xabardorlikni kuchaytirish: Jamoatchilik va fermerlarga veterinariya qonunlari, sanitariya-gigiena talablariga rioya qilish, qoidabuzarliklarni oldini olish va kasalliklar haqida axborot taqdim etish. Bu, televizor, radio, internet va boshqa ommaviy axborot vositalari orqali amalga oshirilishi mumkin.

Xulosa

Profilaktika inspektorining huquqbuzarliklarni profilaktikasini amalga oshirishda davlat veterinariya xizmati bilan hamkorligi muhim ahamiyatga ega. Bu hamkorlik hayvonlar salomatligini saqlash, yuqumli kasalliklar tarqalishini oldini olish, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash va umumiy sanitariya-gigiena talablariga rioya qilishda samarali tizimni yaratishga xizmat qiladi.

Yuqoridagi muammolarni hal qilish uchun samarali nazorat, resurslar va bilim almashish tizimlarini takomillashtirish zarur. Veterinariya xizmati va profilaktika inspektorlari o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish, qonunbuzarliklarni aniqlashda samaradorlikni oshirish, jazo choralarini qat'iylashtirish va jamoatchilikni xabardor qilish orqali huquqbuzarliklarning oldini olish mumkin.

Bunday hamkorlik orqali nafaqat veterinariya sohasidagi huquqbuzarliklar oldini olish, balki umumiy sog'liqni saqlash va atrof-muhitni himoya qilish, shuningdek, iqtisodiy va ekologik samaradorlikni oshirishga erishish mumkin. Davlat

veterinariya xizmati va profilaktika inspektorlari o'rtasidagi o'zaro faoliyatni rivojlantirish orqali, soha bo'yicha jahon talablariga moslashish va xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha yuksak natijalarga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- 1.O'zbekiston Respublikasi «Veterinariya to'g'risida»gi qonuni. Tahririyat, 2019.
- 2.O'zbekiston Respublikasi «Hayvonlar salomatligi to'g'risida»gi qonuni. Tahririyat, 2017.
- 3.O'zbekiston Respublikasi «Oziq-ovqat xavfsizligi to'g'risida»gi qonuni. 2020.
- 4.Sayfulloyev, B., & Tashmuhamedov, M. (2022). «Veterinariya nazorati va sanitariya-gigiena talablarini amalga oshirishda profilaktika inspektorining roli». Veterinariya va Sog'liqni saqlash jurnali, 18(4), 50-60.
- 5.O'rniyazov, M., & Rahmatov, R. (2021). «Hayvonlar salomatligini saqlashda veterinariya xizmati va profilaktika inspektorlarining o'zaro hamkorligi». O'zbekistonda veterinariya va ekologiya ilmiy-texnik jurnali, 15(3), 85-92.

О'ZBEKISTONDA FAOLIYATI KUZATILGAN MISSIONERLIK HARAKATLARI VA ULARNING OQIBATLARI

Azamova Sitora Ayonovna

SHDPI Ijtimoiy fanlar kafedrası o'qituvchisi

Ijtimoiy fanlar fakulteti Tarix yo'nalishi

2-kurs talabasi - Alimardonova Nilufar

Annotatsiya. Ushbu maqola missionerlik harakatlarining O'zbekistondagi faoliyati, ularning mazmuni va oqibatlarini tahlil qilishga bag'ishlangan. Missionerlik harakatlari turli dinlarning kengayishi, yangi e'tiqodlarni mahalliy jamiyatlarga tatbiq qilish maqsadida amalga oshiriladigan faoliyat sifatida ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: Vijdon erkinligi, messioneerlik faoliyati, Konstitutsiya, diniy tashkilotlar, ekstremizim.

Missionerlik - bir dinning boshqa dinlarga yoki e'tiqodlarga qarshi faol ravishda targ'ib qilinishi, odamlarni o'ziga jalb qilish maqsadida amalga oshiriladigan faoliyatdir. O'zbekiston hududida faoliyat ko'rsatayotgan missionerlik guruhlar, asosan, xorijiy diniy tashkilotlar tomonidan amalga oshirilgan. Missionerlik harakatlarining ta'siri mamlakatda ijtimoiy va diniy tuzilmalarga salbiy ta'sir o'tkazgan. Bu harakatlar orqali milliy va diniy qadriyatlar, shuningdek, xalqning madaniy merosi va tarixiy an'analari xavf ostiga qo'yilgan. Xususan, 1990-yillardan boshlab, bir qancha missionerlik guruhlar O'zbekistonga kirib, diniy targ'ibotlarni amalga oshira boshladilar, bu esa jamiyatda turli muammolarni keltirib chiqardi. O'zbekistonning diniy siyosati va qonunchiligi bu harakatlarni cheklashga qaratilgan bo'lib, "Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida" qonunini (1998-yil) qabul qilgan. Ushbu qonun, o'z navbatida, missionerlik faoliyatini tartibga solish va diniy faoliyatni nazorat qilishning huquqiy asoslarini yaratdi. Shuningdek, diniy ekstremizm va radikalizmga qarshi kurashish davlat siyosatining muhim qismi bo'lib qoldi. O'zbekiston hukumati tomonidan amalga oshirilgan qonuniy cheklovlar va ma'naviy-axloqiy targ'ibotlar, jamiyatda barqarorlikni saqlash va radikal g'oyalarni tarqalishining oldini olishga qaratilgan. Missiya so'zi lotin tilidan olingan bo'lib, "yuborish", "vazifa topshirish", missioner esa "vazifani bajaruvchi" degan ma'noni anglatadi. Missionerlik esa belgilangan vazifalarni hal qilishga qaratilgan nazariy va amaliy faoliyat majmuini bildiradi. Turli lug'atlar va manbalarda missionerlikka ko'plab ta'riflar berilgan. Ularning deyarli barchasida missionerlikka xos xususiyatlar tavsiflanishi barobarida, bu so'z asosan xristian dini bilan bog'lanadi. Jumladan, har yili qayta nashr etiladigan «World Book» ("Jahon kitobi") ensiklopediyasida

“Missioner biror diniy guruh tomonidan boshqalarni o‘z diniga targ‘ib qilish va kiritish uchun yuborilgan inson”,-degan fikr qayd etilgan. 2005 yilda Moskvada nashr etilgan “Kirill va Mefodiyning katta ensiklopediyasi”da esa «Missionerlik biror diniy birlashma vakillarining o‘z e’tiqodini boshqa din vakillari orasida yoyish harakati», -degan ta’rif keltirilgan. Umuman olganda, turli lug‘atlar va manbalarda bayon etilgan ta’riflar bib-biriga juda yaqin va o‘xshash bo‘lib, ularga tayangan holda quyidagi xulosani chiqarish mumkin: missionerlik - bir dinga e’tiqod qiluvchi xalqlar orasida boshqa bir dinni targ‘ib qilishni anglatadi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning fikricha, diniy ekstremizm va radikalizmlarning oldini olish uchun, missionerlik faoliyatiga doir qat’iy qonuniy cheklovlar mavjud bo‘lishi kerak. Shavkat Mirziyoyev, shuningdek, diniy tashkilotlarning faqat ro‘yxatga olingan holda faoliyat yuritishini, hamda diniy bag‘rikenglikni ta’minlashda davlatning muhim rolini ta’kidlaydi.[1] Birinchi Prezidentimiz Islom Karimovning ta’kidlashicha, yosh avlodni diniy ekstremizm va missionerlikdan himoya qilish uchun milliy ma’naviyat va tarbiyaning o‘rni juda muhim. Bu borada u kitobxonlikni targ‘ib qilish, yoshlar orasida milliy qadriyatlarga hurmatni kuchaytirishga qaratilgan dasturlarni qo‘llab-quvvatlagan.[2] O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaning 31-moddasiga ko‘ra, O‘zbekiston Respublikasi diniy erkinlikni ta’minlaydi va davlat diniy ishlarga aralashmaydi. Bu, o‘z navbatida, diniy tashkilotlarning faoliyatini tartibga solish uchun qonuniy cheklovlar o‘rnatish imkonini beradi, ammo din va davlatning ajratilishi har qanday diniy faoliyatni faqat davlatning qonuniy asosida amalga oshirishni ta’minlaydi. 31-moddada shuningdek, vijdon erkinligini ham ta’minlaydi, ya’ni har bir fuqaro o‘z diniy qarashlarini shakllantirish va unga amal qilishda erkinlikka ega. Shu bilan birga, dinni boshqalarga majburan o‘rgatish yoki targ‘ib qilishga qarshi qat’iy taqiqlar mavjud. Konstitutsiyada bevosita missionerlik faoliyatiga oid to‘g‘ridan-to‘g‘ri moddalar yo‘q, lekin mamlakatda diniy faoliyatni nazorat qilishga qaratilgan qonunlar (masalan, "Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘g‘risida" qonun) mavjud bo‘lib, ular missionerlik va diniy ekstremizmga qarshi qat’iy choralarni belgilaydi. Diniy tashkilotlar faqat davlat ro‘yxatidan o‘tgan holda faoliyat yuritishi mumkin va missionerlik faoliyati cheklangan. [3]

O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti Islom Karimovning rahbarligi davrida ekstremizm va missionerlikka qarshi qaratilgan qonunchilik kuchaytirildi. Xususan, 1998-yilda qabul qilingan “Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘g‘risida” qonun missionerlik faoliyatini cheklashda muhim rol o‘ynadi. Karimov ushbu qonunning qabul qilinishini diniy barqarorlikni ta’minlash yo‘lidagi muhim qadam deb baholagan. “Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘g‘risida” qonun (1998): Ushbu qonunda missionerlik faoliyati cheklangan. Qonun, faqat ro‘yxatga

olingan diniy tashkilotlarga ruxsat berilgan missionerlik faoliyatini tartibga soladi. Xususan, missionerlik orqali diniy qarashlarni tarqatish, shu jumladan, o'ziga yangi diniy e'tiqodlarga o'rgatishni qonuniy ravishda amalga oshirishga ruxsat berilmaydi.[4] Mirziyoyevning 2017-yilgi "Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida" qonuni va "O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi" orqali, davlatning diniy faoliyatni tartibga solishdagi siyosati muhim qadam hisoblanadi. Bu qonunlar, ayniqsa, O'zbekistonning diniy erkinligini va milliy qadriyatlarni himoya qilishga qaratilgan bo'lib, missionerlik harakatlarining salbiy oqibatlariga qarshi kurashishda asosiy huquqiy asosni tashkil etadi.[5]. O'zbekistonda mustaqillikning ilk yillaridanoq missionerlik va prozelitizmning salbiy oqibatlarga olib kelishini hisobga olgan holda bu borada tegishli qonuniy asoslar ishlab chiqildi. Qonunlarda missionerlik harakatlari taqiqlandi. Mamlakatimizda missionerlik va prozelitizmning oldini olish, ayniqsa yoshlarni bunday zararli oqimlar domiga tushib qolishlarining oldini olish bo'yicha tizimli chora-tadbirlar amalga oshirishni taqozo qilmoqda. Bu vazifani muvaffaqiyatli hal etishda yosh avlodni hozirgi davrda mamlakatimizda din sohasida sodir bo'layotgan o'zgarishlar, yaratilgan imkoniyatlar bilan muntazam asosda tanishtirib borish muhim ahamiyatga ega. O'zbekistonda mustaqillikning ilk yillaridanoq missionerlik va prozelitizmning salbiy oqibatlarga olib kelishini hisobga olgan holda bu borada tegishli qonuniy asoslar ishlab chiqildi. Qonunlarda missionerlik harakatlari taqiqlandi. Mamlakatimizda missionerlik va prozelitizmning oldini olish, ayniqsa yoshlarni bunday zararli oqimlar domiga tushib qolishlarining oldini olish bo'yicha tizimli chora-tadbirlar amalga oshirishni taqozo qilmoqda. Bu vazifani muvaffaqiyatli hal etishda yosh avlodni hozirgi davrda mamlakatimizda din sohasida sodir bo'layotgan o'zgarishlar, yaratilgan imkoniyatlar bilan muntazam asosda tanishtirib borish muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, qiziqishlari, bilim darajalarini inobatga olgan va differensial yondashgan holda yoshlarning din, shu jumladan, xalqimiz asrlar davomida e'tiqod qilib kelgan islom dini haqidagi bilimlarni va milliy-diniy an'analar asoslarini sog'lom asosda egallashlariga ko'maklashish ham bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda. Bunday bilimlar ob'ektiv bo'lishi, voqelikni to'g'ri va to'liq aks ettirishi va o'z mohiyatiga ko'ra, Vatan va millat manfaatlari bilan uzviy bog'liq bo'lmog'i kerak. Yoshlarimizning missionerlikning mohiyati haqida xolis va etarli bilimga ega bo'lishlari unga qarshi immunitetni shakllantirishning asosiy shartlaridan biri hisoblanadi. Globallashuv sharoitida mafkura poligonlarida inson qalbi va ongini zabt etishga bo'lgan harakatlar tobora kuchaymoqda. Zero, global miqyosda g'oyaviy - mafkuraviy tahdid sifatida namoyon bo'layotgan missionerlikning kuchayishi dunyo jamoatchiligi ongi, ruhiyati va ma'naviyatiga jiddiy ta'sir o'tkazmoqda. Bu haqda fikr yuritganda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev qayd etganidek:

“Barchamizga yaxshi ma’lumki, hozirgi kunda dunyo shiddat bilan o’zgarmoqda. Insoniyatning taqdiri va kelajagiga tahdid solayotgan xavf-xatarlar tobora kuchayib bormoqda” deya ta’kidlagani bejiz emas. Zero, bugungi kunda missionerlik zamirida taraqqiyot sari intilayotgan mamlakatlarning davlat suvereniteti, konstitusion tuzumga qilinayotgan tajovuzlarni mafkuraviy qo’llab quvvatlash, mafkura poligonlarida olib borilayotgan kurash uchun juda katta sarmoyalarni safarbar etishayotganligi kuzatish mumkin. Ko’pgina ogohlantirish va ma’muriy choralar ko’rilishiga qaramasdan, ular yurtimizda o’zlarining missionerlik faoliyatlarini olib borishga intilishmoqda. “Yakshanba kunlari o’zbek tilida ma’ruzalar o’qish, qo’shimcha “Bibliya” o’qish darslari tashkil qilish, “xosil yig’ish kuni” deb ataladigan va har bir a’zo cherkovga yangi odam olib kelishini rag’batlantirishga qaratilgan amaliyotlar” shular jumlasidandir. Missionerlar kishilarni o’z saflariga jalb qilish uslublari, ular avvalo vaziyatni, kishilarni va ularning ko’ngliga yo’l topishni yaxshilab o’rganadilar. Keyin esa asta-sekin insoniy yordam, tibbiy xizmat, xayru ehsonga o’xshash narsalardan gap ochadilar. Qo’lidan ish keladiganlarga “sovg’alar” uyushtiradilar. Asta-sekin u yer-bu yerdan odamlarni to’plash boshlanadi, oddiy suhbat, choy ichish, videofilm ko’rish, kichkinagina sovg’a va sovg’aga qo’shib, suhbatdoshning ona tilidagi missionerning dini haqidagi kitob beriladi. Kitobning so’ngida albatta, tushunmay qolganda so’rab-surishtirish uchun telefon raqami yoki manzil ko’rsatilgan bo’ladi. Missionerlik faoliyati mafkuramiz uchun shunchaki yot unsur bo’lib qolmay, balki ma’naviyatimiz rivoji uchun ham katta to’siq sanaladi. Ularning maqsadlari - o’z safdoshlarini ko’paytirish orqali, qabih rejalarini amalga oshirish. Bu esa o’z o’rnida jamiyat hayotida notinchlik, beqarorlik va parokandalikni keltirib chiqaradi. Jamiyat taraqqiy etib, yuksalib borgan sari missionerlik ham unga mos ravishda zamonaviy fan-texnika va texnologiyalardan ustalik bilan foydalangan holda o’z uslub va vositalarini takomillashtirib bormoqda.[6]

Missionerlarning bugungi kundagi faoliyati hech bir mintaq, hech bir davlat bunday tahdiddan holi emasligini ko’rsatadi. Bunday holatlarning oldini olish uchun esa missionerlikning mohiyatini to’g’ri va chuqurroq anglash, uni bartaraf etish yo’lida maqsadli, tizimli va tadrijiy faoliyat olib borish zarur bo’ladi. O’zbekistonning mustaqillikka erishishi bilan birga, diniy erkinlik va vijdon erkinligini ta’minlashga qaratilgan siyosatlar amalga oshirildi. Biroq, shu bilan birga, mamlakatga kirib kelgan diniy missionerlik harakatlari, bir nechta ijtimoiy va diniy o’zgarishlarga olib keldi. Xususan, xorijiy diniy tashkilotlar tomonidan olib borilgan missionerlik faoliyatlari, jamiyatda diniy qarashlarning xilma-xilligini yaratdi va ba’zi hollarda milliy an’analar va qadriyatlar bilan to’qnashuvlarga sabab bo’ldi. Missionerlik harakatlarining ta’siri O’zbekistonda ikki xil jihatni ko’rsatdi: birinchidan, ijtimoiy

va madaniy o'zgarishlarga olib kelgan diniy oqibatlar, ikkinchidan, diniy ekstremizm va radikalizmga qarshi kurashishda hukumatning cheklovchi siyosatlari. Bularning barchasi diniy erkinlikni saqlash va mamlakatdagi barqarorlikni ta'minlash uchun zaruriy choralarga aylanishi mumkin. O'zbekistonning diniy tashkilotlar va missionerlik faoliyatini nazorat qilishga qaratilgan qonuniy choralar, shu jumladan, "Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida" qonuni, mamlakatda diniy harakatlarning o'sishiga doir har qanday noxush oqibatlarning oldini olishga qaratilgan. Shunday qilib, O'zbekiston uchun missionerlik faoliyatini nazorat qilish va uning oqibatlarini tahlil qilish, diniy barqarorlikni saqlash, milliy qadriyatlarni himoya qilish va jamiyatni radikal g'oyalar bilan tahdid qiluvchi harakatlardan himoya qilishda katta ahamiyatga ega bo'ldi. Bu borada amalga oshirilgan qonunlar va siyosatlar, mamlakatning diniy va siyosiy barqarorligini ta'minlashga xizmat qilishda davom etmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Shavkat Mirziyoyev "Erkin va obod jamiyat" Toshkent -2017 yil.
2. Islom Karimov "Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch" Toshkent -2008 yil.
3. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi -1992 yil.
4. Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida" gi qonun . Toshkent -1998 yil.
5. Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida "gi qonun. Toshkent -2017-yil.
6. Aralovna O. G. et al. Ecological globalization and its social place in the globalization system of processes //Journal of Survey in Fisheries Sciences. – 2023. – T. 10. – №. 1S. – C. 5000-5006.
7. Ayonovna A. S. The Need for the Formation of Environmental Education and Upbringing in Young People in the Conditions of Environmental Globalization //Global Scientific Review. – 2023. – T. 13. – C. 7-10.
8. Ayonovna A. S., Xudoyberdi o'g'li P. L. EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA EKOLOGIK OMIL TUSHUNCHASI ' //TADQIQOTLAR. UZ. – 2024. – T. 40. – №. 4. – C. 135-139.
9. Ayonovna A. S., Xudoyberdi o'g'li P. L. EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA EKOLOGIK OMIL TUSHUNCHASI ' //TADQIQOTLAR. UZ. – 2024. – T. 40. – №. 4. – C. 135-139.
10. Ayonovna A. S. IN THE CONTEXT OF ENVIRONMENTAL GLOBALIZATION, THE NEED FOR ENVIRONMENTAL EDUCATION BECOMES A PRIORITY //American Journal Of Social Sciences And Humanity Research. – 2024. – T. 4. – №. 07. – C. 30-35.
11. Shakhrisabz A. S. A. THE USE OF THE SCIENTIFIC HERITAGE OF ORIENTAL SCIENTISTS IN THE FORMATION OF ECOLOGICAL

- CULTURE AMONG SCHOOLCHILDREN IN THE CONTEXT OF ECOLOGICAL GLOBALIZATION //International Scientific and Current Research Conferences. – 2024. – С. 94-97.
12. Ayonovna A. S. et al. GLOBALLASHUV DAVRIDA EKOLOGIK MUAMMOLARVA ULARNING YECHIMI //Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari. – 2024. – T. 12. – №. 1. – С. 20-24.
 13. Azamova S. EKOLOGIK GLOBALLASHUV SHAROITIDA O 'ZBEKISTON TA'LIM MUASSASALARIDA EKOLOGIK MADANIYATNING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI //Universal xalqaro ilmiy jurnal. – 2024. – T. 1. – №. 4. – С. 286-289.
 14. Azamova S. A. PROBLEMS OF FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE IN THE CONTEXT OF ECOLOGICAL GLOBALIZATION //BEST JOURNAL OF INNOVATION IN SCIENCE, RESEARCH AND DEVELOPMENT. – 2024. – T. 3. – №. 5. – С. 743-749.
 15. Azamova S. UMUMTA'LIM MAKTAB O 'QUVCHILARIDA EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHNING USUL VA VOSITALARI //Interpretation and researches. – 2024.
 16. Azamova S. EKOLOGIK TA'LIM VA TARBIYANING RIVOJLANISH BOSQICHLARI //Talqin va tadqiqotlar. – 2024. – T. 1. – №. 1.
 17. Ayonovna A. S. A. A. S. YOSHLARDA EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA EKOLOGIK TARBIYANING SAMARALI YO 'LLARI VA BOSQICHLARI //Farg'ona davlat universiteti. – 2023. – №. 6. – С. 136-136.

ZARDUSHTIYLIKDAN MEROS QOLGAN MAROSIM VA URF-ODATLAR

Azamova Sitora Ayonovna

SHDPI Ijtimoiy fanlar kafedrası o'qituvchisi

Normirzayeva Shahzoda

Shahrisabz davlat pedagogika instituti 2-kurs talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqola Zardushtiylik dinidan qolgan an'ana va marosimlarning zamonaviy madaniyat va ijtimoiy hayotda saqlanib qolgan jihatlarini o'rganishga bag'ishlangan. Unda Zardushtiylikning asosiy falsafiy tamoyillari, marosimlari va ularning qadimgi O'rta Osiyo xalqlari madaniyatiga ta'siri ko'rib chiqiladi. Shu bilan birga, bahor bayramlari, olovga sig'inish, tozalik va poklikka e'tibor kabi qadriyatlarning hozirgi kunda Navro'z kabi bayramlarda namoyon bo'layotgani tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Zoroastrizm, Xristos, Avesto, Navro'z, Mexrjon, naus, Platon, Ahuramazda, gumantu, gutka, gvarshita.

Аннотация: Данная статья посвящена изучению традиций и ритуалов, оставшихся от зороастрийской религии, сохранившихся в современной культуре и общественной жизни. В ней рассматриваются основные философские принципы и ритуалы зороастризма и их влияние на культуру древних народов Центральной Азии. При этом анализируется, что такие ценности, как весенние праздники, поклонение огню, внимание к чистоте и непорочности, в настоящее время проявляются в таких праздниках, как Навруз.

Ключевые слова: Зороастризм, Христос, Авеста, Навруз, Мехржан, наус, Платон, гуманту, гутка, гваршита.

Eramizdan oldingi VI-V asrlardagi qadimgi yunon olimlarining asarlarida ilk bor Zardushtning nomi uchraydi. Yunonlar uni Zaroastra, u asos solgan dinni esa "zoroastrizm" nomi bilan yuritishgan. Zardusht va u yaratgan din "majusiylik", "otashparastlik" deb, noto'g'ri talqin etib kelindi. Xalqimiz olovparast, butparast so'zlari bilan tahqirlandi. Bu bilan ular insoniyat tarixida chuqur iz qoldirgan jahondagi dastlabki dunyoviy din – zardushtiylikni tahqirlashga va uning jahon xalqlari ma'naviy taraqqiyotida tutgan o'rnini kamsitishga urindilar. Shu o'rinda savol tug'iladi. Zardushtiylik aslida qanday din? Uning bizning o'lkamiz tarxida tutgan o'rni qanday?

Belgiyalik olim Jak Dyushen Giyomen "Zaratushtra gimnlari" tarjimasining so'z boshisida quyidagilarni qayd qiladi: "Sharq o'g'lonlari orasidan G'arb birinchi bo'lib

Zaratushtiani o'g'il qilib oldi. Uning ta'limoti Xristos ta'limotidan to'rt asr avval Gretsiyani boyitdi. Zaratushtiani Platon bilgan. Budda va Konfutsiylarning ovozi Yevropaga yetib kelguncha juda ko'p vaqt kerak bo'ldi, shuning uchun asrlar davomida G'arb qadimiy Sharq donishmandligi bilan faqat Zaratushtia orqali tanish bo'lgan". [2]

Zardushtiylik ta'limotiga ko'ra, bu dunyoning boshi bo'lgani kabi oxiri ham muqarrar, ya'ni borliq vaqt va zamon o'lchamida cheksiz emas. Falsafasiga ko'ra esa yaxshilik va yomonlik insonning ichki olamida yashaydi. Inson esa Ahuramazda ruhidan yaralgani uchun yovuzlikka qarshi kurashmog'i zarur. Yovuzlik esa Ahriman timsolida gavdalanadi. Har bir e'tiqodli zardushtiy butun hayoti davomida zardushtiylik axloqining asosiy uchligi bo'lgan "gumantu" – ezgu o'y, "gutka" – ezgu so'z va "gvarshita" – ezgu amalga amalga rioya qilmoqlilari zarur bo'lgan. [2] Demak zardushtiylik iymoni fikr sofligi, so'zning sobitligi, amallarning insoniyligidan iborat.

Zardushtiylik dini, ya'ni yagona Tangriga e'tiqod rasman qabul qilingach, "sidrapushlik" udumi joriy qilingan. Bunga ko'ra Ahuramazda farzlari va Zardusht ta'limotidagi sunnatlarni to'la bajaradigan, darhol pok, yuksak axloqda, ustoz fatvasini olgan zardushtiyga oq matodan chakmon, ko'ylak kiygizib, boshiga salla o'rash, beliga esa yungi ipdan to'qilgan belbog'ni bog'lash odat tusiga kirgan. Belbog'ni bog'lashda belidan uch marta o'ralgan va oldi-orqa tomonidan tugun qilib bog'lab qo'yilgan. E'tiqodli zardushtiy butun umri davomida ushbu belbog'ni bog'lab, sidrani kiyib yurgan. Faqatgina har bir ibodatdan oldin belbog'ni echib bog'lagan. Zardushtiylarning belbog'bog'lashlarining ramziy ma'nosi yuz yillar davomida shakllangan bo'lib, uni uch marta tugish zardushtiylarning uch qismli etikasini bildirgan. Zardushtiylar bir necha asrlar davomida ruhoniylar kuzatuv ostida o'zlarining urf-odat va marosimlarini shakllantirganlar. Hozirgacha zardushtiylik marosimlari va uning bugungi kundagi izlari tadqiqotchilar tomonidan juda kam o'rganilgan. [6] Zardushtiylar tomonidan o'tkazilgan yil fasllari bilan bog'liq bayramlar, Navro'z va Mexrjon bayramlari, turli duolarni aytish va poklanish marosimlari, o'smirlarni zardushtiylikka qabul qilish va boshqa qator tantanalar zardushtiylikda muhim ro'l o'ynagan. Bundan tashqari, zardushtiylikda nikoh marosimi, bola tug'ilishi va dafn marosimlari ham mavjud bo'lib, bular asosan yaqin qarindoshlar, shahar va qishloqning hurmatli kishilari hamda ruhoniylar ishtirokida o'tkazilgan. Zardushtiylik marosimlari sirasiga kundalik ibodat ham kirgan. O'zbek xalqi urf-odatlarida ham zardushtiylikda rasm bo'lgan "sidrapo'shlik" udumining o'ziga xos izlari uchraydi. Jumladan XX asrning o'rtalarigacha xalqimiz orasida barcha erkaklar yaktak kiyib, bellariga belbog' bog'lash va salla o'rash udumi keng tarqalgan edi. Odatda, belbog' va salla o'rash bolalikdan o'smirlik yoshiga o'tgan davrda bajarilgan. Belbog' doimo uch marta tugun qilib bog'langan. Qolaversa,

o'zbeklar orasida boshqa yurtlardan kelgan mehmonlarga, nikoh to'yida kelinning xonadonida kuyovga to'n, do'ppi kiydirish va beliga belbog' bog'lash udumi hozir ham keng urf bo'lgan. Bu udumning asosida bir tomondan mehmonga, kuyovga hurmat, izzat-ikrom namoyon etilsa, boshqa tomondan o'sha mehmonning xalqimiz safiga ramziy qabul qilinganligini yoki kuyovning kelin oilasining yangi a'zosi bo'lganligini anglatgan. Bizningcha, xalqimiz orasidagi to'n kiydirib, belbog' bog'lash bilan bog'liq udumlar zardushtiylikdagi "sidrapo'shlik" marosimining transformatsiyaga uchragan shakli bo'lishi kerak. Zardushtiylik dini, ya'ni yagona Tangriga e'tiqod rasman qabul qilingach, "sidrapushlik" udumi joriy qilingan. Bunga ko'ra Ahuramazda farzlari va Zardusht ta'limotidagi sunnatlarni to'la bajaradigan, darhol pok, yuksak axloqda, ustoz fatvasini olgan zardushtiyga oq matodan chakmon, ko'ylak kiygizib, boshiga salla o'rash, beliga esa yungi ipdan to'qilgan belbog'ni bog'lash odat tusiga kirgan. Belbog'ni bog'lashda belidan uch marta o'ralgan va oldi-orqa tomonidan tugun qilib bog'lab qo'yilgan. E'tiqodli zardushtiy butun umri davomida ushbu belbog'ni bog'lab, sidrani kiyib yurgan. Faqatgina har bir ibodatdan oldin belbog'ni echib bog'lagan. Zardushtiylarning belbog' bog'lashlarining ramziy ma'nosi yuz yillar davomida shakllangan bo'lib, uni uch marta tugish zardushtiylarning uch qismli etikasini bildirgan. [2]

Zardushtiylikka aloqador bayramlar, marosimlar, tomoshalar ikki qismga bo'lingan: har kim o'zicha va oilada o'tkaziladigan urf-odatlar, ibodatxonalarda yoxud katta katta maydonlarda uyushtiriladigan ma'rakalar. Katta bayramlar, mavsumiy bayramlar munosabati bilan son-sanoqsiz kohinlar, ajabtovur qiroat qiluvchi va o'ynovchi ijrochilar tomonidan uyushtirilgan. O'z-o'zidan ma'lumki marosimlarda dindorlar faol qatnashadiganlar: ular chetda turib kuzatuvchi yoki shunchaki tomoshabin emas, balki muayyan tartib va qoidalarga bo'ysunuvchi o'ziga xos ishtirokchi bo'lganlar. Respublikamiz aholisi orasida bahorda tabiatning uyg'onishi, tog' va qir-adirlarda turli gullarning ochilishi munosabati bilan turli sayllar o'tkazilishi mavjud adabiyotlarda ma'lum darajada yoritilgan. [5] Jumladan, Xorazm va Buxoroda "Qizil gul sayli", Farg'ona vodiysi, Qo'qon va Toshkent atroflarida "Lola sayli", ba'zi tog'li tumanlarda, jumladan, Chustda "Sunbula sayli", yana boshqa joylarda "Boychechak" kabi bayramlar uyushtirilgan. [5]

Zardushtiylikda nikoh va oilaviy burch masalasi ham muhim axloqiy o'rinda turgan. Zardushtiylikda ko'pxotinlilik qat'iy man etilgan. Ayni paytda hayotni bo'ydoq o'tkazish ham qoralangan. Balog'atga yetgan qiz bola ota-ona, jamoaning rayini pisand qilmay, o'zidan zurriyot qoldirishni istamay, qasddan turmushga chiqmay umrguzaronlik qilib yursa, qopga solinib, 25 darra kaltaklanish bilan jazolangan. Zardushtiylik qonunlariga ko'ra zardushtiy erkaklar o'n yetti yoshda uylanish huquqiga ega bo'lgan. Agar erkak kishi zurriyot qoldirish qobiliyatiga ega

bo'lsayu, ammo uylanmasa, unga tamg'a bosilib, badnom qilish maqsadida beliga zanjir bog'lab yurishga majbur etilgan. "Avesto" da qayd qilinishicha, erkak kishi avvalo uylanish uchun moddiy va ma'naviy tomondan to'q va baquvvat bo'lmog'i lozim, buning uchun u o'z vaqtida to'yib ovqatlanishi zarur, aks holda erkak kishi o'z xizmat va axloqiy burchlarini bajara olmaydi. [2] Bundan tashqari, "Avesto" da oila qurish, jufti halol tanlashda shoshma-shosharlikka yo'l qo'ymaslik, ota-ona, keksalar maslahatiga quloq tutish xususida ham diqqatga molik mulohazalar mavjud. Shuningdek, "Avesto" da nikoh va taloqdagi o'ziga xos mezonlari birma-bir qayd qilingan.

Zardushtiylikda murakkab va o'ziga xos dafn marosimlari tizimi ishlab chiqilgan. "Avesto" ning urf odat va marosimlari qonuni majmui hamda diniy asotirlardan iborat hikoyalar bitilgan. Zardushtiylik tasavvuricha, o'lim – bu yomonlik ifodasi, kasallik va o'limni keltiruvchi serjahl xudo Ahrimandir. Zardushtiylikning dafn marosimlarida ruhoniylar va marhumning qarindoshlari uch kecha-kunduz davomida zardushtiylarning maxsus duolarini o'qib turganlar. Marosimlar davomida suv ichish va ovqatlanish man etilgan. To'rtinchi kun boshlanishi bilan o'likning ruhi narigi dunyoga uchib ketganidan so'ng murda shahar, qishloq, qo'rg'onlaridan chetdagi tepalik yoki tog'u toshlarga chiqarib ochiq qo'yilgan. Murdalarning suyaklari qushlar, yirtqich hayvonlar tomonidan etidan tozalangach, "nasasalar" zardushtiylarning ochiq qabristonlariga kelib, suyaklarni maxsus xumchalar yoki sopoldan yasalgan qutisimon idishlarga yig'ib, "naus deb ataluvchi maxsus maqbarada sovuq qutqatib qo'yilgan. [6] Bu kabi murakkab dafn marosimining o'tkazilishi yana bir bor zardushtiylarning to'rt muqaddas unurning biri sanalgan tuproqni qanchalik e'zozlashlarini ko'rishimiz mumkin. Yoxud hozirgacha saqlanib qolgan ayrim nigoh marosimlarimizdagi olov bilan bog'liq bo'lgan odat ham bundan mustasno emas.

Zardushtiylik e'tiqodi an'analariga oid fikrlarimiz yakunida xulosa qilib shuni alohida ta'kidlaymizki, odamlarni daryolarning musaffoligiga va tuproq unumdorligi haqida g'amxo'rlik qilishga da'vat etgan zardushtiylik aynan bizning zaminimizda vujudga kelganligi tasodifiy emas. [1]

Zardushtiylik qadimgi diniy e'tiqod bo'lib, O'rta Osiyoda, ayniqsa, hozirgi O'zbekiston hududida uzoq vaqt davomida keng tarqalgan edi. Bu dinning asosiy tamoyillari yaxshilik va yomonlik o'rtasidagi kurashga asoslangan bo'lib, olov ulug'lanishi bilan ajralib turadi. Zardushtiylik davrida shakllangan ko'plab marosim va an'analar bugungi kunda ham turli ko'rinishlarda saqlanib qolgan. Masalan, olovga sig'inish va uni poklik ramzi sifatida qadrlash, ayniqsa, yangi yil (Navro'z) bayramida namoyon bo'ladi. Navro'zda yong'in atrofida aylanish yoki sham yoqish kabi urf-odatlar Zardushtiylik izlarini eslatadi. Shuningdek, dona ekish va yerga hurmat

ko'rsatish marosimlari ham o'tmishdagi agrar qadriyatlar bilan bog'liqdir. Shuningdek, tabiatni asrash va muqaddaslashtirish tamoyillari Zardushtiylikning ahamiyatli qismidir. Bu falsafa hozirgi ekologik masalalarda ham aks etadi. Toshkent va Samarqanddagi ayrim arxeologik topilmalar zardushtiylik ibodatlarini va dafn marosimlari haqidagi bilimlarni yanada boyitadi. Bugungi o'zbek xalqining turli urf-odatlarini, jumladan, to'y va dafn marosimlarida Zardushtiylik ta'siri sezilarli bo'lib qolmoqda. Bu madaniy qatlamlarning uyg'unlashuvi milliy merosimizning boyligini va chuqurligini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. I.A.Karimov "O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida" 1997-yil
2. O.A.Makolevskiy "Avesto"
3. E.M.Peshereva "Lola bayrami"
4. U.Qoraboyev "O'zbekiston bayramlari" 1991-yil
5. R.Sulaymonov, M.Is'hoqov "O'zbekiston tarixi" 1999-yil
6. M.Boys "Zardushtiylik"
7. Nurillaevich O. B. et al. Factors Of The Formation Of Ecological Culture In The Education And Training System //Journal of Pharmaceutical Negative Results. – 2022. – C. 984-989.
8. Aralovna O. G. et al. Ecological globalization and its social place in the globalization system of processes //Journal of Survey in Fisheries Sciences. – 2023. – T. 10. – №. 1S. – C. 5000-5006.
9. Ayonovna A. S. The Need for the Formation of Environmental Education and Upbringing in Young People in the Conditions of Environmental Globalization //Global Scientific Review. – 2023. – T. 13. – C. 7-10.
10. Ayonovna A. S., Xudoyberdi o'g'li P. L. EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA EKOLOGIK OMIL TUSHUNCHASI ' //TADQIQOTLAR. UZ. – 2024. – T. 40. – №. 4. – C. 135-139.
11. Ayonovna A. S., Xudoyberdi o'g'li P. L. EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA EKOLOGIK OMIL TUSHUNCHASI ' //TADQIQOTLAR. UZ. – 2024. – T. 40. – №. 4. – C. 135-139.
12. Ayonovna A. S. IN THE CONTEXT OF ENVIRONMENTAL GLOBALIZATION, THE NEED FOR ENVIRONMENTAL EDUCATION BECOMES A PRIORITY //American Journal Of Social Sciences And Humanity Research. – 2024. – T. 4. – №. 07. – C. 30-35.
13. Shakhrisabz A. S. A. THE USE OF THE SCIENTIFIC HERITAGE OF ORIENTAL SCIENTISTS IN THE FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE AMONG SCHOOLCHILDREN IN THE CONTEXT OF

ECOLOGICAL GLOBALIZATION //International Scientific and Current Research Conferences. – 2024. – С. 94-97.

14. Ayonovna A. S. et al. GLOBALLASHUV DAVRIDA EKOLOGIK MUAMMOLARVA ULARNING YECHIMI //Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari. – 2024. – T. 12. – №. 1. – С. 20-24.
15. Azamova S. EKOLOGIK GLOBALLASHUV SHAROITIDA O 'ZBEKISTON TA'LIM MUASSASALARIDA EKOLOGIK MADANIYATNING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI //Universal xalqaro ilmiy jurnal. – 2024. – T. 1. – №. 4. – С. 286-289.
16. Azamova S. A. PROBLEMS OF FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE IN THE CONTEXT OF ECOLOGICAL GLOBALIZATION //BEST JOURNAL OF INNOVATION IN SCIENCE, RESEARCH AND DEVELOPMENT. – 2024. – T. 3. – №. 5. – С. 743-749.
17. Azamova S. UMUMTA'LIM MAKTAB O 'QUVCHILARIDA EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHNING USUL VA VOSITALARI //Interpretation and researches. – 2024.
18. Azamova S. EKOLOGIK TA'LIM VA TARBIYANING RIVOJLANISH BOSQICHLARI //Talqin va tadqiqotlar. – 2024. – T. 1. – №. 1.
19. Ayonovna A. S. A. A. S. YOSHLARDA EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA EKOLOGIK TARBIYANING SAMARALI YO 'LLARI VA BOSQICHLARI //Farg'ona davlat universiteti. – 2023. – №. 6. – С. 136-136.

TERORIZM VA EKSTREMIZMGA QARSHI KURASHDA DAVLATLAR VA XALQARO JAMIYATNING ROLI

Azamova Sitora Ayonovna

SHDPI Ijtimoiy fanlar kafedrası o'qituvchisi

Ijtimoiy fanlar fakulteti tarix yo'nalishi

2-kurs talabasi - Qayumova Jasmina

Annotatsiya: Maqolada terrorizm va ekstremizmga qarshi kurashishda davlatlarning ichki siyosiy strategiyalari, xalqaro hamkorlik va muammolarni hal etishdagi global yondoshuvlar o'rganiladi. Bu orqali terrorizmga qarshi kurashishda davlatlar va xalqaro jamiyatlarning muhim o'rni va ularning amaliy siyosiy harakatlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: terrorizm, ekstremizm, Xalqaro jamiyat, Birlashgan Millatlar Tashkiloti, Yevropa Ittifoqi

Bugungi kunda terrorizm va ekstremizm dunyo miqyosida eng jiddiy xavf-xatarlarni yaratadigan omillardan biridir. Ushbu xavf, nafaqat milliy xavfsizlikni, balki global barqarorlikni, tinchlikni va inson huquqlarini ham tahdid ostiga qo'yadi. Terrorizm va ekstremizmning kengayishi, radikal fikrlarning tarqalishi va radikal guruhlarining o'sishi nafaqat biror bir davlatning ichki siyosatiga ta'sir qilmaydi, balki xalqaro hamkorlikni ham talab qiladi. Ushbu mavzu, davlatlarning ichki va tashqi siyosatidagi strategiyalarini, xalqaro tashkilotlarning rolini, shuningdek, terrorizmga qarshi kurashishda hamkorlikni kuchaytirish zaruratini ko'rsatadi. Terrorizmga qarshi kurashish, asosan, uning ildizlarini aniqlash va ularga qarshi tegishli choralar ko'rish orqali amalga oshiriladi. Shuning uchun, davlatlar va xalqaro jamiyatning hamkorligi va resurslarni birlashtirish, bu global tahdidga qarshi samarali kurashishda muhim omil hisoblanadi. Terrorizm va ekstremizmga qarshi kurashishda davlatlarning asosiy roli ularning ichki siyosatida namoyon bo'ladi. Davlatlar o'z xavfsizlik tizimlarini mustahkamlash, terroristik harakatlarga qarshi qonunlarni kuchaytirish va terrorizmni moliyalashtirishni oldini olish uchun maxsus chora-tadbirlarni amalga oshiradilar. Prezident Shavkat Mirziyoyev O'zbekistonning ichki xavfsizligini ta'minlashda terrorizmga qarshi kurashishni ustuvor vazifa sifatida belgilagan va bu borada milliy qonunchilikni rivojlantirishga katta e'tibor qaratgan. O'zbekistonning "Terrorizmga qarshi kurashish bo'yicha Milliy Strategiyasi" milliy xavfsizlikni ta'minlashning asosiy omili sifatida shakllangan [1]. Xalqaro jamiyat terrorizmga qarshi kurashishda markaziy o'rin tutadi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT), Yevropa Ittifoqi va boshqa xalqaro tashkilotlar terrorizmga qarshi kurashishda davlatlarga yordam

berishda, qo'llanma va strategiyalar ishlab chiqishda muhim rol o'ynaydi. BMTning "Terrorizmga qarshi kurashish" bo'yicha global strategiyasi, shuningdek, terrorizmga qarshi kurashishda xalqaro hamkorlikni kuchaytirishni nazarda tutadi. Prezident Mirziyoyevning fikriga ko'ra, xalqaro tashkilotlar o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish, axborot almashish va xavfsizlikni mustahkamlash, terrorizmga qarshi kurashishda samarali chora-tadbirlarni amalga oshirish uchun zarurdir[2] O'zbekistonning terrorizm va ekstremizmga qarshi kurashdagi roli juda muhimdir. 2017 yildan boshlab Prezident Mirziyoyevning tashabbusi bilan O'zbekistonning xalqaro maydonda terrorizmga qarshi kurashishdagi pozitsiyasi mustahkamlandi. O'zbekiston BMT va boshqa xalqaro tashkilotlarda bu masalalar bo'yicha faol ishtirok etib, o'zining milliy xavfsizlik strategiyasini global terrorizmga qarshi kurashga qaratmoqda. 2018 yilda O'zbekistonda terroristlar tomonidan amalga oshirilgan hujumlarni oldini olish va ularning moliyaviy manbalarini aniqlashga qaratilgan qonunlar ishlab chiqildi. Bu qonunlar, shuningdek, ekstremizmni kamaytirish va jamiyatda bag'rikenglikni mustahkamlashga qaratilgan[3]. "Terrorchilarni tayyorlaydigan zaminga g'oyaga, mafkuraga e'tibor berish, shularga qarshi kurashish kerak. Bolalarimizning ongini va hayotini buzadigan, ertangi kuniga mutlaqo ishonchini yo'qotadigan mana shunday g'oyalarga qarshi biz qurol bilan emas, g'oya bilan kurashishimiz zarur.[4] 2022-2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasida VI yo'nalishi umumbashariy muammolarga milliy manfaatlardan kelib chiqqan holda yechim topishga bag'ishlangan. Unda terrorizm va ekstremizmga qarshi kurashishning samarali mexanizmlarini shakllantirishdan ko'zlangan maqsadlar belgilab berilgan. So'nggi yillarda yangi O'zbekistonning terrorizm va ekstremizmga qarshi harakatlari Markaziy Osiyoning boshqa davlatlari uchun o'ziga xos namuna bo'lib xizmat qildi. Rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, 2017-yilga nisbatan 2018-yilda O'zbekistonda terrorizm va ekstremizm bilan bog'liq jinoyatlar soni 65% ga kamaydi. Mamlakatda yangi - terrorologiya fani shakllanmoqda, ushbu global hodisalar tahliliga bag'ishlangan qator monografiyalari, risolalar va maqolalar nashr etilmoqda, dissertatsiyalar himoya qilinmoqda. Xalqaro terrorizm va ekstremizm kabi global hodisalarga qarshi ziyolilar, olimlar, diniy ta'limot mutaxassislarining kurashi faollashgani jaholatga qarshi ma'rifat bilan javob qaytarishning muhimligini tasdiqlaydi.

2020-yilda Global terrorizm indeksi (Global Terrorism Index) bo'yicha tadqiqotlar 135 ta davlatni qamrab oldi. Unga ko'ra, O'zbekiston ro'yxatning 134-pog'onasini egalladi va bir necha yillardan buyon terrorizm xavfi past bo'lgan yetakchi davlatlar qatoridan joy oldi. Mamlakatimiz bunday natijaga davlat organlari va fuqarolik jamiyati institutlarining muvofiqlashtirilgan faoliyati, aholi o'rtasida tizimli profilaktika ishlarini olib borish orqali erishmoqda. Shuningdek, BMT mojar

zonalaridan ayollar va bolalarni o'z vataniga qaytarish bo'yicha o'zbek modelini ham yuqori baholadi. [4]

Terrorizm va ekstremizmga qarshi kurashish dunyo bo'ylab jiddiy va murakkab masaladir. Ushbu tahdidlar nafaqat milliy xavfsizlikni, balki global barqarorlikni ham xavf ostiga qo'yadi. Davlatlar o'z ichki siyosatida samarali chora-tadbirlar ishlab chiqish, huquqiy tizimlarni takomillashtirish va xalqaro hamkorlikni mustahkamlash orqali bu tahdidlarga qarshi kurashishda markaziy rol o'ynaydi. Shuningdek, xalqaro jamiyat, jumladan, Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) va boshqa global tashkilotlar terrorizmga qarshi kurashishdagi asosiy tashabbuskorlar sifatida davlatlar o'rtasida hamkorlikni rivojlantirishga, axborot almashish va xavfsizlikni ta'minlashga qaratilgan dasturlarni amalga oshirmoqda. O'zbekiston Prezidentining tashabbuslari va mamlakatning xalqaro maydonda terrorizmga qarshi kurashishda faol ishtirok etishi, uning milliy va global xavfsizlikni ta'minlashdagi o'rnini mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Bunda, O'zbekistonning terrorizm va ekstremizmga qarshi kurashda qo'shgan hissasi va xalqaro hamkorlikdagi roli muhim ahamiyatga ega. Faqat davlatlar o'rtasidagi samarali hamkorlik, global miqyosda birlashgan front tashkil qilish va xalqaro qonunchilikni kuchaytirish orqali terrorizmni yengish mumkin.

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev, Sh. "O'zbekiston Respublikasi Terrorizmga Qarshi Kurashish bo'yicha Milliy Strategiyasi." O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori.2018
2. Mirziyoyev, Sh. "Global xavfsizlik va terrorizmga qarshi kurashda O'zbekistonning yondashuvi." O'zbekiston Respublikasi Prezidentining nutqi.2021
3. Mirziyoyev, Sh. . "Markaziy Osiyo davlatlari va terrorizmga qarshi kurashdagi hamkorlik." O'zbekiston Respublikasi Prezidentining nutqi.2020
4. Mirziyoyev, Sh. . "Terrorizmga qarshi kurashish va xalqaro hamkorlik." O'zbekiston Respublikasi Prezidentining tashabbuslari.2019
- 5.I.Karimov "Tinchlik va xavfsizligim o'z kuch-qudratiga hamjihatligimiz va qat'iy irodamizga bog'liq. 2004.
6. Aralovna O. G. et al. Ecological globalization and its social place in the globalization system of processes //Journal of Survey in Fisheries Sciences. – 2023. – T. 10. – №. 1S. – C. 5000-5006.
7. Ayonovna A. S. The Need for the Formation of Environmental Education and Upbringing in Young People in the Conditions of Environmental Globalization //Global Scientific Review. – 2023. – T. 13. – C. 7-10.

8. Ayonovna A. S., Xudoyberdi o'g'li P. L. EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA EKOLOGIK OMIL TUSHUNCHASI //TADQIQOTLAR. UZ. – 2024. – T. 40. – №. 4. – C. 135-139.
9. Ayonovna A. S., Xudoyberdi o'g'li P. L. EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA EKOLOGIK OMIL TUSHUNCHASI //TADQIQOTLAR. UZ. – 2024. – T. 40. – №. 4. – C. 135-139.
10. Ayonovna A. S. IN THE CONTEXT OF ENVIRONMENTAL GLOBALIZATION, THE NEED FOR ENVIRONMENTAL EDUCATION BECOMES A PRIORITY //American Journal Of Social Sciences And Humanity Research. – 2024. – T. 4. – №. 07. – C. 30-35.
11. Shakhrisabz A. S. A. THE USE OF THE SCIENTIFIC HERITAGE OF ORIENTAL SCIENTISTS IN THE FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE AMONG SCHOOLCHILDREN IN THE CONTEXT OF ECOLOGICAL GLOBALIZATION //International Scientific and Current Research Conferences. – 2024. – C. 94-97.
12. Ayonovna A. S. et al. GLOBALLASHUV DAVRIDA EKOLOGIK MUAMMOLARVA ULARNING YECHIMI //Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari. – 2024. – T. 12. – №. 1. – C. 20-24.
13. Azamova S. EKOLOGIK GLOBALLASHUV SHAROITIDA O 'ZBEKISTON TA'LIM MUASSASALARIDA EKOLOGIK MADANIYATNING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI //Universal xalqaro ilmiy jurnal. – 2024. – T. 1. – №. 4. – C. 286-289.
14. Azamova S. A. PROBLEMS OF FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE IN THE CONTEXT OF ECOLOGICAL GLOBALIZATION //BEST JOURNAL OF INNOVATION IN SCIENCE, RESEARCH AND DEVELOPMENT. – 2024. – T. 3. – №. 5. – C. 743-749.
15. Azamova S. UMUMTA'LIM MAKTAB O 'QUVCHILARIDA EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHNING USUL VA VOSITALARI //Interpretation and researches. – 2024.
16. Azamova S. EKOLOGIK TA'LIM VA TARBIYANING RIVOJLANISH BOSQICHLARI //Talqin va tadqiqotlar. – 2024. – T. 1. – №. 1.
17. Ayonovna A. S. A. S. YOSHLARDA EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA EKOLOGIK TARBIYANING SAMARALI YO 'LLARI VA BOSQICHLARI //Farg'ona davlat universiteti. – 2023. – №. 6. – C. 136-136.

QASHQADARYO VILOYATIDA AYOLLAR TADBIRKORLIGINI RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOIIY-IQTISODIY AHAMIYATI VA USTUVOR VAZIFALARI

Usmonova Mohigul Mansur qizi
Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti
MI-520-22A guruh magistranti
usmonovamohigul006@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada ayollar tadbirkorligiga hozirda yaratib berilayotgan shart-sharoitlar, Qashqadaryoda xotin-qizlar tadbirkorligini yanada rivojlantirish, xotin qizlarga berilayotgan imtiyoz va rag'batlantirishlar atroflicha yoritilgan..

Kalit so'zlar: Xotin-qizlar tadbirkorligi, kichik biznes, xususiy tadbirkorlik, taraqqiyot strategiyasi, bandlik, iqtisodiy faollik.

Xotin-qizlar orasida tadbirkorlikni rivojlantirish jahon miqyosida davom etayotgan muhim jarayonlardan biri hisoblanadi. Bugungi kunda ayollar yurtimizning mehnatga layoqatli va iqtisodiy jihatdan faol aholisining katta qismini tashkil etadi. Mutaxassislarning fikriga ko'ra, aynan xotin-qizlar tadbirkorligining salohiyati jahon yalpi ichki mahsulotini ikki barobarga oshirishi mumkin. "Boston Consulting Group" kompaniyasi ekspertlari o'tkazgan tadqiqot ma'lumotlariga ko'ra, agar ayol tadbirkorlar soni erkak biznesmenlar soniga teng bo'lganida, jahon iqtisodiyoti hajmi 2,5 trillion dollardan 5 trillion dollarga oshgan bo'lardi.

Ijtimoiy sohaga yo'naltirilgan biznes, ya'ni bolalar va yoshlarni har tomonlama rivojlantirish va ularga ta'lim berish sohasidagi loyihalarning 90 foizi aynan xotin-qizlar tomonidan amalga oshirilayotgani muhim jihat hisoblanadi. Iqtisodiyotda xotin-qizlar tadbirkorligi ulushini oshirish uchun ayollarga oilaviy va xususiy tadbirkorlikni tashkil etish uchun imtiyozli kreditlar berilmoqda. Mamlakatimiz mehnatga layoqatli aholisining yarmidan ko'pini ayollar tashkil qilishiga qaramay, ularning kichik biznes va xususiy tadbirkorlikdagi ulushini aniqlash qiyin. Boisi – ayollar biznesining rivojlanishiga oid aniq ma'lumot mavjud emas. Xususan, bugungi kunda sodir bo'layotgan hududiy va global integratsion jarayonlar, milliy ehtiyojlar va ustuvor maqsadlarni hisobga olgan holda, ayol tadbirkorlarning turli taraqqiyot yo'nalishlariga qo'shgan hissasiga baho berish, ayollar tadbirkorligini yanada rivojlantirish kerak bo'lgan sohalarni aniqlash mumkin emas. Xotin-qizlar tadbirkorligini rivojlantirishga kompleks yondashuvni ishlab chiqish, ayollar tomonidan boshqariladigan korxonalarni qo'llab-quvvatlash dasturlarini ishlab

chiqish va amalga oshirish, ularga axborot, bozor, ta'lim va moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatini berish va biznes faoliyatini ayollar orasida faol ommalashtirish masalalari bugungi kunda dolzarb hisoblanadi.

Shunday ekan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyev rahbarligida xotin-qizlar uchun doimiy ish joylarini yaratish va shu bilan bir qatorda, oilaviy biznes, kasanachilik, hunarmandchilik, tomorqa xo'jaligini keng rivojlantirish ishlari bo'yicha chora-tadbirlarni ko'rish vazifalari belgilandi va amalga oshirishga kirishildi. Xususan, 2017 yil 7 fevralda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-sonli farmoni asosida mukammal tarzda "2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasi" ishlab chiqilib, buning mantiqiy davomi sifatida 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Taraqqiyot strategiyasi qabul qilingan¹. Ushbu strategiyada tadqiqot ishimizga doir ustuvor vazifalar belgilab qo'yilgan. Jumladan, xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash maqsadida ayollar bandligini ta'minlash, davlat va jamiyat boshqaruvidagi o'rni va nufuzini yanada oshirish, ularning o'z salohiyatini namoyon etishlari uchun sharoitlarni kengaytirish, gender tenglik, oila, onalik va bolalikni himoya qilish, tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanish borasidagi ishlarni yangi bosqichga ko'tarish maqsadida Milliy dasturni qabul qilish² ko'zda tutilgan.

Bugungi kundagi iqtisodiy o'zgarishlar va globallashuv jarayonlarining kengayib borishiga ko'ra, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikda ayollarning o'rnini belgilash va bu borada hal etilishi zarur bo'lgan muammolar hamon o'z yechimini kutmoqda. Ma'lumki, O'zbekistonda xotin-qizlarning mavqei va rolini yuksaltirish, huquq hamda manfaatlarini ta'minlash, ularning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy faolligini oshirish, umuman, hayotning barcha jabhasini modernizatsiya qilishdagi ishtirokini kengaytirish uchun munosib shart-sharoitlar yaratilgan. Hozirgi kunda jahon miqyosidagi aholining iqtisodiy faolligini gender yondashuvlari asosida tahlil etadigan bo'lsak, ayollarning mehnatda bandligi tobora ortayotganligini alohida qayd etish kerak³. Ayniqsa, O'zbekiston aholisining iqtisodiy faolligida ayollarning salmog'i boshqa davlatlarga nisbatan ancha yuqoriroqdir.

Mamlakatimizda xotin-qizlarning mavqeini yanada yuksaltirish, ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish, yurtimizda olib borilayotgan islohotlarda ular faolligini

¹ O'z.R. Prezidentining 2022 yil 28.01dagi PF-60-sonli "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston strategiyasi".

² O'z.R. Prezidentining 2022 yil 28.01dagi PF-60-sonli "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston strategiyasi".

³ Shodmonovna, F. S., & Negmatovich, Y. N. (2021). Agricultural Agrocusters Will Serve Increasing the Efficiency of Innovative Economy. *Academic Journal of Digital Economics and Stability*, 938-944.

ta'minlashning asosiy omili hisoblanadi. Minglab xotin-qizlarimiz tadbirkorlik sohasining turli yo'nalishlarida ishlab chiqarish korxonalarini ochib, xotin-qizlar uchun yangi ish o'rinlari yaratayotganligini alohida qayd etish maqsadga muvofiqdir. Bugungi kunda xotin-qizlar tadbirkorligini rivojlantirishga kompleks yondashuvni ishlab chiqish, ayollar tomonidan boshqariladigan korxonalarni qo'llab-quvvatlash dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish, ularga axborot, bozor, ta'lim va moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatini berish va biznes faoliyatini ayollar orasida faol ommalashtirish maqsadida Xotin-qizlar tadbirkorligini rivojlantirish bo'yicha muvofiqlashtiruvchi Kengash faoliyatining yo'lga qo'yilganligi fikrimiz isbotidir. Hozirgi kunda ushbu kengash tomonidan 28 mingga yaqin ayolga tadbirkorlik, hunarmandlik, kasbga qayta tayyorlash, bandlikni ta'minlash yuzasidan amaliy yordam ko'rsatilib, 21 ming 500 nafar yosh qiz qisqa muddatli kasb-hunar kurslarida o'qitildi.

Shuningdek, "Ayollar tadbirkorligi" tushunchasini qonunchilikda mustahkamlash, uni siyosat darajasiga yetkazish bo'yicha YeTTB dasturining O'zbekistonda gender yondashuvlarini hisobga olgan holda, investitsion muhitni tahlil qilish bo'yicha bazaviy tadqiqotni o'tkazish hamda Xotin-qizlar tadbirkorligini rivojlantirish bo'yicha Milliy Dasturni ishlab chiqishni rejalashtirgan. Yana bir muhim jihat – Yevropa tiklanish va taraqqiyot bankining "Tadbirkor ayol" dasturi doirasida ajratayotgan 10 mln. AQSH dollarlik kredit mablag'i ham O'zbekistonda ayollar rahbarligidagi kichik va o'rta korxonalarni qo'llab-quvvatlash maqsadlariga yo'naltirilgani ham ahamiyatga molik. Tadbirkor ayollar soni bir yilda qariyb 45 ming nafarga ko'payib, ular tomonidan minglab yangi ish o'rinlari barpo etildi.

So'nggi yillarda aholining keng qatlamini tadbirkorlikka jalb qilish va ularning daromad manbalarini kengaytirishga qaratilgan "Har bir oila – tadbirkor", "Yoshlar kelajagimiz" va boshqa ijtimoiy dasturlar doirasida jami 13 trillion so'mdan ziyod imtiyozli kreditlar ajratilib, 600 mingdan ziyod oilalarni qamrab olishga erishildi. Shundan, bugungi kunda O'zbekiston aholisining 17 milliondan ziyodini xotin-qizlar tashkil qiladi. Ularning biznes sohasidagi loyihalarini qo'llab-quvvatlash hamda muammolarini bartaraf etish uchun joylarda xotin-qizlarni tadbirkorlikka o'qitish, biznesga oid namunaviy rejalarini ishlab chiqish va ularga amaliy yordam ko'rsatishning yangi tizimi joriy etildi. Buning uchun byudjetdan qo'shimcha ravishda 1 trillion so'mdan ziyod mablag' yo'naltirildi.

Hozirgi kunda siyosiy partiyalardagi xotin-qizlar ulushi 44 foizga, oliy ta'lim sohasida 40 foizga, tadbirkorlikda 35 foizga yetdi. Joriy yilning may oyida Oliy Majlis Senati tomonidan 2030 yilga qadar gender tenglikka erishish strategiyasini qabul qildi. Mazkur strategiyada boshqa ustuvor yo'nalishlar singari ijtimoiy-

iqtisodiy sohalarida xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlarni ta'minlash masalasi ham o'rin egalladi.

Ayollar tadbirkorligi jamiyatning ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Quyida uning asosiy ahamiyat jihatlari keltirilgan:

1. Ijtimoiy ahamiyati

✓ Gender tengligini ta'minlash: Ayollar tadbirkorligining rivojlanishi ularning iqtisodiy va ijtimoiy hayotdagi rolini oshiradi, gender tengligini mustahkamlaydi.

✓ Oilaviy farovonlik: Ayollarning tadbirkorlik faoliyati oilaning moliyaviy barqarorligini oshiradi, ularni jamiyatda mustaqil shaxs sifatida shakllantiradi.

✓ Ijtimoiy innovatsiyalar: Ayollar ko'pincha sog'liqni saqlash, ta'lim, madaniyat va ijtimoiy xizmatlar sohalarida faoliyat yuritib, ijtimoiy muammolarni hal qilishga ko'maklashadi.

2. Iqtisodiy ahamiyati

✓ Iqtisodiy o'sishga hissa qo'shish: Ayollar tadbirkorligi yangi ish o'rinlarini yaratib, iqtisodiyotning o'sishini rag'batlantiradi.

✓ Kichik va o'rta biznesni rivojlantirish: Ko'plab ayollar kichik biznes bilan shug'ullanib, mahalliy iqtisodiyotni jonlantiradi.

✓ Mahsulot va xizmatlarning xilma-xilligini ta'minlash: Ayollarning ijodkorligi tufayli turli sohalarida innovatsion yechimlar va yangi mahsulotlar paydo bo'ladi.

Qashqadaryoda ayollar tadbirkorligi viloyatning iqtisodiy rivojlanishi va ijtimoiy barqarorligida muhim ahamiyatga ega. Ayollar tadbirkorligi ayniqsa qishloq xo'jaligi, qo'l mehnatiga asoslangan hunarmandchilik, xizmat ko'rsatish va kichik ishlab chiqarish sohalarida rivojlanmoqda. Quyida Qashqadaryoda ayollar tadbirkorligining rivojlanish holati va uning ahamiyati haqida asosiy jihatlar keltirilgan:

1. Rivojlanayotgan sohalar

Qishloq xo'jaligi: Ayollar ko'pincha issiqxona biznesi, bog'dorchilik, parrandachilik va chorvachilik bilan shug'ullanadilar. Bu yo'nalishlar viloyatning tabiiy sharoitiga mos keladi.

Hunarmandchilik: Milliy matolar tikish, gilamdo'zlik, kashtachilik kabi yo'nalishlarda faoliyat yuritayotgan ayollar tadbirkorligi viloyat iqtisodiyotida sezilarli o'rin egallaydi.

Xizmat ko'rsatish sohasi: Go'zallik salonlari, tikuvchilik sexlari, shaxsiy o'quv markazlari va oilaviy ovqatlanish joylari ayollar tomonidan faol tashkil etilmoqda.

2. Ayollar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash

Davlat dasturlari: Ayollarni tadbirkorlikka jalb qilish va ularni moliyaviy qo'llab-quvvatlash uchun "Har bir oila – tadbirkor" kabi dasturlar amalga oshirilmoqda. Kredit mablag'lari va subsidiyalar orqali ularga yordam ko'rsatilmoqda.

Ta'lim va o'quv kurslari: Ayollarga biznes yuritish ko'nikmalarini o'rgatish maqsadida mahalliy darajada treninglar va seminarlar tashkil etilmoqda.

Ayollar tadbirkorlik markazlari: Qashqadaryoda ayollar tadbirkorligini rivojlantirish bo'yicha maxsus markazlar faoliyat yuritmoqda. Ushbu markazlar maslahat va moliyaviy yordam ko'rsatadi.

3. Muammolar va yechimlar

Moliyaviy resurslarning cheklanganligi: Ayollarning ko'plari kredit olishda qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Bu muammoni yechish uchun mikrokreditlash tizimini kengaytirish kerak.

Ijtimoiy stereotiplar: Ayollarning tadbirkorlikka kirishishiga ba'zan gender stereotiplari to'sqinlik qilmoqda. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun ayollarni qo'llab-quvvatlash kampaniyalarini kuchaytirish zarur.

Tajriba va bilim yetishmasligi: Ko'plab ayollarda biznesni yuritish bo'yicha tajriba yetishmaydi. Buning uchun amaliy trening va master-klasslarni ko'paytirish lozim.

4. Natijalar va istiqbollar

Ayollar tadbirkorligi Qashqadaryoda qishloq joylarda ish o'rinlarini yaratish va mahalliy iqtisodiyotni rivojlantirishda asosiy omilga aylanmoqda.

Texnologiyalarni joriy qilish va marketing imkoniyatlarini oshirish orqali ayollar tadbirkorligini zamonaviylashtirish yo'li bilan viloyat iqtisodiyotiga katta hissa qo'shish mumkin.

Qashqadaryoda ayollar tadbirkorligini rivojlantirish viloyatning iqtisodiy salohiyatini oshirish bilan birga ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashda ham katta ahamiyatga ega. Ayollarni qo'llab-quvvatlash va ularga imkoniyatlar yaratish bilan bu sohada yanada yuksak natijalarga erishish mumkin.

2023-yilda Qashqadaryo viloyatida ayollar tadbirkorligining rivoji mintaqaning iqtisodiy va ijtimoiy ko'rsatkichlariga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Viloyatda xizmat ko'rsatish sohasida kichik tadbirkorlik subyektlarining ulushi 67%ni tashkil etib, bu sohada ayollar ham faol ishtirok etmoqda. Ularning iqtisodiyotga qo'shayotgan hissasi, ayniqsa, xizmatlar, qishloq xo'jaligi va to'qimachilik sohalarida sezilmoqda.

Masalan, qishloq xo'jaligi sohasida paxta va don yetishtirishda ayollarning roli katta bo'lib, yangi texnologiyalarni joriy etish orqali samaradorlik oshirilmoqda. Shu bilan birga, to'qimachilik texnoparki tashkil qilinishi va tayyor mahsulot ishlab

chiqarishni kengaytirish orqali viloyatda 8 mingga yaqin yangi ish o‘rinlari yaratilishi kutilmoqda. Ushbu ish o‘rinlarining katta qismi ayollar uchun mo‘ljallangan.

Bundan tashqari, viloyatda mikrofirmalar va kichik korxonalar sonining ko‘payishi ayollarning iqtisodiy faolligini oshirgan. Xususan, 2023-yilda kichik va o‘rta tadbirkorlik subyektlari tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotlar hajmi keskin oshgan, bu mintaqa iqtisodiyotining diversifikatsiyalashuvi va barqaror rivojlanishiga yordam bermoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. <https://lex.uz> sayti ma’lumotlari
2. <https://daryo.uz> sayti ma’lumotlari
3. O‘z.R. Prezidentining 2022 yil 28.01dagi PF-60-sonli “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekiston strategiyasi”.
4. O‘z.R. Prezidentining 2022 yil 28.01dagi PF-60-sonli “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekiston strategiyasi”
5. Shodmonovna, F. S., & Negmatovich, Y. N. (2021). Agricultural Agrocusters Will Serve Increasing the Efficiency of Innovative Economy. *Academic Journal of Digital Economics and Stability*, 938-944.

JAHON MAMLAKATLARI TAJRIBASIDA XOTIN-QIZLAR TADBIRKORLIGI

Usmonova Mohigul Mansur qizi
Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti
MI-520-22A guruh magistranti
usmonovamohigul006@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada jahon mamlakatlarida xotin-qizlar tadbirkorligining o'zni, ayollar tadbirkorligiga e'tibor, xorijda ayollar tadbirkorligi ko'rsatkichlari va yurtimizda xotin-qizlar tadbirkorligini yanada rivojlantirishda qilinishi kerak bo'lgan chora-tadbirlar atroflicha yoritiladi.

Kalit so'zlar: Xotin-qizlar tadbirkorligi, tadbirkor ayollar indeksi, kichik biznes, xususiy tadbirkorlik, gender tenglik, bandlik, iqtisodiy faollik, biznes erkinlik

Xotin-qizlarning tadbirkorlik va biznes faoliyatini qo'llab-quvvatlash bo'yicha xorijda ko'plab olimlar tomonidan ilmiy izlanishlar olib borilgan. Janubiy Missisipi universiteti professori Sara Krane o'z tadqiqotlarida tadbirkorlik faoliyatining mamlakat iqtisodiy o'sishiga ta'sirini gender xususiyatni inobatga olgan holda baholagan hamda ayollar tadbirkorligini rivojlantirish bo'yicha o'z xulosalarini ishlab chiqqan. Delaver universiteti professori Amanda Bullou ayollar tadbirkorligi mamlakatda yangi ish o'rinlarini yaratishda va ijtimoiy-iqtisodiy o'sishni ta'minlashda katta hissaga ega ekanligini yoritib bergan. Shuningdek, olim o'z tadqiqotlarida ayollar tadbirkorligi va madaniyatini tadqiq qilib, iqtisodiyot tarmoqlarida ayollarning gender rolini oshirish imkoniyatlarini ochib bergan¹.

Rossiya Fanlar akademiyasi Ufa ilmiy markazi Ijtimoiy-iqtisodiy tadqiqotlar markazi professori R.Gallyamov ayollar tadbirkorligi va biznes faoliyatining rivojlanishiga salbiy ta'sir etuvchi gender tengsizlik va to'siqlar bo'yicha tadqiqotlar olib borgan. Olim sotsiologik so'rovlar natijasida ayollarning tadbirkorlik va biznes faoliyati bilan shug'ullanishiga ta'sir etuvchi salbiy omillarni bartaraf etish yo'llarini ishlab chiqqan².

Ayollarni tadbirkorlikka erkaklar bilan teng ravishda jalb qilish jahon yalpi ichki mahsulotini, taxminan, 3–6 foizga, jahon iqtisodiyotiga esa qo'shimcha 2,5 trln AQSH dollardan 5 trln dollargacha oshirish imkonini beradi. Boshqa ko'pgina

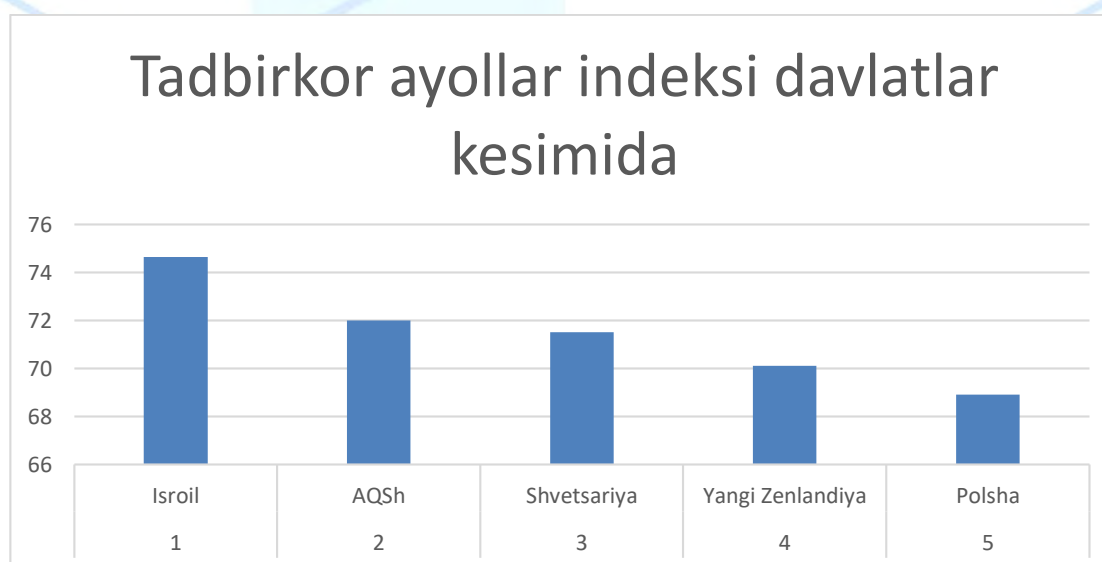
¹ Bullough A., Guelich U., Manolova T.S. et al. Women's entrepreneurship and culture: gender role expectations and identities, societal culture, and the entrepreneurial environment. Small Bus Econ 58, 985–996 (2022). <https://doi.org/10.1007/s11187-020-00429-6>

²Gallyamov R. Osobennosti jenskogo predprinimatelstva v sovremennoy Rossii // Ekonomika-2019

mamlakatlarda gender tafovuti asta-sekin yo‘q bo‘lib bormoqda. Xususan, eng faol Turkiya, Janubiy Koreya va Slovakiyada ayollarning tadbirkorlikdagi ulushi sezilarli darajada ortib bormoqda. Biroq, dunyoning 40 foiz mamlakatlarida, shu jumladan, Shvetsariya, Urugvay va Janubiy Afrika mamlakatlarida biznesda ayollar va erkaklar tengsizligi kuchaymoqda.

Tadbirkor ayollar indeksi bo‘yicha Isroil (74,66 ball), AQSH (72,00 ball), Shveysariya (71,51 ball), Yangi Zelandiya (70,13) va Polsha (68,92) kabi mamlakatlar yuqori reytingga ega bo‘lgan(1-diagramma).

1-diagramma

Bu mamlakatlarda ayollar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash uchun qulay biznes muhiti yaratilgan. Masalan, Shvetsiyada tadbirkor ayollar indeksi 2020-yilda 2019-yildagi 62,6 (25-o‘rin) dan 68,3 (8-o‘rin) ga ko‘tarilgan. Bunda ayollar tadbirkorlik faolligida tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlovchi omillar hamda kichik va o‘rta biznesni rivojlanishda keskin o‘sishi hisobiga erishilgan. Bunda asosiy omillar bo‘lib, tadbirkorlik faoliyatidagi gender tafovutini 25 foizdan 10 foizga qisqartirish, kichik va o‘rta biznesni qo‘llab-quvvatlashni keskin yaxshilash, tadbirkorlarning madaniy idrokini oshirish kabilar hisoblanadi.

Nisbatan pastroq daromadli mamlakatlarda, xususan, Uganda (34,8 foiz), Bangladesh (31,6 foiz) va Vetnam (31,4 foiz)da tadbirkorlar orasida ayollarning yuqori ulushi kuzatilgan. Ushbu davlatlarda ayollar tijorat faoliyatini ko‘pincha o‘z bizneslarini ochishga undaydigan imkoniyatlar tufayli emas, balki ehtiyoj tufayli boshlashadi (1-javdal).

Tadbirkorlikda xotin-qizlarning ulushi xorij davlatlarda
1-javdal

Davlatlar	Davlatlar
Uganda - 34.8 %	Bangladesh-31.6%
Botsvana -34.6%	Vyetnam-31.4%
Yangi Zelandiya -33.3%	Xitoy-30.9%
Rossiya 32.6%	Ispaniya-30.8%
Avstriya-32.4%	AQSH-30.7%

Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, o'z biznesini rivojlantirish uchun zarur bo'lgan infratuzilmaga kengroq kirish imkoni bo'lsa, ayollar o'z salohiyatini to'liq amalga oshirishlari, maqsadlariga erishishlari va shu tariqa inklyuziv o'sishni tezlashtirishlari mumkin. "Tadbirkor ayollar indeksi" ishbilarmonlik muhiti eng qulay bo'lgan mamlakatlarda "ixtiyoriy tadbirkorlar" ko'proq ekanligini ko'rsatadi. Tadbirkor ayollarni qo'llab-quvvatlash uchun moliyaviy xizmatlardan foydalanish, biznes yuritishda to'siqlarning yo'qligi, kichik va o'rta tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash, shuningdek, yuqori sifatli tartibga solish zarurligini ko'rsatadi. Tadqiqotlarga ko'ra, tadbirkorlik faoliyatini boshlashdagi asosiy to'siqlar mablag'ning yoki venchur kapitalning yetishmasligi, qonunchilikdagi cheklovlar yoki samarasiz davlat institutlari, shuningdek, muvaffaqiyatsizlikdan qo'rqish, ijtimoiy-madaniy cheklovlar, ma'lumot yetishmasligi va o'ziga ishonchsizlikdir. Tadqiq qilingan 54 mamlakatning deyarli barchasida ayollarning biznesni muvaffaqiyatli olib borishiga to'sqinlik qiluvchi ushbu omillardan kamida bittasi mavjud.

"Heritage" (Meros) jamg'armasi tomonidan "Wall Street Journal" bilan hamkorlikda "Iqtisodiy erkinlik indeksi – 2022" hisobotida mamlakatlarning indeks ko'rsatkichlari va reytingidagi pozitsiyalarning o'zgarganligi to'g'risidagi natijalar e'lon qilindi³.

Iqtisodiy erkinlik indeksining "biznes-erkinligi" indikatori bo'yicha "ayollarning iqtisodiy integratsiyalashuvi" subindikatori keltirilgan⁴. Ushbu hisobotga ko'ra, O'zbekistonda "iqtisodiy erkinlik" indeksi 2022-yilda 2021-yilga nisbatan 2,6 punktga pasayib, 55,7 ga (reytingda 108-o'rindan 117-o'ringa pasayish) teng bo'lgan. Mamlakatimizda "biznes erkinligi" indikatori 2021-yilda 73,5 ni tashkil qilgan bo'lsa, bu ko'rsatkich 2022-yilda 59,1 ga teng bo'lgan⁵. Biznes erkinligi indikatori qiymatining pasaygani ayollarning iqtisodiy integratsiyalashuvi subindikatori qiymatining kamayganini bildiradi. Bu esa ayollar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash bo'yicha foydalanilmayotgan imkoniyatlar hali yetarlicha ekanligidan dalolat beradi.

³ <https://www.heritage.org/index/ranking> Country **rankings** based on economic freedom. World and global economy **rankings** from the **Index** of Economic Freedom are published by The **Heritage** Foundation.

⁴ https://www.heritage.org/index/pdf/2022/book/02_2022_IndexOfEconomicFreedom_METHODODOLOGY.pdf, The Issue The **Heritage** Foundation's **2022 Index** of Economic Freedom documents a worldwide decline in economic freedom.

⁵ https://www.heritage.org/index/pdf/2021/book/index_2021.pdf, Terry Miller, Anthony B. Kim, and James M. Roberts, **2021 Index** of Economic Freedom (Washington: The **Heritage** Foundation ... locations=US (accessed December 14, **2021**).

AQSHda ayollar biznesini qo'llab-quvvatlash va ularga yordam berish uchun maxsus bank tashkil etilgan. Moliyaviy tashkilot asoschilari ishbilarmonlik muhitidagi gender tafovutini bartaraf etish va ayollarning biznes uchun pul olishlarini osonlashtirish maqsadida 1975 yilda ushbu "Birinchi ayollar banki" (First Women's Bank) bankini tashkil etishdi. Mutaxassislarning fikriga ko'ra, AQSH biznes muhitida ayollar va erkaklar kapitaldan foydalanish bo'yicha teng imkoniyatlarga ega bo'lmagan. Ayollar rahbarligidagi korxonalarga, odatda, banklar tomonidan kreditlar kamroq beriladi. Tajriba shuni ko'rsatadiki, ayollar ko'p hollarda erkaklarga nisbatan kreditlarni o'z vaqtida qaytaradilar.

Xususan, Rossiyada xotin-qizlarning 87 foizi kreditlarni kechiktirmay to'lasa, bu ko'rsatkich erkaklarda 82 foizni tashkil qiladi⁶. First Women's Bank faoliyatida pul chiqarishdan tashqari, bank xodimlari amerikalik xotin-qizlarga biznes masalalari bo'yicha maslahat beradilar va o'z bizneslarini rivojlantirishning barcha bosqichlarida yordam berishadi. Birinchi ayollar banki yirik kompaniyalar tomonidan qo'llab-quvvatlanadi, shuningdek, bank tomonidan qora tanli ayollarga alohida e'tibor beriladi.

Kanadada bugungi kunda faoliyat yuritayotgan kichik va o'rta korxonalarining atigi 16 foizi ayollarga tegishli. Kanada hukumati tadbirkorlik va kichik biznes xotin-qizlarning ijtimoiy va iqtisodiy hayotdagi rolini yaxshilash hamda o'rta sinfni mustahkamlashda muhim rol o'ynashini tan oladi. Kanada hukumati tomonidan 2018-yilgi Budjetda e'lon qilingan yangi investitsiyalar asosida 2025-yilgacha ayollarga tegishli tadbirkorlik subyektlari sonini ikki baravar oshirish maqsadi belgilandi⁷.

Shuning uchun Kanada hukumati tadbirkor ayollarga e'tibor qaratib, o'z iqtisodiyotini jonlantirish maqsadida "Ayollar tadbirkorligi strategiyasi" (Women Entrepreneurship Strategy – WES)ni ishlab chiqqan. Ushbu strategiya 2 milliard dollarlik sarmoyani o'z ichiga oladi. Kanada yalpi ichki mahsulotini 150 mlrd AQSH dollargacha oshirish imkoniyati mavjud bo'lib, bunga erishishda ayollarning iqtisodiy imkoniyatlarini kengaytirish juda katta ahamiyatga ega⁸. Dastur tadbirkor bo'lishni xohlovchi kanadalik ayollar orasida talabning ortishiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, kanadalik ayollar boshqa G20 mamlakatlaridagi hamkasblariga qaraganda tezroq biznes boshlashadi. So'nggi 20 yil ichida Kanada iqtisodiyotida tadbirkorlik muntazam o'sib bordi va bunda ayollarning ulushi ancha yuqori⁹.

⁶<https://www.newsfactory.su/ru/economy/330243-v-ssha-poyavilsya-spetsialnyj-bank-dlya-zhenschin> Последние новости и информация о лучших историях, погоде, бизнесе, развлечениях, политике и многом другом.

Finlyandiya ayollar o'rtasida tadbirkorlik ulushi bo'yicha xalqaro reytingda yuqori o'rinlardan birini egallab turibdi, bu Yevropa Ittifoqining boshqa mamlakatlari uchun yaxshi namuna bo'lmoqda. Finlyandiyalik ayollar yaxshi ma'lumotga ega va yildan yilga OECD ta'lim so'rovlarida birinchi o'rinni egallab kelmoqdalar. Finlyandiya ayollari boy ish tajribasi, malakasi va keng aloqalariga ega. Ayollar Finlyandiya aholisining qariyb yarmini tashkil qiladi, biroq ularning tadbirkorlikdagi ulushi so'nggi o'n yil ichida deyarli 30 foizga ega bo'ldi. Aytish joizki, xotin-qizlarning bilim darajasi juda yuqori, tadbirkorlikka intilish, tadbirkorlik faoliyati to'g'ri yo'nalishda rivojlanmoqda. Finlyandiyada ayol tadbirkorlar uchun mavjud bo'lgan moliyalashtirish, maslahat va biznes xizmatlari kabi vositalar ham ularning tadbirkorlar faoliyatini yanada rag'batlantirishga xizmat qilmoqda. E'tiborli jihati shundaki, Finlyandiyada ayollar tomonidan boshqariladigan firmalarda faqat bir ayol boshqaruvchi bo'lgan korxonalar ustunlik qiladi. Yakka tartibdagi tadbirkorlik ayollar orasida yanada keng tarqalgan.

Bangladeshda 1991–2010-yillarda 20 million aholi qashshoqlikdan chiqarilgan. Bu davr mobaynida kambag'allarning umumiy aholi tarkibidagi ulushi 44,2 foizdan 18,5 foizgacha qisqardi. Bunda kambag'al ayollarni tadbirkorlikka yo'naltirish va ularni mikromoliyalashtirish masalasiga juda katta e'tibor qaratildi. Bangladesh tajribasini o'rganishda, Bangladeshlik bankir, iqtisodiyot fanlari doktori, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish g'oyasi uchun Nobel mukofoti sovrindori, Grameyen Bank rahbari va asoschisi – Muhammad Yunusning kambag'allikdan chiqarish uchun mikromoliyalash usuli muhim ahamiyatga ega. Yunus islom jamiyati uchun radikal qadam tashladi: u hatto badavlat oilalarda ham kredit va pul munosabatlaridan chetda qolgan ayollarga qarz bera boshladi. Uning fikriga ko'ra, ayollar uzoq muddatli istiqbolga ega, ular ancha vijdonli va birinchi navbatda, bolalarga g'amxo'rlik qilishadi. Shunday qilib, Yunusning dastlabki maqsadi o'z mijozlari orasida ularning ulushini 50 foizga yetkazish edi. Bank xodimlari uyma-uy yurib, aholining, ayniqsa, ayollarning moliyaviy savodxonligini oshirishi olti yil davom etdi. Grameyen Bank ma'lumotlariga ko'ra, bugungi kunda ayollar moliya instituti mijozlarining 97 foizini tashkil qiladi. Shu bilan birga, qarz oluvchilarning umumiy soni taxminan 7,08

⁷ Women's Entrepreneurship Information <https://www.goodnewsfinland.com/ru/opinion/o-zhenshhinah-predprinimateleyah/>

⁸ Novie vozmozhnosti dlya jen predprinimateley v Kanade <https://immigrant.today/canada/14416-novye-vozmozhnosti-dlja-zhenshhin-predprinimatelej-v-kanade.htm>

⁹ Impact to-date: BDC Capital's Women in Technology Venture Fund invests in 25 companies. URL: <https://www.bdc.ca/en/about/mediaroom/news-releases/bdc-capital-women-technology-venture-fund-invests-in-25-companies>

million kishiga yetadi. Bankning garovsiz chiqaradigan pullarni qaytarish ko'rsatkichi 98 foizni tashkil qiladi

Ko'plab xorijiy mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, xotin-qizlarning tadbirkorlik va biznes faoliyatini qo'llab-quvvatlash dasturlari xususiy tadbirkorlik va kichik biznesda gender tengsizlikning kamayishiga, ijtimoiy-iqtisodiy hayotda ayollar faolligining oshishiga, bandlik ko'rsatkichining yaxshilanishiga, oxir-oqibatda esa mamlakat iqtisodiy o'sishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Xotin-qizlar o'rtasida tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish va ushbu yo'nalishda ularni qo'llab-quvvatlash hamda O'zbekistonning "biznes erkinlik" indikatori tarkibida "ayollarning iqtisodiy integratsiyalashuvi" subindikatori bo'yicha reytingini oshirish yuzasidan ilg'or xorijiy mamlakatlar tajribasidan kelib chiqib, quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz:

- Ayollarning norasmiy haq to'lanadigan, kasanachilik, mikrofirma, kichik va o'rta korxonalar, qishloq xo'jaligi, yakka tartibdagi yoki to'liq bo'lmagan ish kunida ish bilan bandligiga o'tishga ko'maklashish, ularni ijtimoiy himoya qilish va ish haqi bilan ta'minlash, norasmiy iqtisodiyotda ishchilarning xavfsizligi va sog'lig'ini rag'batlantirish orqali norasmiy iqtisodiyotda ishlashga xos bo'lishi mumkin bo'lgan xavfli va nosog'lom mehnat sharoitlarini bartaraf etish choralarini ko'rish lozim.

- Qishloq ayollari va ayol fermerlarining qishloq xo'jaligiga qo'shgan hissasini mustahkamlash hamda qo'llab-quvvatlash, iqtisodiy farovonligini ta'minlash, qishloq xo'jaligini rivojlantirish, shu jumladan kichik fermer xo'jaliklarini rivojlantirish va ta'minlash, ular teng ravishda qishloq xo'jaligi texnologiyalariga ega bo'lishlari uchun tegishli investitsiyalarni amalga oshirish, texnologiyalarni o'zaro kelishilgan sharoitda o'tkazish, kichik qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi va mahsulot taqsimoti doirasida innovatsion vositalardan foydalanish, ayol fermerlarning daromadlarini oshirish hamda ularning salbiy ta'sirlarga chidamliligini mustahkamlash, shuningdek, mavjud bo'shliqlar va to'siqlarni bartaraf etishga qaratilgan keng qamrovli hamda ko'p tarmoqli strategiyalarni amalga oshirish, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini mahalliy, mintaqaviy, xalqaro bozorlarda sotishga to'sqinlik qilayotgan omillarni bartaraf etish zarur.

- Xotin-qizlarni ishga jalb qilgan holda kooperatsiya usulida tadbirkorlikni yo'lga qo'yish lozim. Mahallalarda oilaviy tadbirkorlikni tashkil etish bo'yicha imkoniyat va shart-sharoitlar kengayib borayotgan bo'lsa-da, oilalarda yetarli bilim va ko'nikmalarning yo'qligi va bozor konyuktura o'zgarishlariga mos ixtisoslashish jarayonlarining yo'lga qo'yilmaganligi ushbu faoliyatning yanada kengayishiga to'siq bo'lmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bullough A., Guelich U., Manolova T.S. et al. Women's entrepreneurship and culture: gender role expectations and identities, societal culture, and the entrepreneurial environment. *Small Bus Econ* 58, 985–996 (2022). <https://doi.org/10.1007/s11187-020-00429-6>
2. Gallyamov R. Osobennosti jenskogo predprinimatelstva v sovremennoy Rossii // *Ekonomika*-2019
3. <https://www.heritage.org/index/ranking> Country **rankings** based on economic freedom. World and global economy **rankings** from the **Index** of Economic Freedom are published by The **Heritage** Foundation.
4. https://www.heritage.org/index/pdf/2022/book/02_2022_IndexOfEconomicFreedom_METHODOLOGY.pdf, The Issue The **Heritage** Foundation's **2022 Index** of Economic Freedom documents a worldwide decline in economic freedom.
5. https://www.heritage.org/index/pdf/2021/book/index_2021.pdf, Terry Miller, Anthony B. Kim, and James M. Roberts, **2021 Index** of Economic Freedom (Washington: The **Heritage** Foundation ... locations=US (accessed December 14, **2021**)).
6. <https://www.newsfactory.su/ru/economy/330243-v-ssha-poyavilsya-spetsialnyj-bank-dlya-zhenshin> Последние новости и информация о лучших историях, погоде, бизнесе, развлечениях, политике и многом другом.
7. Women's Entrepreneurship Information <https://www.goodnewsfinland.com/ru/opinion/o-zhenshhinah-predprinimateleya>
8. Novie vozmojnosti dlya jenshin predprinimateley v Kanade <https://immigrant.today/canada/14416-novye-vozmozhnosti-dlja-zhenshhin-predprinimatelej-v-kanade.htm>
9. Impact to-date: BDC Capital's Women in Technology Venture Fund invests in 25 companies. URL: <https://www.bdc.ca/en/about/mediaroom/news-releases/bdc-capital-women-technology-venture-fund-invests-in-25-companies>
10. Women's Entrepreneurship Strategy SEA Public Statement. URL: <https://www.ic.gc.ca/eic/site/sea-ees.nsf/eng/ey00049.html> (07.02.2022)
11. Bangladesh, sotsialnoye predprinimatelstvo, mikrokreditovaniye, ekonomicheskoye i sotsialnoye razvitiye "snizu", Nobelevskaya premiya mira <https://asaf-today.ru/s032150750000696-7-1/>

VELOSIPED TRANSPORTINI XORIJIY TAJRIBALARGA ASOSLANGAN HOLDA RIVOJLANTIRISHNING IQTISODIY AHAMIYATI

Murodillayev Sardorbek

Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti

murodillayev.sardorbek@mail.ru

Annotatsiya: Mazkur maqolada, O'zbekistonda velosipeddan transport vositasi sifatida foydalanishning ijtimoiy, iqtisodiy foydalari, mavjud muammolar va uni xorijiy tajribalarga asoslangan holda rivojlantirishning ijobiy tomonlarini joriy etishga alohida etibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: Transport, velosiped transport infratuzilmalari, kompleks rivojlanish, modernizatsiya qilish,

Dunyodagi deyarli barcha rivojlangan mamlakatlarning transport tizimiga e'tibor beradigan bo'lsak, ularning asosiy qismi jamoat transportlari yoki velosipedlardan iboratligini ko'rishimiz mumkin.

Birinchi navbatda velosipedning foydali jihatlarini tahlil qilishimiz kerak. Velosiped salomatlik, ekologiya va iqtisodiyot uchun foydali qurilma.

Velosipedlar, shubhasiz, salomatlik uchun foydali transport vositasi. Glazgo universiteti tomonidan olib borilgan va chop etilgan yangi tadqiqot shuni ko'rsatdiki, ishga velosipedda borish faol bo'lmagan qatnovga qaraganda saraton rivojlanish xavfini 45 foizga va yurak xastaligi xavfini 46 foizga kamaytiradi¹. Velosiped haydash – yurak-qon tomir tizimini mashq qildirib, suyak va mushaklarni mustahkamlaydi, ortiqcha vazn, diabet va boshqa surunkali kasalliklar xavfini kamaytiradi. O'zbekistonda birgina Onkologiya xizmati uchun dori-darmon va sarflov vositalariga 2016-yilda 8 milliard so'm ajratilgan bo'lsa, 2021-yilda bu ko'rsatkich qariyb 62 milliard so'mga yetgan². O'zbekistonda 100 mingdan ortiq bemor saraton kasallari hisoblanadi, har yili 20 mingdan ortiq odamlarda xavfli o'smalar aniqlanmoqda³. Agar biz 62 milliard so'mning 45% ini ya'ni 726 million so'mni velosiped transporti va infratuzilmasini rivojlantirishga sarflasak, 45 mingdan ortiq odamning saraton kasalligiga chalinish ehtimolini oldini olgan bo'lar ekanmiz.

Qolaversa, atrof-muhitga zaharli gaz chiqarmagani sababli bu qurilmalar ekologiya uchun ham foydalidir. 2022 yilda shaxsiy avtomobillar global neft

1. https://www.gla.ac.uk/news/archiveofnews/2017/may/headline_522765_en.html#:~:text=University%20news,-University%20news&text=New%20research%20by%20the%20University,to%20a%20non%20Dactive%20commute.

2. <https://daryo.uz/2021/05/14/shavkat-mirziyoyev-respublika-ixtisoslashtirilgan-onkologiya-va-radiologiya-ilmiy-amaliy-tibbiyot-markaziga-tashrif-buyurdi/>

3. <https://qalampir.uz/uz/news/sobiq-vazir-81-yoshida-olamdan-otdi-8684>

iste'molining 25 foizdan ortig'ini va ulardan chiquvchi zararli gazlar global karbonat angidrid (CO₂) emissiyasining taxminan 10 foizdan ortiq qismini tashkil etgan⁴. Velosipedlardan foydalanish avtomobillardan ajraluvchi gazlarni kamaytirish orqali atrof-muhit ifloslanishining oldini oladi. Velosiped haydash keskin o'sib borayotgan dunyo 2015 va 2050 yillar oralig'ida jamiyatni jami 24 trillion AQSh dollarini tejashi va 2050 yilda shahar yo'lovchi transportidan CO₂ emissiyasini velosipedda kuchli e'tiborsiz High Shift stsensariysiga nisbatan qariyb 11 foizga qisqartirishi mumkin⁵.

Velosipedlar iqtisodiy jihatdan ham odamlarga manfaat keltiradi. Avtomobil o'rniga velosipeddan foydalanish ulushini 6 foizga oshirish yillik global iqlim o'zgarishini yumshatish uchun yo'naltiriladigan mablag'larni taxminan 1,2 mlrd AQSh dollariga tejaydi⁶.

Undan tashqari sayohatning yana bir katta xarajati yoqilg'i hisoblanadi. O'zbekistonda 2024-yilda mehnat bozorida jami 19,5 million kishi iqtisodiy faol hisoblanadi. Bularning taxminan 25% ga yaqini uyidan ishxonasigacha bo'lgan masofa 5 km gacha bo'lgan masofani tashkil etishini inobatga olsak, bu masofani velosipedda 20 daqiqada bosib o'tishi mumkin. Ishxonaga avtomobilda borib qaytish uchun o'rtacha 2 dollar xarajat qilish kerak. Bu bir kunda 10 million dollorni tejab qolish imkonini beradi. Bir kishi bir yilda faqat ishxonasiga borib kelish uchun velosipeddan foydalansa 550 dollar atrofidagi pulni tejab qolish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Tig'iz soatlarda velosipedda manzilga yetib borish uchun sarflanadigan vaqt avtomobilda sarflanadigan vaqtdan 2-3 baravar ko'p bo'lishi mumkin⁷.

Tadqiqotlarga ko'ra, dunyoda velosipeddan foydalanishga, velosipedlarni transport turi sifatida rivojlanishiga to'siq bo'luvchi bir qancha omillar mavjud:

1. Infratuzilmaning yetishmasligi: Ko'p mamlakatlarda velosipedchilar uchun xavfsiz yo'laklar va yo'l belgilari yetarli emasligi, mavjud yo'llarning ham yomon holatda ekani. Avtomobil yo'llarida velosipedchilar uchun alohida yo'laklar bo'lmasa, xavfsizlik muammosi yuzaga keladi. Velosipedlarni xavfsiz saqlash uchun mo'ljallangan to'xtash joylari va qulay infratuzilmaning kamligi ham to'siq hisoblanadi. Parijning xabar berishicha, 2020 yilda velosiped o'g'irlanishi 7 foizga oshgan va velosiped haydamaydiganlarning taxminan 80 foizi velosipedlarini o'g'irlashdan qo'rqish ularning birinchi tashvishi ekanligini aytishadi.⁸

⁴ <https://www.iea.org/energy-system/transport/cars-and-vans>

⁵ <https://itdp.org/2015/11/12/a-global-high-shift-cycling-scenario/>

⁶ <https://ghi.wisc.edu/wp-content/uploads/sites/168/2021/04/Bicycling-Climate-and-Health-White-Paper-1.pdf>

⁷ <https://inrix.com/scorecard/#form-download-the-full-report>

⁸ <https://www.euronews.com/green/2021/10/25/paris-is-investing-250-million-to-become-a-100-cycling-city>

Kun.uz tomonidan “Agar qulay infratuzilma bo‘lsa, ishga qatnashda velosipeddan foydalangan bo‘larmidingiz?”⁹ deya berilgan so‘rovnomada 97 ming kishining 74 foizi “ha” deya javob bergan. Ya’ni respondentlarning yarmidan ko‘pi velosipeddan foydalanmayotganining asosiy sababi sifatida shahardagi noqulay infratuzilmaga ishora qilgan. Qolgan 26 foizi esa rad etish uchun turli sabablarni ko‘rsatgan. Masalan, masofaning uzoqligi (12 foiz), uyalish (4 foiz), noqulaylik (4 foiz), sog‘lik bilan bog‘liq muammolar (2 foiz) va boshqa sabablarni (4 foiz) belgilagan.

2. Shaharlardagi transport madaniyati: Ko‘pgina shaharlarda avtomobillarni afzal ko‘rish, velosipedchilarga nisbatan hurmatning pastligi, jamiyatdagi velosipedlar haqida bir nechta salbiy qarashlar ya’ni velosiped bu mashina olishga qurbi yetmaydigan kambag‘allar uchun, ayollar uchun mos transport vositasi emas degan qarashlar va boshqalar.

3. Iqlim va geografik sharoitlar: Issiq, sovuq yoki nam iqlim sharoitlari velosipeddan foydalanishni qiyinlashtiradi. Tog‘li yoki notekis hududlarda velosipedda yurish murakkab bo‘lishi mumkin. Havo iflosligi yoki ob-havo sharoitlarining og‘irligi velosipeddan foydalanishni cheklaydi.

4. Davlat siyosati va investitsiyalar yetishmasligi Velosiped transportini rag‘batlantirish uchun soliq imtiyozlari yoki subsidiyalar yetarli darajada qo‘llanilmasligi. Transport va shahar rejalashtirishda velosipedga yetarli e’tibor berilmasligi. Veloyo‘laklar, avtoturargohlar va boshqa tegishli obektlarni qurish, ularni saqlash uchun mablag‘ va resurslar ajratmasa, bu qurilmadan foydalanish darajasi pastligicha qolaveradi. Bu to‘siqlarni bartaraf etish uchun shaharlarda velosiped yo‘laklarini kengaytirish, jamoatchilik ongini oshirish, va iqlimga mos infratuzilmani rivojlantirish kabi sa’y-harakatlar talab etiladi

O‘zbekistonda velosipedlardan foydalanishni kengaytirishga to‘sqinlik qiluvchi muammolar bir necha yo‘nalishda kuzatiladi. Infratuzilmaga oid kamchiliklar shundan iboratki, velosiped yo‘laklari beton, savdo rastalari va ariqlar bilan to‘silib qoladi. Bundan tashqari, ba’zan avtomobillar velosiped yo‘laklarini to‘xtash joyi sifatida ishlatadi yoki piyodalar veloyo‘laklarda harakatlanib, velosipedchilarga halaqit beradi. Ko‘plab velosiped yo‘laklari xalqaro standartlarga mos kelmasdan, faqat 1 metr kenglikda bo‘lib, yo‘llarning bog‘lanmaganligi velosipedchilarni asosiy yo‘llarda harakat qilishga majbur qiladi. YTHlar haqida statistik ma’lumotlarga ko‘ra, 2022-yilda ro‘y bergan avtohalokatlarning 11,5 foizi velosipedchilar ishtirokida sodir bo‘lib, 342 holatda veloyo‘laklarning yo‘qligi sabab bo‘lgan.

⁹ <https://t.me/kunuzofficial/137055>

Shuningdek, infratuzilma bilan bog‘liq bo‘lmagan boshqa omillar ham mavjud: Velosipedlarga ko‘pincha ijtimoiy mavqei past transport vositasi sifatida qaraladi, bu esa salbiy munosabatni shakllantiradi. Issiq iqlim sharoitlari, ayniqsa yoz oylaridagi yuqori harorat, velosipedda harakatlanishni cheklaydi. Velosipedning sog‘liq va ekologiya uchun foydalari haqida ma‘lumot yetarli darajada ommaga yetkazilmagan.

Bu muammolarni hal qilish uchun xavfsiz veloyo‘laklar, to‘xtash joylari, ta‘mirlash stansiyalarini barpo etish, shuningdek, velosipedni ijaraga berish tizimini rivojlantirish zarur. Shuningdek, velosipedning afzalliklarini targ‘ib qiluvchi marketing kampaniyalari orqali aholi orasida bu transport turiga nisbatan ijobiy munosabat shakllantirish ham muhim ahamiyatga ega.

Velosiped transportini rivojlantirishning iqtisodiy ahamiyati sezilarli. Xorijiy tajribalardan, masalan, Gollandiya va Daniyada velosipedlardan keng foydalanish nafaqat atrof-muhitni himoya qilishga yordam beradi, balki shaharlardagi transport xarajatlarini kamaytiradi va sog‘liqni saqlash tizimining samaradorligini oshiradi. Velosipedlarni rivojlantirish, shuningdek, yangi ish o‘rinlarini yaratadi, masalan, velosiped ta‘mirxonalari va ijaraga berish tizimlari. Bunday o‘sish shahar infratuzilmasini yaxshilashga, yo‘l xarajatlarini kamaytirishga va barqaror iqtisodiy rivojlanishga olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. <https://t.me/kunuzofficial> sayti ma‘lumotlari
2. <https://daryo.uz> sayti ma‘lumotlari
3. Glasgow universiteti tadqiqotlari
4. Institute for Transportation-Development Policy
5. [Bicycling-Climate-Health-White-Paper-1. pdf](#) The Potential Health and Environmental Benefits of Cycling in the U.S.
6. Global Conference on Energy and AI
7. INRIX 2023 Global Traffic Scorecard

AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR IMPERIYASI TARIXI

*Shaxnozaxon Keldiyeva, Ma'murova Mohlaroyim,
Abdinabiyeva Sarvinoz*

*Andijon davlat pedagogika institute Ijtimoiy fanlar kafedrası
o'qituvchisi va kimyo yo'nalishi 101-guruh talabalari*

Annotatsiya : Amir Temur Markaziy Osiyoda qudratli Temuriylar imperiyasini barpo etgan ulug' sarkarda va davlat arbobi sifatida tarixda muhim o'rin egallaydi. U 1336-yilda Shahrisabzda tug'ilib, o'zining aql-zakovati va harbiy iste'dodi bilan Movarounnahrni yagona davlatga birlashtirishga erishgan. Temuriylar davrida Samarqand va Shahrisabz dunyo madaniyati va ilm-fan markazlariga aylangan. Amir Temur davlat boshqaruvida adolat, tartib va intizomni ta'minlashga alohida e'tibor qaratib, "Temur tuzuklari" nomli qonunlar to'plamini yaratgan. U o'zining Hindiston, Kavkaz va Yaqin Sharqdagi harbiy yurishlari orqali katta boylik va obro'-e'tibor qozongan. Temuriylar davrida qurilgan Bibixonim masjidi va Go'ri Amir maqbarasi kabi inshootlar bugungi kunda ham jahon merosi sifatida qadrlanadi. Amir Temurning faoliyati nafaqat harbiy va siyosiy, balki madaniy merosi bilan ham ahamiyatlidir. Uning shaxsiyati va davlati bugungi O'zbekiston tarixining ajralmas qismidir.

Kalit so'zlar: Amir Temur, Temuriylar imperiyasi, Movarounnahr, Samarqand, Temur tuzuklari, harbiy yurishlar, Bibixonim masjidi, Go'ri Amir, Shahrisabz, ilm-fan, madaniyat.

Abstract: Amir Timur occupies a significant place in history as a great commander and statesman who established the powerful Timurid Empire in Central Asia. Born in 1336 in Shahrisabz, he united Transoxiana into a single state through his intelligence and military talent. During the Timurid era, Samarkand and Shahrisabz became global centers of culture and science. Amir Timur paid special attention to ensuring justice, order, and discipline in governance and created a collection of laws known as "Temur's Code." Through his military campaigns in India, the Caucasus, and the Middle East, he gained immense wealth and prestige. Architectural masterpieces like the Bibi-Khanym Mosque and the Gur-e-Amir Mausoleum built during his reign are still revered as world heritage today. The activities of Amir Timur are significant not only for their military and political aspects but also for their cultural legacy. His personality and state are an inseparable part of Uzbekistan's history.

Keywords: Amir Timur, Timurid Empire, Transoxiana, Samarkand, Temur's Code, military campaigns, Bibi-Khanym Mosque, Gur-e-Amir, Shahrisabz, science, culture.

Аннотация: Амир Тимур занимает важное место в истории как великий полководец и государственный деятель, который создал могущественную Тимуридскую империю в Центральной Азии. Родившись в 1336 году в Шахрисабзе, он объединил Мавераннахр в единое государство благодаря своему интеллекту и военному таланту. Во времена Тимуридов Самарканд и Шахрисабз стали мировыми центрами культуры и науки. Амир Тимур уделял особое внимание обеспечению справедливости, порядка и дисциплины в управлении и создал сборник законов под названием "Кодекс Темура". Благодаря своим военным походам в Индию, на Кавказ и Ближний Восток он добился огромного богатства и престижа. Архитектурные шедевры, такие как мечеть Биби-Ханым и мавзолей Гур-Эмир, построенные в его правление, до сих пор ценятся как мировое наследие. Деятельность Амира Тимура важна не только с военной и политической точки зрения, но и с культурной. Его личность и государство являются неотъемлемой частью истории Узбекистана.

Ключевые слова: Амир Тимур, Тимуридская империя, Мавераннахр, Самарканд, Кодекс Темура, военные походы, мечеть Биби-Ханым, мавзолей Гур-Эмир, Шахрисабз, наука, культура.

Amir Temurning hayoti va shaxsiyati

Amir Temur 1336-yilda Shahrisabz shahrida tug'ilgan bo'lib, bolalikdan intellektual qobiliyati va harbiy mahorati bilan ajralib turgan. U Movarounnahrni birlashtirish va adolatli davlat boshqaruvini yo'lga qo'yishga intilgan buyuk davlat arbobi hisoblanadi. Amir Temur o'z davlati va jamiyatini barqarorlashtirishda adolat, intizom va tartib tamoyillarini asosiy qoidalar sifatida joriy qilgan.

2. Temuriylar imperiyasining shakllanishi

Amir Temur o'zining donolik bilan olib borgan siyosiy va harbiy strategiyasi orqali Temuriylar imperiyasini barpo etdi. Uning davlatiga Hindiston, Kavkaz, Eron, va Osiyo hududlarining katta qismi kirgan. Poytaxt Samarqand qisqa vaqt ichida dunyoning yirik ilm-fan va madaniyat markaziga aylangan.

3. "Temur tuzuklari" va davlat boshqaruvi

Amir Temurning "Temur tuzuklari" asari uning davlat boshqaruvi qoidalarini ifodalaydi. Ushbu asar adolatli boshqaruv, tartib-intizom va samarali hukmronlikning asosiy tamoyillarini o'z ichiga oladi. Bu tuzuklar davlat tizimini kuchaytirib, imperiyaning ichki va tashqi barqarorligini ta'minlagan.

4. Harbiy yurishlar va ulkan g'alabalar

Amir Temur bir qator muvaffaqiyatli harbiy yurishlar amalga oshirgan. Hindistonga

qilgan yurishida Dehli sultonligini zabt etib, ulkan boylikni o'z yurti tomon olib kelgan. Shuningdek, Kavkaz va Yaqin Sharqdagi yurishlari orqali harbiy obro'-e'tibor qozongan. Anqara jangida Usmoniylar imperiyasi sultoni Boyazid I ustidan qozongan g'alabasi uning dunyo miqyosidagi shon-shuhratini yanada oshirdi.

5. Temuriylar davrida madaniyat va ilm-fan

Temuriylar davri madaniyat va ilm-fan rivoji bilan ajralib turadi. Samarqand va Shahrisabzda Bibixonim masjidi, Shohi Zinda, va Go'ri Amir maqbarasi kabi inshootlar qurilib, jahon miqyosidagi yodgorliklarga aylangan. Bu davrda ilm-fanning rivoji, olimlarning qo'llab-quvvatlanishi madaniy taraqqiyot uchun poydevor bo'lib xizmat qilgan.

6. Temuriylar merosi va O'zbekiston tarixidagi o'rni

Amir Temur va uning avlodlari nafaqat harbiy va siyosiy jihatdan, balki madaniy meros qoldirish orqali ham tarixga muhrlangan. Temuriylar davrida yaratilgan boy madaniy va me'moriy yodgorliklar bugungi kunda O'zbekiston tarixining ajralmas qismi hisoblanadi.

Xulosa

Amir Temur va Temuriylar imperiyasi O'zbekiston tarixida muhim o'rin tutadi. Amir Temur o'zining donoligi, jasorati va adolatli boshqaruvi bilan nafaqat Movarounnahrni, balki ulkan hududlarni birlashtirib, butun dunyo uchun namuna bo'lgan davlatni barpo etgan. Uning davlat boshqaruvi tamoyillari va harbiy strategiyasi zamonaviy davlat boshqaruvi uchun ham muhim saboqlar beradi. Temuriylar davrida ilm-fan va madaniyatning yuqori darajada rivojlanishi, Samarqand va Shahrisabzning jahon madaniyati markazlariga aylanishi uning madaniy merosi qanchalik ulkan ekanini ko'rsatadi. Amir Temur tomonidan qurilgan me'moriy obidalar va yozma yodgorliklar bugungi kunda ham xalqaro ahamiyatga ega. Uning shaxsiyati va davlati O'zbekiston xalqining o'ziga xos milliy g'ururi va tarixiy qadriyatlari sifatida qadrlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Temuriylar tarixi. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2002.
2. "Temur tuzuklari" — Amir Temur asari, O'zbekiston Fanlar Akademiyasi nashri, 1996.
3. A. Akramov, Amir Temur davlati va madaniyati. Toshkent: Ma'naviyat, 2005.
4. A. N. Bregel, Central Asia: History and Culture. Cambridge University Press, 1998.
5. F. G'ulomov, O'zbek davlatchiligi tarixi. Toshkent: Sharq nashriyoti, 2010.
6. Rashid ad-Din, Jome' at-tavorix. Erondagi temuriylar davriga oid yozuvlar.
7. Y. G'ulomov, Movarounnahr madaniyati va iqtisodiyoti. Toshkent: Universitet nashriyoti, 1980.
8. A. Temuriy, Samarkand: A Cultural History. UNESCO nashri, 1995.

XOTIRA

***Xurshida Ibragimova, Burxonidinova Xurshida,
Abdinabiyeva Sarvinov***

*Andijon davlat pedagogika instituti
Psixologiya kafedrası o'qituvchisi va
kimyo yo'nalishi 101-guruh talabalari*

Annotatsiya: Ushbu maqola inson xotirasining nazariy va amaliy jihatlarini o'rganishga qaratilgan. Xotira — inson psixikasining asosiy funktsiyalaridan biri bo'lib, bilish jarayonining ajralmas qismi sifatida harakat qiladi. Maqolada xotiraning turlari, mexanizmlari va jarayonlari haqida batafsil ma'lumot beriladi. Xotira tushunchasining tarixiy rivojlanishi, zamonaviy psixologiya nuqtai nazaridan uning strukturaviy va funksional xususiyatlari muhokama qilinadi. Shuningdek, xotiraning shakllanishida va rivojlanishida ijtimoiy va biologik omillarning o'rni tahlil qilinadi. Xotira buzilishlari, ularning sabablari, davolash usullari va ulardan profilaktika qilish yo'llari ham alohida yoritilgan. Mazkur maqola psixologiya, ta'lim va sog'liqni saqlash sohalaridagi tadqiqotlar uchun amaliy ahamiyatga ega bo'lib, kognitiv jarayonlarni chuqurroq anglashga hissa qo'shadi.

Kalit so'zlar: Xotira, bilish jarayonlari, psixologiya, psixologik funktsiyalar, xotira turlari, qisqa muddatli xotira, uzoq muddatli xotira, ishchi xotira, kognitiv rivojlanish, xotira jarayonlari, xotira buzilishlari, unutish, xotirani tiklash, biologik omillar, ijtimoiy omillar, neyropsixologiya, xotira nazariyalari, ta'lim va xotira, texnologiya va xotira, xotiraning rivojlanishi, psixoterapiya, stress va xotira, xotirani mustahkamlash usullari.

Abstract: This article focuses on the theoretical and practical aspects of human memory in psychology. Memory, as one of the core functions of the human psyche, plays an essential role in cognitive processes. The article provides detailed information on the types, mechanisms, and processes of memory. It discusses the historical development of the concept of memory, as well as its structural and functional characteristics from the perspective of modern psychology. The influence of social and biological factors on memory formation and development is analyzed. Moreover, memory disorders, their causes, treatment methods, and preventive strategies are explored. This article is of practical importance for research in psychology, education, and healthcare, contributing to a deeper understanding of cognitive processes.

Key words: Memory, cognitive processes, psychology, psychological functions, types of memory, short-term memory, long-term memory, working memory, cognitive development, memory processes, memory disorders, forgetting, memory recovery, biological factors, social factors, neuropsychology, memory theories, education and memory, technology and memory, memory development, psychotherapy, stress and memory, memory enhancement techniques.

Аннотация: Данная статья посвящена теоретическим и практическим аспектам изучения памяти человека в психологии. Память, как одна из основных функций человеческой психики, играет важную роль в когнитивных процессах. В статье подробно рассматриваются виды памяти, её механизмы и процессы. Обсуждается историческое развитие концепции памяти, а также её структурные и функциональные особенности с точки зрения современной психологии. Анализируется влияние социальных и биологических факторов на формирование и развитие памяти. Особое внимание уделяется расстройствам памяти, их причинам, методам лечения и профилактики. Данная статья представляет практическую ценность для исследований в области психологии, образования и здравоохранения, способствуя более глубокому пониманию когнитивных процессов.

Ключевые слова: Память, когнитивные процессы, психология, психологические функции, виды памяти, кратковременная память, долговременная память, рабочая память, когнитивное развитие, процессы памяти, расстройства памяти, забывание, восстановление памяти, биологические факторы, социальные факторы, нейропсихология, теории памяти, обучение и память, технологии и память, развитие памяти, психотерапия, стресс и память, методы улучшения памяти.

Xotira: Psixologik Jihatlar va Muhim Xususiyatlar Kirish

Xotira inson psixikasining eng muhim komponentlaridan biri hisoblanadi. Bu nafaqat o'tmishni eslash, balki hozirgi vaziyatni tushunish va kelajakni rejalashtirish uchun ham zarurdir. Psixologiyada xotira turli jarayonlar va strukturalarni o'z ichiga olgan murakkab tizim sifatida o'rganiladi. Ushbu maqolada xotira turlari, jarayonlari, rivojlanishida biologik va ijtimoiy omillarning ahamiyati, shuningdek, xotira buzilishlari va ularni tiklash yo'llari yoritiladi.

Xotira turlari va jarayonlari

Xotira uch asosiy turga bo'linadi:

1. **Qisqa muddatli xotira:** Bu ma'lumotni qisqa vaqt davomida saqlash va ishlatish imkonini beradi. Masalan, telefon raqamni eslab qolish.
2. **Uzoq muddatli xotira:** Bu ma'lumotlarni uzoq vaqt davomida saqlash uchun javobgar. Unda shaxsiy tajribalar, bilimlar va ko'nikmalar jamlangan.
3. **Ishchi xotira:** Ma'lumotlarni bir vaqtning o'zida saqlash va qayta ishlash uchun ishlatiladi. Bu murakkab kognitiv vazifalarni bajarishda muhim rol o'ynaydi.

Xotira jarayonlari uch bosqichdan iborat: kodlash, saqlash va esga tushirish. Har bir bosqichda muayyan omillar, jumladan, diqqat va hissiy holat ta'sir ko'rsatadi.

Biologik va ijtimoiy omillar

Xotira jarayonlarida miyaning turli qismlari, xususan, gipokamp va prefrontal korteks ishtirok etadi. Neyrotransmitterlar, masalan, dopamin va serotonin, xotira samaradorligiga ta'sir qiladi.

Ijtimoiy omillar, masalan, oilaviy muhit va ta'lim, xotiraning shakllanishida va

rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Bolalik davridagi ijtimoiy tajribalar uzoq muddatli xotira tarkibiga kuchli ta'sir ko'rsatadi.

Xotira buzilishlari va ularni tiklash

Xotira buzilishlari turli sabablarga ko'ra yuzaga kelishi mumkin, jumladan:

- Stress va depressiya.
- Nevrologik kasalliklar, masalan, Altsgeymer kasalligi.
- Jismoniy shikastlanishlar.

Xotira buzilishlarini tiklash uchun quyidagi usullar qo'llaniladi:

- **Psixoterapiya:** Stress va travma bilan bog'liq buzilishlarni davolash uchun.
- **Dori-darmonlar:** Neyrotransmitterlar muvozanatini tiklash uchun.
- **Kognitiv trening:** Xotirani kuchaytirishga yordam beradigan mashqlar.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda xotira inson psixologiyasining ajralmas qismi bo'lib, uning jarayonlari va turlari bilish qobiliyatlarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Biologik va ijtimoiy omillar xotiraning rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Xotira buzilishlarini o'rganish va davolash zamonaviy psixoterapiya, dori-darmonlar hamda kognitiv trening yordamida samarali hal qilinmoqda. Xotirani rivojlantirish va uni samarali boshqarish insonning intellektual va ijtimoiy salohiyatini oshirish uchun zarurdir. Shu sababli xotira psixologiyasini chuqur o'rganish ham nazariy, ham amaliy jihatdan dolzarbdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov, T. (2015). Psixologiya asoslari. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
2. Qurbonov, O., & Abdullayeva, D. (2018). Kognitiv psixologiya. Toshkent: Sharq.
3. Rasulov, A. (2017). Xotira va o'rganish jarayonlari. Toshkent: Yangi asr avlodi.
4. Xudoyberdiyev, H. (2020). Psixologik rivojlanish nazariyalari. Toshkent: Fan va texnologiya.
5. Norqobilov, B. (2016). Ta'lim psixologiyasi: Teoriya va amaliyot. Toshkent: Ilm ziyo.

INTELLEKT VA KREATIVLIK

*Shaxnoza Abdurahimova, Burxonidinova Xurshida,
Abdinabiyeva Sarvinoz*

*Andijon davlat pedagogika instituti
Psixologiya kafedrasi o'qituvchisi va
kimyo yo'nalishi 101-guruh talabalari*

Annotatsiya: Maqolada intellekt va kreativlikning psixologik mohiyati va ularning o'zaro bog'liqligi o'rganiladi. Intellekt insonning muammolarni hal qilish va o'rganish qobiliyatini belgilovchi omil sifatida ko'rib chiqiladi, kreativlik esa yangi va o'ziga xos g'oyalar yaratish qobiliyatidir. Tadqiqotda yuqori intellektual salohiyatning kreativlik bilan doimo mos kelmasligi haqida mulohazalar yuritiladi. Shuningdek, ijtimoiy muhit va shaxsiy xususiyatlarning bu jarayonlardagi ahamiyati tahlil qilinadi. Intellekt va kreativlikni rivojlantirish bo'yicha zamonaviy metodlar ham ko'rib chiqilgan. Maqola o'quvchilarga kreativ va intellektual qobiliyatlarning jamiyat va shaxsiy rivojlanishdagi ahamiyatini chuqurroq anglashga yordam beradi.

Kalit so'zlar: Intellekt, Kreativlik, Psixologiya, Innovatsiya, Fikrlash, Shaxsiy rivojlanish, O'zaro bog'liqlik, Ta'lim, Tadqiqot, Nazariyalar.

Abstract: The article explores the psychological essence of intellect and creativity and their interconnection. Intellect is considered a factor that determines a person's ability to solve problems and learn, while creativity is the ability to generate new and unique ideas. The study discusses how high intellectual potential does not always correlate with creativity. The importance of social environment and personal traits in these processes is also analyzed. Modern methods for developing intellect and creativity are reviewed. The article helps readers better understand the significance of creative and intellectual abilities in individual and societal development.

Key words: Intellect, Creativity, Psychology, Innovation, Thinking, Personal development, Interconnection, Education, Research, Theories.

Аннотация: В статье исследуется психологическая сущность интеллекта и креативности, а также их взаимосвязь. Интеллект рассматривается как фактор, определяющий способность человека решать задачи и учиться, а креативность — как умение генерировать новые и уникальные идеи. В исследовании обсуждается, что высокий интеллектуальный потенциал не всегда соответствует уровню креативности. Также анализируется роль социального окружения и личностных характеристик в этих процессах. Рассматриваются современные методы развития интеллекта и креативности.

Статья помогает читателям лучше понять значение творческих и интеллектуальных способностей в развитии личности и общества.

Ключевые слова: Интеллект, Креативность, Психология, Инновации, Мышление, Личностное развитие, Взаимосвязь, Образование, Исследования, Теории.

Intelлект va kreativlik psixologiyasi sohasida amalga oshirilgan yangi tadqiqotlar va nazariyalar ularning o'zaro bog'liqligini va rivojlanishini yanada kengroq yoritadi. Bu mavzuga oid ba'zi asosiy yangiliklar va ilmiy ishlanmalarga quyida e'tibor qaratilgan.

1. Интеллект va kreativlik o'rtasidagi yangi yondashuvlar: Yangi tadqiqotlar, intellekt va kreativlikning faqat aniq muammolarni hal qilishga doir bo'lgan qobiliyatlar emas, balki ular murakkab ijodiy jarayonlar va miya faoliyatining ko'plab tarmoqlari bilan bog'liqligini ta'kidlamogda. Masalan, ilgari divergent va konvergent fikrlashni alohida qaragan bo'lsak, so'nggi yillarda ular o'zaro integratsiyalangan deb topildi. Bu esa ijodiy yondashuvning o'zgaruvchan va moslashuvchan ekanligini ko'rsatadi..

2. Divergent fikrlash va ijodiy potentsial: 2020-yillarda o'tkazilgan tadqiqotlar kreativ fikrlashni faqat kognitiv jarayonlar bilan bog'lamaydi, balki shaxsiy xususiyatlar, ya'ni intellektual chidamlilik, tasavvur kuchi va afektiv holatlar bilan ham bog'lashni o'rgandi. Bu, shuningdek, kreativlikni rivojlantirish uchun yangi metodologiyalarni yaratishga turtki berdi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kreativ fikrlashda ikki turlik fikrlash faoliyatining uyg'unligi — divergent va konvergent fikrlash — muvaffaqiyatni ta'minlaydi.

3. Kreativlikni ta'limda qo'llash: O'qitish tizimi uchun yangi yondashuvlar ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishda an'anaviy ta'lim metodlariga qaraganda samaraliroq ekanligini isbotladi. Bu yondashuvlar o'quvchilarga ko'proq erkin fikrlash, muammolarni noan'anaviy tarzda hal qilish va yangi yechimlar ishlab chiqishga imkon beradi. Shuningdek, intellektual qobiliyatlarni rivojlantirishning innovatsion usullari — masalan, "fikir jarayonlari" (thinking processes) metodikasi — shaxsning ijodiy potentsialini yaxshilashga xizmat qiladi

4. Innovatsion psixometrik baholash usullari: Bugungi kunda intellekt va kreativlikni o'lchashning yangilangan metodlari ishlab chiqildi. Bu metodlar shaxsiy muvaffaqiyatga qadar ijodiy yondashuvni tahlil qilishda samaraliroq bo'lib, bu esa shaxslarning ijodiy yutuqlari va salohiyatini aniqroq baholashga imkon beradi

5. Nevrologik tadqiqotlar: Nevrobiologik sohada kreativlik va intellektning qanday bog'langanini o'rganishga qaratilgan ishlanmalarda miya faoliyatining neyronal tarmoqlari kognitiv jarayonlar uchun mas'uliyatni o'z

zimmasiga olgani aniqlandi. Kreativ fikrlash va aqliy ishning samarali bajarilishi miya frontal qismlarining faoliyatiga, ayniqsa ijro boshqaruv funktsiyalariga, bog'liqi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda maqolada intellekt va kreativlikning psixologik jihatlari, ularning o'zaro bog'liqligi va rivojlanishi muhokama qilindi. Intellekt va kreativlikning o'zaro aloqasi faqat kognitiv jarayonlar bilan cheklanmay, balki shaxsiy xususiyatlar, muhit va ijtimoiy omillar bilan ham chambarchas bog'liq ekanligi ko'rsatildi. O'rganilgan nazariyalar va yangi tadqiqotlar, kreativlikni rivojlantirish uchun intellektual salohiyatdan foydalanishning samarali usullarini taqdim etdi. Bundan tashqari, intellekt va kreativlikni rivojlantirish uchun ta'lim tizimida innovatsion yondashuvlar zarurligi ta'kidlandi. Shuningdek, intellekt va kreativlikni psixometrik baholashning yangilangan metodlari va neyrologik tadqiqotlar ham yoritildi. Natijada, kreativlik va intellektni birgalikda rivojlantirish, shaxsning shaxsiy va professional muvaffaqiyatlarini oshirishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Xudoyberganov, A. (2016). Intellekt va kreativlikning psixologik asoslari. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi.
2. Tursunov, B. (2017). Kreativlik va intellekt: O'zbekiston ta'lim tizimida yangi yondashuvlar. Toshkent: Fan va texnologiyalar nashriyoti.
3. Qodirov, M. (2015). Intellektual rivojlanish va kreativ yondashuvlar. Tashkent: O'zbekiston fanlar akademiyasi.
4. Azizov, F. (2019). Psixologiyada kreativlik va ijodkorlik. Toshkent: O'zbekiston psixologlar jamiyati.
5. Mahmudov, R. (2020). Shaxsning intellektual va kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish. Toshkent: O'zbekiston ta'lim nashriyoti.

INGLIZ ADABIYOTI NAMUNALARIDA BADIY OBRAZ TUSHUNCHASI*Muydinov Mansurjon Ilhomjon o'g'li**An employee of the Namangan State Institute of
Foreign Languages named after Ishaqkhan Ibrat***Annotatsiya**

Mazkur maqolada jahon adabiyotida ko'p uchraydigan badiiy obraz atamasini ingliz adabiyoti misolida tahlil qilinadi. Badiiy obraz atamasi qadimdan barcha xalqlar adabiyotida ma'lum va mashhur. XIX asr ingliz adabiyotining tanikli vakillaridan biri Charlotta Brontening "Jeyn Eyr" ("Jane Eyre" 1867) romanida yozuvchi barcha obrazlarni mohirona tasvirlagan. Ayniqsa, Jeyn obrazi o'zgacha did bilan tilga olingan.

Kalit so'zlar: avtobiografik asar, badiiy obraz, mahorat.

**THE CONCEPT OF ARTISTIC IMAGE IN EXAPMLE
OF ENGLISH LITERATURE****Abstract**

In this article, the term artistic image, which is often found in the world literature, is analyzed on the example of English literature. The term artistic image has been known and popular in the literature of all nation since ancient times. In the novel "Jane Eyre" (1867) by Charlotte Bronte, one of the famous representatives of English literature of the 19th century, the writer skillfully described all the characters. Especially the image of Jane is mentioned with special taste.

Key words: autobiographical work, artistic image, skill

O'zining asarlarini badiiy obrazlar orqali boyitib, o'zi yashagan davrni kitobxonlar ko'z oldida gavdalandira olgan adib va yozuvchilar talaygina. "Obraz" so'zi slavyan tilidan olingan bo'lib, bu so'zning o'zagi "raz" - chiziq, "razit" - chizmoq, yonmoq va undan "obrazit" - o'yib, chizib shakl yashamoq so'zi paydo bo'lgan. Ana shu "obrazit" so'zidan "obraz" atamasi vujudga kelgan. Bu so'z esa "umuman olingan tasvir" ma'nosini bildiradi. [L. Tashmuxammedov., D. Qurbanov.,]¹. Adabiyot va san'atda obraz deyilganda inson nazarda tutilar ekan, demak, u ijodkorning maqsad, muddaosini ifoda etuvchi kishi tasviri bo'ladi. Ingliz adabiyotida Opa-singil Brontelar, Charles Dickens, Jorj Eliot, Elizabet Gaskell, V. Tekkerey kabi yozuvchilar asarlarida obrazlar mohirona tasvirlangan.

¹ L. Tashmuxammedov "Adabiyot tarixi va nazariyasi" (Toshkent 2020)

XIX asrning ko'zga ko'ringan yozuvchilaridan biri bu Sharlotta Brontedir. Sharlotta Brontening ijodi ayollarning qiyofasiga bo'lgan munosabati tufayli o'z davridagi adabiyotda tub burilish yasadi. U o'z avtobiografiyasidan foydalanib Jeyn Eyr romani asosida o'quvchi yoshlarni XIX asr ayollari haqiqatiga jalb qilishi mumkin. Shu sababli Bronte birinchi feministik romantik roman mualliflaridan biri hisoblanadi, chunki uning asarlarida ayollar o'zlarini ehtirosli va ijtimoiy ehtiyojlarga ega bo'lgan mavjudotlar sifatida namoyish etadilar, ular hozirgi konvensiyalar qabul qilinadigan narsalarga mutlaqo mos kelmaydi. Uning "Shirley - Shirli" (1849), "Villette-Shaharcha"(1857), "Professor-Professor" (1857) kabi asarlari orqali ma'lum va mashhur. U deyarli barcha asarlarida o'z hikoyalarini aytib berish uchun o'z tajribalarining bir qismidan foydalangan, lekin ayniqsa "Jane Eyre – Jeyn Eyr" (1847) asarda Getsheyd uyida kechgan xotiralar o'z ifodasini topgan. Bryusselda bo'lganida, u mavzular uchun ilhom manbayi bo'lib xizmat qiladi. Viktoriyan davrida ayollar huquqlarini o'z asarlari orqali ifoda qilgan. Ayollarni ijtimoiy va ehtirosli ehtiyojlarga ega loyiq shaxs sifatida ko'rsatgan.

Asar 10 yoshli Jeyn ismli qizning boshidan kechirgan voqealar bilan boshlanadi. Uning ota - onadan ayrilib , o'z amakisi janob Rid (Reed) bilan yashab ham huzur halovat topmaganiga guvoh bo'lamiz. Har bitta qilgan oddiy aybi uchun ham doimiy jazolar uning bolalarcha dunyosini vayron qilardi. Birgina suyanchi hisoblangan amakisining o'limidan keyin esa xolasi Rid xonim Jeynni qizlar maktabiga jo'natadi. Lovud maktabi (Lowood school) direktori Broklhart (Mr Brocklehurst)ham Jeynni ko'rishga ko'zi yo'q bo'lgan Rid xonimning tanishi edi. Shuning uchun maktabda ham erkin o'qib bilim ololmaydi. Oxir oqibat ana shu maktabni tugatib , o'sha yerda o'qituvchi bo'lib qoladi. Boshiga tushgan yomon kunlarni sabr va matonat bilan yengib o'tadi.

Badiiy adabiyotda insonning alohida shaxs qiyofasida yaratilgan , ayni paytda, badiiy umumlashma xususiyatiga va hissiy ta'sir kuchiga ega bo'lgan surati badiiy obraz deyiladi.² Asar voqealarida qatnashuvi , tasvirlanishi va umumlashtirilishi darajasiga ko'ra obrazlar bosh va epizodik turlarga bo'linadi.

Jeyn Eyrni haqiqiy hayot qozonida qaynab , barcha qiyinchiliklarga tik qaray olishi va juda ham sabrli, tirishqoq, aqli, bolalik dunyosi parchalanishiga qaramay kelajakka ishongan qiz obrazi timsolida shakllanishi uchun o'z hissasini qo'shgan asar qahramonlarini asosan ularni qayerda uchratganiga asoslanib , uchta guruhga ajratish mumkin. Birinchi navbatda janob Ridning(Mr Reed) xonadoni va u yerdagi Jeynning qarindoshlari: janob Rid(Mr Reed), Rid xonim (Mrs Reed) , ularning erkatoiy va arzanda farzandlari Eliza , Jon (John) ,Gorgina (Georgiana) kabi asar

² To'xta Boboyev " Adabiyotshunoslik asoslari" (Toshkent- O'zbekiston 2002)

qahramonlari Jeynning hayotida o'chmas iz qoldirgan. Chunki Rid xonim bolalari biror narsa uchun tortishib qolishsa ham, unda Jeynni ayblar va jazolar edi.

Keyingi navbatda, Lovud maktabi (Lowood) Jeynning kelgusi hayotida o'zining ta'sirini o'tkazmay qolmaydi, albatta. Maktab direktori janob Broklhart (Mr Brocklehurst) juda ham jahldor, ko'rinishidan qo'rqinchli inson edi. U o'quvchilarni arzimasi xatosi uchun jazolardi va ushbu maktabda keyinchalik Jeynning o'zi ham o'qituvchilik faoliyatini boshlashi uchun turtki bo'lgan mehribon, oqko'ngil, Jeyn uchun sevimli hisoblangan, lekin maktabning boshqaruv tizimiga aralasha olmaydigan Templ xonim (Mrs Temple) ham maktab o'qituvchilaridan biri bo'lgan.

Jeynning hayotidagi eng muhim maskanlardan yana biri bu Sornfild va ushbu xonadonda yashovchi insonlardir. (Thornfield). Ushbu uy sohibi janob Rochester (Mr Rochester) oilaviy hayoti o'zi kutganidek bo'lmagan, shuning uchun o'z uyiga kelishni ham istamaydigan, lekin juda ham oliyjanob, mehnatkash, ishbilarmon kishi edi. Feyrfeks xonim (Mrs Fairfax) oddiy uy xizmatchisi bo'lishiga qaramay, oddiy, kichik ko'ngil, insonlarni dardini eshitish bilan birga, ularni his qila oladigan ajoyib ayol edi.

Asarda yuqorida sanab o'tilgan asar qahramonlaridan tashqari yana ko'plab bosh va epizodik obrazlar mavjud. Epizodik obraz-asarning makrostrukturasida kamroq ishtirok etadigan va asosiy qahramon tabiatidagi muhim xususiyatlarni ishonarli yoritilishiga yordam beradigan personajdir.³ Ularga Eliza- faqat o'zini o'ylaydigan, qo'pol, Jeynni yoqtirmaydigan obraz, Adeli (Adele)- yosh, quvnoq va xushchaqchaq qizaloq va Berta Mason- (Bertha Mason) - aqldan ozgan, turmushi o'xshamagan va hammadan alamzada ayol kabi obrazlarni misol tariqasida keltirishimiz mumkin.

Yozuvchining boshqa asarlarida bo'lgani kabi Jeyn Eyrdan ham o'z hayotidan olingan ko'plab tavsilotlar va vaziyatlar mavjud. Xususan, Jeynni Lovud xayriya qizlar maktabida o'qishi Sharlottaning o'zi o'qigan Kauren ko'prigi bilan juda ko'p o'xshashliklarga ega. Jeynning do'sti Ellen Berns obrazi esa katta opa- singillarning xotiralariga asoslangan. Yozuvchi obrazlarning hayotini shu qadar mahorat bilan tasvirlagani uchun ham kitobxonlar ularning boshdan kechirgan har bir holatini his qila oladi.

³ D. Qurbanov " Adabiyotshunoslikka kirish (Toshkent- 2004)

Qoʻllanilgan adabiyotlar:

1. Tashmuxammedov L., Adabiyot tarixi va nazariyasi. Toshkent: - 2020. - 150 b.
2. Boboyev T., Adabiyotshunoslik asoslari. Toshkent: Oʻzbekiston nashriyoti. 2002. – 160B.
3. Gregory C. The Blackwell Guide to Literature Theory. Blackwell: Blackwell Publishing Ltd, 2007, - 240p.
4. Quranov D. Adabiyotshunoslikka kirish. T:Fan. 2007, -120 B.

BARGNING ANATOMIK TUZILISHI VA XILMA XILLIGINING TAHLILI

*ADPI Biologiya yo'nalishi 101guruh talabasi
Xabibullayeva Feruzaxon Xamidullo qizi*

Abstract: This article discusses the anatomical structure of leaves, including the epidermis, mesophyll, and vascular tissues. It also highlights the diversity of leaves based on their shape, arrangement, function, and ecological adaptations. The importance of leaves in plant survival and adaptation to various environments is emphasized.

Аннотация: В этой статье рассматривается анатомическое строение листа, включая эпидермис, мезофилл и сосудистую систему. Также освещается разнообразие листьев по форме, расположению, функциям и экологической адаптации. Подчеркивается важность листьев для выживания растений и их адаптации к различным условиям среды.

Keywords: Leaf, anatomical structure, epidermis, mesophyll, vascular tissues, diversity, photosynthesis, stomata, ecological adaptation, plants.

Ключевые слова: Лист, анатомическое строение, эпидермис, мезофилл, сосудистые ткани, разнообразие, фотосинтез, устьица, экологическая адаптация, растения.

Barg — o'simliklarning fotosintez jarayonini amalga oshiruvchi asosiy organidir. U, shuningdek, kislorod va karbon dioksid almashinuvini ta'minlaydi va suvning bug'lanishiga yordam beradi. Barglarning anatomik tuzilishi va xilma-xilligi o'simliklarning ekologik sharoitlarga moslashishini va ularning yashash tarzini ko'rsatadi. 1. Bargning Anatomik Tuzilishi: Bargning anatomik tuzilishi o'simlik turiga va yashash sharoitlariga qarab o'zgaradi, lekin barcha barglarda quyidagi asosiy qismlar mavjud: a) Epidermis: Bargning tashqi qatlamini tashkil etadigan epidermis, bargni himoya qilish va suv yo'qotishining oldini olishda muhim rol o'ynaydi. Epidermis oddiy bir qatlamdan iborat bo'lib, uning hujayralari qattiq va tik turadi. Epidermisning asosiy vazifasi bargni tashqi ta'sirlardan himoya qilishdir. Kutikula: Epidermisning ustki qismini moyli va suv o'tkazmaydigan qatlam bilan qoplagan "kutikula" bargning ortiqcha suv yo'qotilishining oldini oladi. Kutikulaning qalinligi o'simlikning yashash sharoitlariga bog'liq bo'lib, qurg'oqchil sharoitda bu qatlam ko'proq rivojlanadi. Stomatalar: Epidermisda kichik teshiklar — stomatalar joylashgan. Stomatalar, nafas olish jarayonida, kislorod va karbon dioksid almashinuvini ta'minlaydi, shuningdek, bargdan suv bug'lanishini boshqaradi. Stomatalar faolligi o'simlikning ekologik sharoitlariga moslashgan holda o'zgaradi. b) Paliza Parenximasi (Palisada parenximi): Bargning ichki qismini tashkil etadigan bu qatlam fotosintezning asosiy jarayoni amalga oshadigan joydir. Paliza parenximasi o'zining uzun va tor hujayralari bilan ajralib turadi. Ular xloroplastlarga boy bo'lib, ularning vazifasi quyosh nuri yordamida karbonat angidrid (CO_2) va suvdan ozuqa

moddalarini — glukoza ishlab chiqarishdir. Bu hujayralar ham bargning yuqori yuzasiga yaqin joylashgan bo'ladi, chunki ular eng ko'p quyosh nurini olishadi. c) Sponji Parenximasi: Sponji parenximasi, paliza parenximasidan pastda joylashgan va asosiy vazifasi gaz almashinuvi uchun bo'shliqni ta'minlashdir. Bu qatlamda hujayralar orasida keng bo'shliqlar mavjud bo'lib, ular kislorod va karbon dioksidning samarali almashinuviga yordam beradi.

Sponji parenximasi shuningdek, bargdagi suv bug'lanishini ham boshqaradi. d) Xilom va Floem (Vaskulyar to'qimalar): Bargning markazida, odatda, xiliq (xilom) va floem (floem) to'qimalari mavjud. Bu to'qimalar o'simlikning boshqa qismlaridan bargga va aksincha, suv, ozuqa moddalarini va fotosintez mahsulotlarini (masalan, glukoza) tashiydi. Xilom: Suv va ozuqa moddalarini ildizlardan barglarga olib keladigan to'qima. Xilomning asosiy elementi traxeida hujayralari bo'lib, ular suyuqlikni yuqori bosimda tashishga yordam beradi. Floem: Fotosintez mahsulotlarini barglardan boshqa o'simlik qismlariga (masalan, ildizlarga yoki mevalarga) tarqatadi. Floemning asosiy tarkibiy qismlari sitoplazma va phloem hujayralaridir. e) Trikomalar: Bargning yuzasida, ba'zi o'simliklarda, trikomalar (kichik tuklar) mavjud bo'lishi mumkin. Ular bargning yuzasini himoya qilish, suv yo'qotishni kamaytirish yoki zararkunandalarga qarshi himoya qilishda rol o'ynaydi. Ba'zi trikomalar toksinlarni ishlab chiqarishi mumkin, bu esa hayvonlar tomonidan bargni yeyishining oldini oladi. 2. Barglarning xilma-xilligi: Barglarning shakli, tuzilishi va funktsiyasi o'simlikning yashash sharoitlariga moslashgan holda o'zgaradi. Barglar turli ekologik muhitlarda turli xil xususiyatlarga ega bo'lishi mumkin, va bu xilma-xillik o'simliklarning hayotini davom ettirishga yordam beradi. a) Bargning Shakli va Tuzilishi: Yassi va Keng Barglar: O'rmon o'simliklarida keng, yassi barglar mavjud bo'lib, ular ko'proq quyosh nurini qabul qilish uchun moslashgan. Bu barglar fotosintez jarayonini samarali bajaradi. Yassi shakl o'simlikka ko'proq maydon beradi va atmosferadan ko'proq karbon dioksid olishini ta'minlaydi. Ingichka va Uzun Barglar: Ba'zi o'simliklarda, masalan, kaktuslarda, barglar ingichka yoki tikan shaklida bo'ladi. Bu o'simliklar qurg'oqchil sharoitlarda yashaydi, shuning uchun ular ortiqcha suv yo'qotilishini kamaytirish uchun barglarini qisqartirgan. Tikanlar: Ba'zi o'simliklarda, masalan, ba'zi kaktuslarda barglar tikanlarga aylanadi. Bu nafaqat suvni tejashga yordam beradi, balki hayvonlar tomonidan bargni yeyishining oldini olish uchun himoya mexanizmi hisoblanadi. b) Barglarning Ranglari: Barglar ko'pincha yashil bo'ladi, chunki ular xlorofillga boy, bu pigment fotosintez jarayonida muhim rol o'ynaydi. Biroq, ba'zi o'simliklar, masalan, bahorda gullaydigan yoki o'zgaruvchan rangdagi barglarga ega bo'lishi mumkin. Bu rang o'simliklarning fotosintez jarayonlariga yoki faqat estetik funktsiyaga yordam beradi. c) Barglarning Joylashuvi: Barglarning joylashuvi ham o'simlikning ekologik muhitiga qarab o'zgaradi. Ba'zi o'simliklarda barglar qarama-qarshi joylashgan, boshqalarida esa spiraldan joylashgan bo'ladi. Ularning bunday joylashuvi, yorug'likni maksimal darajada olish va issiqlikni boshqarish uchun moslashgan. d) Barglarning Funktsiyasi va Moslashuvi: Qurg'oqchilikka Moslashgan Barglar: Ba'zi o'simliklar, masalan, kaktuslar, barglarini tuklar yoki tikanlar bilan

qoplagan, bu ortiqcha suv yo'qotilishini kamaytiradi. Boshqa o'simliklarda esa barglar qalin, shaffof qatlamlar bilan qoplangan bo'lib, ular suvni saqlashga yordam beradi.

Issiqlikka Moslashgan Barglar: Issiq va quruq sharoitlarda yashovchi o'simliklar barglarining qattiq, tikanli yoki kichik bo'lishi mumkin. Bu shakl bargni issiqlikdan himoya qiladi va suvning bug'lanishini kamaytiradi. 3. Bargning Ekologik Moslashuvlari: Barglar o'simliklarning ekologik sharoitlarga moslashishini ta'minlaydi. Har bir o'simlik turining barg tuzilishi o'simlikning yashash muhiti, iqlimi va boshqa ekologik omillarga mos keladi. Barglarning tuzilishi, shakli va funksiyasi o'simlikning yashash uchun zarur bo'lgan resurslardan qanday foydalanishini belgilaydi. Quyidagi ekologik moslashuvlarni ko'rib chiqamiz: a) Qurg'oqchilikka Moslashgan Barglar: Qurg'oqchilik sharoitida yashovchi o'simliklar barglarini suv yo'qotilishini kamaytirish uchun maxsus moslashuvlar bilan ta'minlaydi. Bunga quyidagilar kiradi: Kaktuslar va sukulentlar: Kaktuslarda barglar to'liq yo'qolgan va uning o'rniga tikanlar paydo bo'lgan. Bu nafaqat suv yo'qotilishini kamaytiradi, balki hayvonlar tomonidan barglarni yemaslik uchun himoya vazifasini ham bajaradi. Sukulentlarda esa suvni saqlash uchun maxsus strukturalar, masalan, keng yuza, suvni yig'ish uchun mo'ljallangan hujayralar mavjud. Barglarning qalinlashishi: Ba'zi o'simliklarda barglar qalin va moyli bo'lib, ular yuzalarida suvning bug'lanishini kamaytiradi. Bunday barglar ko'pincha siltalanish (kutikula qatlami) bilan qoplangan bo'ladi. Barglarining kichrayishi: Ko'plab o'simliklar qurg'oqchilikda barglarning mayda yoki tikanli shaklga o'zgarishini namoyon qiladi. Bu shakl bargni kamroq suv yo'qotishiga va issiqlikni samarali boshqarishga yordam beradi. b) Issiqlikka Moslashgan Barglar: Issiq iqlim sharoitida yashovchi o'simliklarda barglar issiqlikni boshqarishga yordam beruvchi maxsus moslashuvlarga ega. Bu barglar quyidagi xususiyatlar bilan ajralib turadi: Yassi va keng barglar: Issiq va nam iqlim sharoitida yashovchi o'simliklar keng va yassi barglarga ega. Bu shakl o'simlikning juda ko'p quyosh nuri olishini ta'minlaydi, bu esa fotosintez jarayonini tezlashtiradi. Biroq, keng barglar issiqlikni ko'proq yig'adi, shuning uchun ularning ustki yuzasi odatda qalqonli, qattiq bo'lib, yuqori issiqlikdan himoya qiladi.

Yorug'likka qarshi moslashuvlar: Ba'zi o'simliklar barglarining yuqori qismi va pastki qismini farq qiladi. Yuqori qismda qalin epidermis yoki kutikula qatlami, pastki qismda esa stomatalar ko'proq bo'lishi mumkin. Bu tuzilish bargni yuqori haroratdan himoya qiladi va ortiqcha yorug'likni kamaytiradi. c) Nam Sharoitlarga Moslashgan Barglar: Barglarning nam sharoitlarga moslashuvi o'simliklarning kislorod va karbon dioksid almashinuvi uchun samarali sharoit yaratadi. Nam sharoitda yashovchi o'simliklar barglarini boshqacha tarzda rivojlantiradi: Keng va tekis barglar: Nam sharoitda o'suvchi o'simliklar keng va tekis barglarga ega bo'lishi mumkin. Bu shakl bargning yuzasini katta qilib, maksimal quyosh nurini olish imkonini yaratadi va fotosintez jarayonini oshiradi. Bo'shliq bilan to'ldirilgan barglar: Ba'zi barglarda hujayralar orasida keng bo'shliqlar mavjud bo'lib, ular namli muhitda kislorod va karbon dioksidning almashinuvi uchun muhim bo'shliqni ta'minlaydi. Shuningdek, bu tuzilish barglarda suvni saqlashga yordam beradi. 4. Barglarning Funktsiyalari: Barglarning asosiy funksiyasi — fotosintez jarayonini amalga

oshirishdir, ammo ularning boshqa bir nechta muhim vazifalari ham mavjud. a) Fotosintez: Barglar o'simliklarning fotosintez organi sifatida xizmat qiladi. Fotosintez jarayonida barglar quyosh nurini o'zlashtirib, karbon dioksid va suvdan ozuqa moddasi — glukoza ishlab chiqaradi. Ushbu jarayon xlorofill tomonidan boshqariladi, bu pigment barglarda mavjud bo'lib, o'simliklarga yashil rang beradi. b) Nafas olish va Gaz Almashinuvi: Barglar stomatalar orqali kislorod va karbon dioksid almashinuvini amalga oshiradi. Fotosintez jarayonida o'simlik karbon dioksidni oladi va kislorod chiqaradi. Barglarda nafas olish jarayoni ham amalga oshadi, bu jarayonda kislorod bilan birga karbon dioksid ham chiqariladi. Stomatalar bu gazlarning almashinuvini boshqaradi. c) Suv Bug'lanishi (Transpiratsiya): Barglar orqali o'simliklar suvni bug'lanish (transpiratsiya) jarayonida yo'qotadi. Bu jarayon barglardagi stomatalar

Xulosa: Bargning anatomik tuzilishi va xilma-xilligi o'simliklarning yashash muhiti va ekologik sharoitlarga moslashganligini ko'rsatadi. Barglar nafaqat fotosintez jarayonini amalga oshiradi, balki o'simlikning suv balansini saqlash, gaz almashinuvi va himoya qilish kabi boshqa muhim funktsiyalarni ham bajaradi. O'simliklarning barglari, ekologik sharoitlariga qarab turli xil tuzilishga ega bo'lib, har bir barg o'ziga xos tarzda o'simlikning hayotiy jarayonlarini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xo'janazarov.O'.E, Mavlonov. X, Sadinov J.S. "Botanika o'simliklar sistematikasi" Toshkent "Innovatsiya-Ziyo" 2022.
2. Tojiboyev. M.U, Uzoqjonova. M.D.Q. Science and Education, 2023.
3. Prator O', To'xtayev A.S, Azimova.F.O', Saparboyev F.Z, Umaraliyeva M.T. "Biologiya" (botanika 6-sinf darslik) Toshkent- "O'zbekiston", 2017.
4. Ikromov M.I, Normurodov X.N., Yuldashev A.S. "Botanika" Toshkent "O'zbekiston" 2002.
5. Mustafayev. S, Ahmedov O'. Botanika – T: "O'zbekiston", 2006

BARGNING MORFOLOGIK TUZULISHI VA XILMA-XILLIGI TAHLILI

Azamjonova Gulzoda Axrorbek qizi.

ADPI Biologiya yo'nalishi 101-guruh talabasi.

Abstract: This article explores the morphological structure and diversity of leaves. It analyzes the main parts of the leaf, its shapes, arrangements, and functions. The article also discusses ecological adaptations of leaves and their significance in various fields, including their importance for human life.

Аннотация: В этой статье рассматриваются морфологическое строение и разнообразие листьев. Анализируются основные части листа, его формы, расположение и функции. Также обсуждаются экологические адаптации листьев и их значение в различных областях, включая их важность для человеческой жизни.

Keywords: Leaf, morphological structure, diversity, ecological adaptations, photosynthesis, plants, vascular tissues, habitat, leaf shapes, green plants.

Ключевые слова: Лист, морфологическое строение, разнообразие, экологические адаптации, фотосинтез, растения, сосудистые ткани, среда обитания, формы листьев, зелёные растения.

Barg o'simliklarning asosiy vegetativ organlaridan biri bo'lib, asosan fotosintez, transpiratsiya va gaz almashinuvi jarayonlarida ishtirok etadi. Uning morfologik tuzilishi o'simlikning turiga, yashash muhitiga va evolyutsion xususiyatlariga moslashgan. 1. Bargning morfologik tuzilishi. a) Barg plastinkasi (lamina) Bargning asosiy qismini tashkil etadi, u keng yoki tor, tekis yoki bo'laklarga bo'lingan bo'lishi mumkin. Vazifasi: Fotosintez va gaz almashinuvi uchun katta sirt maydonini ta'minlaydi. Shakliga ko'ra: Oddiy barg (masalan, g'oz). Murakkab barg (masalan, beda, yong'oq). b) Barg bandi (petiol) Barg plastinkasini poyaga biriktiruvchi qismidir. Ba'zi barglar bandli, ba'zilar esa bandsiz (sessil) bo'lishi mumkin. Vazifasi: Bargni harakatlantirish orqali quyosh nurlarini maksimal qabul qilishga yordam beradi. c) Barg asoslari. Barg bandining pastki qismida joylashib, poyaga birlashgan qismni tashkil etadi. Ba'zi o'simliklarda kengaygan, poyani qoplab turuvchi asoslar (masalan, bug'doy) uchraydi. d) Tomirlar. Barg ichida joylashgan o'tkazuvchi tizim. Vazifasi: Suv va oziq moddalarni tashish. Tomirlanish turi: Paralel tomirlanish (masalan, bug'doy). To'r tomirlanish (masalan, shaftoli). 2. Barglarning xilma-xilligi: a) Shakli bo'yicha. Yassi: Ko'pchilik o'simliklarda uchraydi, keng yuzaga ega (masalan, chinor). Igna: Suvni tejashga moslashgan (masalan, qarag'ay). Tikon:

Himoya vazifasini bajaradi (masalan, kaktus). b) Joylashuvi bo'yicha. Navbatlashib joylashgan: Barglar navbat bilan bir qavatda joylashgan (masalan, g'o'za). Qarama-qarshi joylashgan: Bir tugunda ikkita barg (masalan, yalpiz). Dasta bo'lib joylashgan: Bir tugunda bir nechta barg (masalan, gulxayri). c) Tuzilishiga ko'ra. Oddiy barglar: Barg plastinkasi bir butun bo'ladi (masalan, jo'ka). Murakkab barglar: Barg plastinkasi bir necha bo'lakka ajraladi: Pinnat murakkab (masalan, yong'oq). Palmasimon murakkab (masalan, beda). d) Funktsiyasi bo'yicha: Fotosintetik barglar: Quyosh nurlarini qabul qiladi (masalan, bug'doy). Himoya barglar: Tikan yoki shoxchaga aylangan (masalan, kaktus). Zahira barglar: Oziq moddalarni saqlaydi (masalan, piyoz). Changlatuvchi barglar: Yorqin rangli bo'lib, changlatuvchi hasharotlarni jalb qiladi (masalan, lola).

Ekologik moslashuvlarga ko'ra xilma-xillik. a) Kserofitlar. Quruq sharoitga moslashgan. Barglari tikon yoki juda kichik bo'lib, suvni tejaydi (masalan, kaktuslar). b) Gigrofitlar. Nam sharoitga moslashgan. Barglari yupqa va katta yuzaga ega (masalan, nilufar). c) Mezofitlar. O'rtacha namlik sharoitiga moslashgan. Barglari o'rtacha kattalikda va keng yuzali (masalan, shaftoli). d) Suv o'simliklari: Barglari suzuvchi yoki suv ostida joylashgan (masalan, lotos). Havo bo'shliqlari gaz almashinuvi uchun moslashgan. 4. Maxsus moslashuvchan shakllar. 1. Tikon shaklidagi barglar: Himoya va suv yo'qotishni kamaytirish uchun (masalan, kaktuslar). 2. Changlatuvchi barglar: Gullarda dekorativ yoki yorqin ranglar orqali changlatuvchilarni jalb qilish (masalan, atirgul). 3. Suv saqlovchi barglar: Barglari suvni zahiralashga moslashgan (masalan, aloe). 4. Havo so'ruvchi barglar: Ba'zi epifit o'simliklarda atmosferadagi namlikni so'rish (masalan, tillandsiya). Barglarning xilma-xilligi o'simliklarning ekologik sharoitlarga moslashishida katta rol o'ynaydi. Masalan, kserofitlarning tikon shaklidagi barglari suv yo'qotilishini kamaytiradi va himoya vazifasini bajaradi, suv o'simliklarida esa keng barglar fotosintez uchun yorug'likni maksimal qabul qilishga moslashgan. Bundan tashqari, barglarning evolyutsion xilma-xilligi ularning turli biologik funktsiyalarni bajarish imkoniyatlarini kengaytiradi. Zahira moddalar saqlovchi barglar (masalan, piyoz), dekorativ yoki changlatuvchilarni jalb qiluvchi barglar (masalan, lola) o'simliklarning hayot sikliga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Barglarning morfologik xilma-xilligi inson hayoti va turmush faoliyatida ham muhim o'rin tutadi. Turli o'simliklarning barglari oziq-ovqat, dorivor xom ashyo, manzarali maqsadlar va sanoat uchun ishlatiladi. Masalan: 1. Oziq-ovqat manbasi sifatida: Sholg'om, ismaloq va karam kabi barglar inson oziqlanishida to'g'ridan-to'g'ri ishlatiladi. Barglarda to'plangan minerallar va vitaminlar organizm uchun foydalidir. 2. Dorivor maqsadlar uchun: Aloe, yalpiz, vaqillabarg (podorojnik) kabi o'simliklarning barglari xalq tabobati va farmatsevtikada keng qo'llaniladi. Ushbu

o'simliklar antiseptik, yallig'lanishga qarshi va shifobaxsh xususiyatlarga ega. 3. Manzarali va ekologik maqsadlar: Barglarning go'zal shakli va rangi bog'-manzara dizaynida ishlatiladi (masalan, palma barglari yoki xostalar). Fotosintez orqali barglar atmosferadagi kislorod muvozanatini saqlashga yordam beradi, bu ekologik tizimning muhim qismidir. 4. Sanoat va texnologiyada: Ba'zi o'simliklarning barglari tolalar olish uchun ishlatiladi (masalan, sisal o'simligi). Barglar ayrim xushbo'y moddalar va efir moylari ishlab chiqarishda ham qo'llaniladi. Barglarning o'rganish ahamiyati: Barglarning morfologik tuzilishi va xilma-xilligi bo'yicha tadqiqotlar o'simliklarning yangi navlarini yaratishda, ekologik muvozanatni saqlashda va qishloq xo'jaligini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Masalan, suv tanqisligi sharoitiga moslashgan kserofit barglarini o'rganish qurg'oqchilikka chidamli o'simliklarni yaratishga yordam beradi.

Barglarning morfologik va funktsional xilma-xilligini yanada chuqur o'rganish o'simliklarning hayot siklini, ekologik rolini va inson uchun foydali jihatlarini tushunishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu tadqiqotlar quyidagi yo'nalishlarda keng qo'llaniladi: 1. Qishloq xo'jaligidagi ahamiyati: Hosildorlikni oshirish: Barglar orqali fotosintez jarayoni o'rganilib, o'simliklarning hosil beruvchi qismlarini samarali rivojlantirishga yordam beradi. Masalan, donli ekinlarning barglari orqali quyosh nurlarini maksimal qabul qilish uchun yangi navlar yaratish. Stressga chidamlilik: Iqlim o'zgarishi sharoitida barglarning qurg'oqchilik, sho'rlanish va boshqa ekstremal sharoitlarga moslashuvi o'rganilib, chidamli navlar yetishtiriladi. 2. Atrof-muhitni saqlashdagi roli: Kislorod ishlab chiqarish: Barglarning asosiy funktsiyasi fotosintez bo'lib, bu jarayon orqali atmosferaga kislorod chiqariladi va karbonat angidrid miqdori kamayadi. Bu ekologik muvozanatni saqlashda muhimdir. Yashil hududlarni kengaytirish: Barglarning turli xil shakl va tuzilishga ega bo'lishi tabiiy yashash muhitini tiklashda va yashil hududlarni rivojlantirishda foydalidir. 3. Biotexnologiya va farmatsevtikada qo'llanilishi: Barglar ko'p miqdorda xlorofill, efir moylari va boshqa bioaktiv moddalarni o'z ichiga oladi. Bu moddalar dori-darmon ishlab chiqarishda ishlatiladi. Genetik tadqiqotlar orqali barglarning metabolik jarayonlarini boshqarish imkoniyati yaratiladi, bu esa qimmatli moddalarni ko'proq ishlab chiqarishga xizmat qiladi. 4. Ijtimoiy va iqtisodiy jihatlar: Manzarali maqsadlar: Turli xil barg shakli va tuzilishga ega bo'lgan o'simliklar bog'dorchilik va landshaft dizaynida keng qo'llaniladi. An'anaviy foydalanish: Ba'zi hududlarda barglardan oziq-ovqat, ichimlik va turli amaliy ehtiyojlar uchun foydalaniladi (masalan, palmalar yoki bambuk barglari).

Xulosa: Barglarning morfologik tuzilishi va xilma-xilligi o'simliklarning hayotiy jarayonlari va ekologik muvozanatdagi o'rnini belgilaydi. Shuningdek, bu xilma-xillik inson faoliyatining turli sohalarida bevosita yoki bilvosita foydalaniladi.

Barglarni o'rganish nafaqat botanikada, balki ekologiya, agronomiya va biotexnologiyada ham yangi imkoniyatlar eshigini ochadi. Umuman olganda, barglarning morfologik tuzilishi va xilma-xilligi o'simliklarning hayot kechirish strategiyalari va evolyutsion muvaffaqiyatini ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Bu xilma-xillik, o'simliklarning nafaqat ekologik muvozanatda, balki inson faoliyatida, qishloq xo'jaligida va farmatsevtikada ham keng ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xo'janazarov.O'.E, Mavlonov. X, Sadinov J.S. "Botanika o'simliklar sistematikasi" Toshkent "Innovatsiya-Ziyo" 2022.
2. Tojiboyev. M.U, Uzoqjonova. M.D.Q. Science and Education, 2023.
3. Prator O', To'xtayev A.S, Azimova.F.O', Saparboyev F.Z, Umaraliyeva M.T. "Biologiya" (botanika 6-sinf darslik) Toshkent- "O'zbekiston", 2017.
4. Ikromov M.I, Normurodov X.N., Yuldashev A.S. "Botanika" Toshkent "O'zbekiston" 2002.
5. Mustafayev. S, Ahmedov O'. Botanika – T: "O'zbekiston", 2006

NAVRO'ZGULDOSHLAR OILASINING ASOSIY TURKUM VA TURLARI. TARQALISHI VA AXAMIYATI

Toxirova Farida Oybek qizi

Andijon davlat Pedagogika Instituti,

Tabiiy fanlar fakulteti, 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu tezisda Navro'zguldoshlar oilasining asosiy turkum va turlari, tarqalishi va axamiyati to'g'risida ma'lumotlar ketirilgan.

Annotation: This thesis provides information about the main categories and species, distribution and importance of the family Navruzguldos.

Аннотация: В данной диссертации представлена информация об основных категориях и видах, распространении и значении семейства Наврузгулдос.

Kalit so'zlar: Primula, lysimachia, anagallis, hottonia, dodecatheon.

Keywords: primula, lysimachia, anagallis, hottonia, dodecatheon

Ключевые слова: primula, lysimachia, anagallis, hottonia, dodecatheon

Navrozguldoshlar (yoki Primulaceae) — o'simliklar oilasi bo'lib, unda 25 ta turkumi va 1000 ga yaqin tur mavjud. Bu oila dunyoning turli burchaklarida, xususan, mo'tadil iqlim va subtropik mintaqalarda tarqalgan. O'zbekistonda ham navrozguldoshlar o'simliklari mavjud.

Navrozguldoshlar oilasining asosiy turkumlari va turlari:

1. Primula (Navroza)

O'zgarmas navroza (Primula vulgaris) — ko'plab bog'lar va gulzorlar uchun mashhur. Yer yuzasida o'sadigan turli xil navrozguldoshlar (masalan, Primula denticulata) ko'plab go'zal gullarga ega. Primula (Navroza) — bu o'zining rang-barang va ko'zni quvontiruvchi gullari bilan mashhur bo'lgan o'simliklar oilasiga mansub tur. Navroza (Primula) asosan bahor va yoz oylarida gullab, o'zining go'zalligi bilan bahorning boshida tabiatni uyg'otadi. Primula o'simligi odatda kichik va o'rta o'lchamdagi gulzorlarda yoki bog'larda uchraydi. Ularning gullari juda rang-barang bo'lib, pushti, qizil, sariq, oq va ko'k ranglarida bo'lishi mumkin. Har bir gulning shakli turlicha bo'lib, ba'zilari odatiy "yulduz" shaklida, boshqalari esa chiroyli "uzum" shaklida bo'lishi mumkin. Shunday qilib, Primula (Navroza) o'zining estetik go'zalligi, ekologik talablari va tibbiy foydalari bilan ajralib turadigan o'simliklardan biridir. U ko'plab madaniyatlarda bahorning va yangi boshlanishlarning ramzi sifatida qadrlanadi.

2. Lysimachia (Gulbahor)

Lysimachia vulgaris (oddiy gulbahor) ko'pincha suvli joylarda uchraydi. Lysimachia (Gulbahor) — bu Primulaceae oilasiga mansub o'simliklar turidir. Gulbahor o'zining chiroyli va rang-barang gullari bilan mashhur bo'lib, asosan bahor va yoz oylarida gullab, o'ziga xos go'zallik yaratadi. Ularning turli turlari butun dunyo bo'ylab keng tarqalgan, ammo ularni asosan bog'lar va tabiatda uchratish mumkin. Gulbahor (Lysimachia) o'simliklari ko'pincha kichik va o'rta o'lchamdagi butalar yoki ko'kalamzorlarni tashkil etadi. Ularning gullari odatda sariq, oq, qizil yoki pushti rangda bo'lib, ranglar va shakllar jihatidan juda xilma-xil. Ular bir xil vaqtni ko'rsatgan holda, o'zining navbatdagi gullarini ochishga moyil. Gulbahorning eng keng tarqalgan turlari orasida Lysimachia vulgaris (oddiy gulbahor) va Lysimachia nummularia (pulshshakli gulbahor) mavjud. Lysimachia (Gulbahor) — nafaqat bog'lar uchun dekorativ o'simlik bo'lib, balki uning ekologik va tibbiy ahamiyati ham mavjud. Bu o'simliklarning rang-barang gullari va oson o'sish xususiyatlari ularni keng tarqalgan va sevimli bog' o'simliklaridan biriga aylantiradi.

3. Anagallis (Ko'zgulkash)

Anagallis arvensis (yovvoyi ko'zgulkash) - kichik o'lchamdagi, har xil rangdagi gullari bilan mashhur. Anagallis (Ko'zgulkash) — Primulaceae oilasiga mansub bo'lgan, kichik va rang-barang gullariga ega o'simliklar turidir. O'zining go'zal, ko'zga tashlanadigan gullari bilan tanilgan, Anagallis ko'pincha dekorativ o'simlik sifatida bog'lar va gulzorlar uchun ekiladi. Ko'zgulkash (Anagallis) turining eng mashhur turlaridan biri Anagallis arvensis, ya'ni "dalada ko'zgulkash" bo'lib, bu o'simlikni ko'pincha yovvoyi tarzda ham uchratish mumkin. Ko'zgulkash o'simligi asosan o'rta va janubi-sharqiy Yevropada, shuningdek, boshqa mintaqalarda o'sadi. Ko'zgulkash o'zining o'ziga xos gullash uslubi va go'zalligi bilan mashhur bo'lib, bog'larda va tabiatda alohida o'rin egallaydi. Bu o'simliklar o'zining qulay o'sish sharoitlari va jozibali ko'rinishi bilan bahorda va yozda ko'plab bog'larni bezatadi.

4. Hottonia (Issiq suvlarda o'suvchi navrozguldoshlar)

Hottonia palustris — suvlarda o'sadigan navrozguldosh, o'zining go'zal gulchambarli qizil gullari bilan ajralib turadi. Hottonia — Primulaceae oilasiga mansub bo'lgan, suvda o'suvchi o'simlik turidir. U asosan Hottonia palustris nomi bilan tanilgan va o'zining ajoyib ko'kalamzor gullari va suvda o'sish xususiyatlari bilan ajralib turadi. Hottonia ko'pincha botqoqlik hududlarida, daryo bo'ylarida va boshqa nam joylarda uchraydi. Hottonia — o'ziga xos o'simlik bo'lib, nafaqat go'zalligi, balki suv ekosistemasini qo'llab-quvvatlashdagi ahamiyati bilan ham ajralib turadi.

5. Dodecatheon (Ikki rangli navrozguldosh)

Dodecatheon meadia — o'ziga xos rangdagi gullari bilan tanilgan o'simlik. Dodecatheon — Primulaceae oilasiga mansub bo'lgan, chiroyli va rang-barang gullari bilan tanilgan o'simlik turidir. Ularning ko'plab turlari, asosan Shimoliy Amerika, Asiya va Yevropaning ba'zi qismlarida o'sadi. O'simlik ko'pincha "qizil poyafzal" yoki "o'rgimchak guli" nomlari bilan ham tanilgan, chunki uning gullari o'ziga xos shakli bilan ajralib turadi. Dodecatheon — o'zining go'zalligi, rang-barang gullari va o'sish xususiyatlari bilan bahorda ajralib turadigan o'simliklardan biridir. U bog'larni bezatish uchun mukammal variant hisoblanadi.

Tarqalishi: Navrozguldoshlar o'simliklari asosan Osiyo, Yevropa va Amerikada tarqalgan. Ular asosan mo'tadil va subtropik iqlimlarda o'sadi. Ba'zi navlari yovvoyi holatda o'ssa-da, ko'plab turlari o'zining chiroyli gullari va bezak sifatleri uchun bog'larda va gulzorlarda keng tarqalgan.

Ahamiyati: Estetik ahamiyati: Navrozguldoshlar o'zining chiroyli va rang-barang gullari bilan bog'lar va parklarni bezashda muhim o'rin tutadi.

Tibbiy ahamiyati: Ba'zi navrozguldoshlar tibbiy xususiyatlarga ega, masalan, Primula turkumidagi o'simliklar xalq tabobatida ishlatiladi.

Ekologik ahamiyati: Ular o'simliklarni polenlashda yordam beruvchi hasharotlar uchun muhim oziq-ovqat manbaidir. Shuningdek, navrozguldoshlar o'simliklari tuproqni mustahkamlashda va tabiiy ekosistemalarda oziq-ovqat zanjirini ta'minlashda ham muhim rol o'ynaydi.

Primulaceae oilasi o'zining estetik go'zalligi, ko'plab turli turlari va ekologik xususiyatlari bilan ajralib turadi. Bu o'simliklar, ko'pincha bog'lar va tabiatda, rang-barang gullari va keng tarqalgan ekosistemalari bilan muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, ular tibbiy foydalarga ega bo'lishi mumkin, ammo ba'zi turlari ehtiyotkorlik bilan ishlatilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. C. M. Мыстафаев BOTANIKA Toshkent "O'zbekiston" 2002
2. <https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Navro%CA%BBzguldoshlar>
3. <https://www.britannica.com/plant/Primulaceae>
4. O'ktam Paratov Botanika (morfologiya, anatomiya, sistematika) "TA'LIM NASHRIYOTI" TOSHKENT-2010

FUQAROLIK JAMIYATI INSTITUTLARINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISH TARIXI

*SamDChTI “Gumanitar fanlar va axborot
texnologiyalari” kafedrası dotsenti*

Boboqulova Xurshida Erkinovna

*SamDChTI Ingliz tili fakulteti 24.05 guruh
talabasi Isomidinova Kuxinur*

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘zbekiston tarixida fuqarolik jamiyati institutlarining tarixiy shakllanish jarayoni va rivojlanish bosqichlari tahlil qilingan. Unda fuqarolik jamiyatining ijtimoiy hayotdagi o‘rni, uning demokratik boshqaruv va inson huquqlarini ta‘minlashdagi ahamiyati yoritilgan. Mualliflar turli davr va mintaqalarda fuqarolik jamiyati tushunchasining rivoji, uning shakllanishiga ta‘sir ko‘rsatgan omillar, shuningdek, nodavlat va notijorat tashkilotlarning roli haqida keng ko‘lamli tahliliy ma‘lumotlar keltiradilar. Maqolada tarixiy yondashuv asosida O‘zbekistonda fuqarolik jamiyati institutlarining tashkil topishi, mustaqillikdan so‘nggi davrdagi rivojlanish dinamikasi va ularning davlat bilan hamkorligi yoritib berilgan. Ushbu institutlarning zamonaviy sharoitda fuqarolarning ijtimoiy faolligini oshirish va mamlakat taraqqiyotiga qo‘shayotgan hissasi tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Fuqarolik jamiyati institutlari, rivojlantirish tarixi, ijtimoiy hayot, demokratiya, inson huquqlari, nodavlat tashkilotlar, notijorat tashkilotlar, O‘zbekiston, mustaqillik, davlat va fuqarolik jamiyati, jamiyat taraqqiyoti, fuqarolik faolligi, ijtimoiy rivojlanish, siyosiy tizim, demokratik tamoyil.

O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgach, davlat va jamiyatni modernizatsiya qilish jarayonida fuqarolik jamiyati institutlarini shakllantirishga alohida e‘tibor qaratildi. Bu jarayon fuqarolarning huquq va erkinliklarini ta‘minlash, ijtimoiy faolligini oshirish va davlat hokimiyati bilan jamiyat o‘rtasida samarali o‘zaro aloqalarni yo‘lga qo‘yishga qaratilgan edi. O‘zbekistonda so‘nggi yillarda ham qabul qilingan konstitutsiyaviy islohotlar va qonunchilikdagi yangiliklar davlat va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlarni kuchaytirishga xizmat qilmoqda. Jumladan, Konstitutsiyaning 2023 yilgi tahriri inson huquqlari va erkinliklarini kafolatlashni kuchaytirdi.[1]

O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda amalga oshirilgan konstitutsiyaviy islohotlar va qonunchilik yangiliklari davlat va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlarni mustahkamlashga qaratilgan. 2023-yilgi Konstitutsiyaning yangi

tahririda inson huquqlari va erkinliklarini kafolatlashni yanada kuchaytirib, quyidagi yo‘nalishlarda muhim o‘zgarishlarni amalga oshirdi:

- inson huquqlariga doir islohotlar, insonning asosiy huquqlarini va erkinliklarini yanada kengaytirdi, fuqarolarni himoya qilish mexanizmlari takomillashtirildi.

- davlat va jamiyat o‘rtasidagi hamkorlik masalalari, davlat va fuqarolik jamiyati o‘rtasidagi munosabatlarni mustahkamlashga qaratilgan qoidalar kiritildi, bu esa fuqarolarning boshqaruv jarayonidagi ishtirokini oshiradi.

- qonunchilikka oid masalalar, qonunchilikda kiritilgan yangiliklar inson huquqlarini himoya qilish borasidagi xalqaro majburiyatlarga mos kelishini ta'minlashga yo‘naltirilgan.

Har bir rivojlanishga qadam qo‘ygan mustaqil demokratik davlatlarning tarixida fuqarolik jamiyati institutlari mavjud bo‘lib, bu davlat organlaridan mustaqil faoliyat yurituvchi va fuqarolarning manfaatlarini ifoda etish, ularning huquq va erkinliklarini himoya qilish, ijtimoiy hayotda ishtirokini ta'minlashga qaratilgan nodavlat tashkilotlar, birlashmalar va boshqa institutlar tizimidir. Ular demokratik jamiyatni shakllantirish va barqaror rivojlantirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Fuqarolik jamiyatining asosiy institutlari quydagilardan iborat:

- nodavlat notijorat tashkilotlari (NNT), bularga ta’lim, ekologiya, sog‘liqni saqlash va ijtimoiy himoya sohalarida faoliyat yuritadigan NNTlar faoliyatini rivojlantirish uchun maxsus grantlar va imtiyozlar taqdim etildi. O‘zbekistonda 2024-yil holatiga ko‘ra, 10 mingdan ortiq NNT faoliyat olib bormoqda.

- kasaba uyushmalari va jamoat birlashmalari, bularga mehnatkashlar huquqlarini himoya qilish va ijtimoiy munosabatlarda o‘zaro muloqotni rivojlantirishda asosiy rol o‘ynadi.

- mahalla tizimi, bularga mahallalar O‘zbekistonda fuqarolik jamiyatining noyob va muhim institutlaridan biri sifatida aholi bilan davlat o‘rtasidagi ko‘priklar vazifasini bajaradi. Mahallalar faoliyatini mustahkamlash maqsadida “Mahalla va oilani qo‘llab-quvvatlash vazirligi” tashkil etildi.

- ommaviy axborot vositalari (OAV), bularga mustaqil OAVlar va blogosferaning rivojlanishi fuqarolarning axborot olish huquqini ta'minlash va jamoatchilik fikrini shakllantirishda muhim rol o‘ynadi.

O‘zbekiston tarixida fuqarolik jamiyati institutlarini rivojlantirish borasida davlat va jamiyat o‘rtasidagi demokratik muloqotni ta'minlash, fuqarolarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, ijtimoiy faolligini oshirishga qaratilgan muhim jarayon bo‘lib xizmat qilib kelmoqda. Bu jarayon davlatning barqaror rivojlanishini ta'minlashda va fuqarolarning ijtimoiy hayotda faol

ishtirokini kuchaytirishda asosiy omil hisoblanadi. Xususan, bu jarayonda fuqarolar yig'inlari, nodavlat notijorat tashkilotlari (NNT) va ommaviy axborot vositalarining jamiyatda roli oshdi. Fuqarolik jamiyati institutlari faoliyatini qonuniy asosda qo'llab-quvvatlash uchun maxsus qonunlar va normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilinib jamiyatga tadbiiq etib kelinmoqda. Masalan, O'zbekiston tarixida 1999-yilda qabul qilingan "Nodavlat notijorat tashkilotlari to'g'risida"gi qonun[6] ushbu institutlar rivojlanishining huquqiy asoslarini yaratishga imkon yaratdi. 2003-yildagi "Ijtimoiy sheriklik to'g'risida"gi qonun[6] esa davlat va nodavlat sektor o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning tartibini belgiladi.

Shuningdek, davlat siyosatini muvofiqlashtirishda NNTlarning ishtiroki faollashdi.[3] O'zbekiston Respublikasida davlat siyosatini muvofiqlashtirishda nodavlat notijorat tashkilotlarining (NNT) ishtiroki faollashdi. NNTlarning ishtirokining afzalliklari va jamiyat rivojlanishi uchun ustuvor masala qilib olindi. Bu masalalar quydagilardan iborat:

- fuqarolar fikrini o'rganish va bu orqali NNTlar, o'z faoliyatini aholining ehtiyojlari va takliflarini yig'ish va ularni hukumatga yetkazishda o'ta muhim rol o'ynaydi.

- ijtimoiy masalalarni hal qilish ishlari orqali nodavlat sektori ijtimoiy masalalar bo'yicha innovatsion yechimlar taklif etishi va muammolarni hal etishda faol ishtirok etishi mumkin.

- tashabbuslarni qo'llab-quvvatlash orqali NNTlarning davlat siyosatidagi yangi tashabbuslar va loyihalar haqida ma'lumot tarqatish va aholi o'rtasida bu tashabbuslarni qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish mumkin.

- hamkorlikni rivojlantirish orqali davlat organlari va NNTlar o'rtasida hamkorlikni o'rnatish, o'zaro tajriba almashish va birgalikda loyihalarni amalga oshirish imkoniyatlarini yaratadi.

Buning uchun NNTlar davlat siyosatining muvofiqlashtirilishida faol ishtirok etib, fuqarolarni jalb qilish va ijtimoiy muammolarni hal qilishda ko'mak beradi. Ularning ishtirokini yanada kuchaytirish, davlat va jamiyat o'rtasida ko'proq muloqot o'rnatishga olib keladi. Bu jarayonlar O'zbekistonning ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishiga xizmat qilib, barqaror va demokratik jamiyatni shakllantirishga hissa qo'shadi. Bu jarayonda davlat boshqaruvida ochiqlik masalasi bugungi kunda asosiy rol o'ynaydi, davlat rahbarining ta'kidlaganlaridek, "Xalq davlat idoralariga emas, davlat idoralari xalqqa xizmat qilishi kerak" [2] tamoyiliga asoslangan siyosat joriy etildi. Bu kabi jarayonlar fuqarolik jamiyati institutlarning zimmasidagi vazifalrni tashkil qilib, fuqaro va jamiyat o'rtasidagi munosabatni yaxshilashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi–Toshkent.: O'zbekiston, 2023.– 80-b
2. Mirziyoyev Sh.M. “Xalq davlat idoralariga emas, balki davlat organlari xalqimizga xizmat qilishi kerak” 31.08.2017. <https://kun.uz/news/2017/08/31/>
3. "O'zbekistonda davlat boshqaruvi va ijtimoiy islohotlar" - Tahliliy hisobot (Toshkent, 2023 yil).
4. “Fuqarolik jamiyati institutlari rivoji” – Milliy tadqiqot markazi ma'lumotlari (Toshkent, 2022 yil).
5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarorlari va hisobotlari (2020–2023 yillar).
6. <https://lex.uz/acts/>

**ERTA YOSHLIK DAVRIDA YOLG'IZLIK HISSINING
PSIXOLOGIK DETERMINANTLARI**

**ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ ЧУВСТВА
ОДИНОЧЕСТВА В РАННЕМ ВОЗРАСТЕ**

**PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF THE FEELING OF
LONELINESS IN EARLY CHILDHOOD****Sagindikova N.J***Qoraqalpoq Davlat Universiteti psxologiya ilimlar doktori,(DSc),docent***Saparova Eldora Tajimuratovna***Qoraqalpoq Davlat Universiteti Psixologiya 1-kurs magistranti*saparovaeldora@gmail.com**+998885072512**

Annotatsiya: Ushbu maqolada erta yoshlik davrida yolg'izlik hissining psixologik determinantlari o'rganilgan. Yolg'izlik hissi insonning ijtimoiy va emotsional ehtiyojlarining qondirilmasligi natijasida yuzaga keladigan murakkab psixologik holat sifatida tavsiflanadi. Mualliflar yolg'izlikka olib keluvchi asosiy omillar, uning salbiy oqibatlarini hamda bunday holatni yengillashtirishga qaratilgan psixologik yondashuvlarni batafsil tahlil qiladilar. Ushbu maqola yoshlarning ruhiy salomatligini saqlash va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimlarini kuchaytirish uchun amaliy tavsiyalarni taklif qiladi.

Аннотация: В данной статье изучаются психологические детерминанты чувства одиночества в раннем возрасте. Одиночество определяется как сложное психологическое состояние, возникающее вследствие неудовлетворения социальных и эмоциональных потребностей человека. Авторы анализируют основные факторы, приводящие к одиночеству, его негативные последствия, а также психологические подходы к смягчению данного состояния. Статья предлагает практические рекомендации для сохранения психического здоровья молодежи и укрепления систем социальной поддержки.

Annotation: This article explores the psychological determinants of the feeling of loneliness in early childhood. Loneliness is described as a complex psychological state arising from the unmet social and emotional needs of an individual. The authors provide a detailed analysis of the key factors leading to loneliness, its adverse effects, and psychological approaches to alleviating this condition. The article offers practical recommendations for maintaining the mental health of young individuals and strengthening social support systems.

Kalit soʻzlar: Yolgʻizlik, psixologik determinantlar, erta yoshlik, emotsional ehtiyojlar, ijtimoiy qoʻllab-quvvatlash, ruhiy salomatlik, kognitiv terapiya.

Ключевые слова: Одиночество, психологические детерминанты, ранний возраст, эмоциональные потребности, социальная поддержка, психическое здоровье, когнитивная терапия.

Key words: Loneliness, psychological determinants, early childhood, emotional needs, social support, mental health, cognitive therapy.

Yoshlik davri inson hayotining eng faol va intensiv rivojlanish bosqichi boʻlib, bu davrda shaxs ijtimoiy, emocional va psixologik oʻsish jarayonlarini boshdan kechiradi. Ammo aynan shu davrda koʻp yoshlar yolgʻizlik hissiga duch kelmoqda. Ushbu his nafaqat shaxsiy rivojlanishga, balki kelgusidagi ijtimoiy faoliyatiga ham jiddiy taʼsir koʻrsatadi. Bugungi kunda Oʻzbekistonda yoshlarga oid muammolar davlat siyosatining ustuvor yoʻnalishlaridan biri hisoblanadi. Prezident Shavkat Mirziyoyev yoshlarga oid davlat siyosatini yuksaltirishga alohida eʼtibor qaratib, bu borada bir qator muhim qarorlar qabul qilgan. Jumladan, 2020-yil 18-fevraldagi "Yoshlarni maʼnaviy va jismoniy barkamol avlod sifatida shakllantirish boʻyicha davlat dasturi"da shunday deyiladi: "Yoshlarni har tomonlama qoʻllab-quvvatlash, ularning intellektual, maʼnaviy va psixologik rivojlanishi uchun zarur sharoitlar yaratish – mamlakatimiz kelajagini mustahkamlashning eng asosiy kafolatidir."¹ Ushbu qarorda yoshlar oʻrtasidagi psixologik muammolar, jumladan, yolgʻizlik hissi, ijtimoiy izolyatsiya va maʼnaviy boʻshliq masalalariga eʼtibor qaratish zarurati taʼkidlangan. Shu bilan birga, yoshlarning psixologik salomatligini yaxshilash uchun maxsus maslahat markazlarini tashkil etish, psixologik yordam xizmatlarini rivojlantirish va ijtimoiy koʻmak tizimini kengaytirish boʻyicha chora-tadbirlar belgilangan. Mazkur qaror yoshlik davridagi psixologik determinantlarni oʻrganish va ularni bartaraf etish boʻyicha ilmiy va amaliy yondashuvlarning ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi.

Yolgʻizlik — insonning oʻzini ijtimoiy jihatdan ajralib qolgan yoki emocional jihatdan tushkun holatda his qilishi. Psixologiyada bu tushuncha nafaqat fizik yakkalanish, balki shaxsiy ehtiyojlarning qondirilmaslari bilan bogʻliq.

Mamlakatimiz psixologiyasida yolgʻizlik tushunchasi jamiyatdagi oʻzaro munosabatlarning ahamiyatini taʼkidlovchi kategoriyalardan biri sifatida koʻriladi. Jumladan, Oʻzbekistonda yoshlar psixologiyasiga bagʻishlangan tadqiqotlarda shaxsning ijtimoiy ehtiyojlari qondirilmagan hollarda rivojlanishda muammolar

¹ Shavkat Mirziyoyev qarori. (2017). "Yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirish toʻgʻrisida" qarori.

Oʻzbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari toʻplami. (12–15b)

paydo bo'lishi qayd etilgan.² Ushbu qarashga ko'ra, yolg'izlikni faqat tashqi omillar bilan bog'lash noto'g'ri bo'lib, uning ichki psixologik determinantlari ham mavjuddir.

Shaxs o'zini yolg'iz his qilganda, bu holat uning o'ziga nisbatan munosabati va ijtimoiy aloqa o'rnatish qobiliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bunda nafaqat shaxsning ijtimoiy izolyatsiyasi, balki uning emotsional ehtiyojlarining qondirilishi ham muhimdir. O'zbek psixologiyasida bu masala tarbiyaviy va madaniy kontekstda ham o'rganiladi, chunki ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va oilaviy munosabatlar yolg'izlikni bartaraf etishda muhim rol o'ynaydi.

Shaxsning ijtimoiy ehtiyojlari qondirilmaganda paydo bo'ladigan bo'shliq, asosan, shaxsning o'ziga bo'lgan ishonchini pasaytiradi va turli psixologik buzilishlarga olib kelishi mumkin.³ Shu sababli, yolg'izlik hissining mohiyatini chuqur o'rganish nafaqat shaxsning individual rivojlanishi, balki jamiyat taraqqiyoti uchun ham muhim ahamiyatga ega.

Erta yoshlik davrida yolg'izlik hissining paydo bo'lishiga turli omillar sabab bo'lishi mumkin. Yaxshi ijtimoiy ko'makning yetishmasligi yoki oiladagi emocional sovuqlik yoshlarda yolg'izlik hissini kuchaytiradi. Shuningdek, do'stlar bilan muloqotning kamligi yoki yo'qligi yoshlar hayotiga jiddiy ta'sir qiladi. Internet va ijtimoiy tarmoqlarning haddan tashqari ishlatilishi yoshlarning real hayotdagi ijtimoiy aloqalarini cheklaydi. Jamiyatning yuqori kutilmalari va yoshlarning o'zini oqlash istagi psixologik bosimni kuchaytiradi, bu esa yolg'izlikni oshirishi mumkin.

Yoshlar har qanday jamiyatning asosiy bo'g'inidir. Ularning ruhiy va ijtimoiy farovonligi millatning rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Shu nuqtai nazardan, yoshlik davridagi psixologik muammolar, xususan, yolg'izlik hissi nafaqat individual, balki ijtimoiy muammo sifatida ham e'tiborga loyiq. Bugungi tezkor o'zgarishlar davrida texnologiyalar, globalizatsiya va individualizmning kuchayishi natijasida yoshlar o'zlarini ko'proq izolyatsiya qilingan holda his qilmoqda. Bu nafaqat shaxsiy hayotga, balki jamiyatdagi ishtiroklari va ijtimoiy barqarorlikka ham ta'sir ko'rsatmoqda.

Yolg'izlik hissi nafaqat individual rivojlanishga, balki yoshlarning o'ziga bo'lgan ishonchiga, jamiyatga integratsiya qilishiga va professional muvaffaqiyatlariga ham salbiy ta'sir qiladi. Ushbu mavzu bugungi kunda xalqaro psixologik tadqiqotlar markazida turibdi. Bu masalani chuqur tahlil qilish va samarali choralar ishlab chiqish, nafaqat O'zbekiston, balki butun dunyo yoshlariga tegishli

² Ismoilov.A (2010). Psixologik salomatlik asoslari. Toshkent: Ma'naviyat. (45–46-b).

³ Karimova.L (2015). Shaxs psixologiyasi. Toshkent: O'zFA nashriyoti. (78–79-b).

dolzarb muammo hisoblanadi. Shu sababli, yolg'izlik hissining psixologik determinantlarini o'rganish va uni bartaraf etish bo'yicha yondashuvlarni taklif qilish nafaqat ilmiy, balki amaliy jihatdan ham muhimdir. Mazkur maqola ushbu masalaga chuqur ilmiy yondashuvni taklif qilish orqali jamiyat rivojiga hissa qo'shishga qaratilgan.

Yolg'izlik — insonning o'zini boshqalardan ajralib qolgan, ma'naviy va emocional ehtiyojlari qondirilmagan holda his qilishi bilan bog'liq murakkab psixologik holatdir. Ushbu hissiyot ko'pincha odamning o'ziga nisbatan ishonchini kamaytiradi, ijtimoiy aloqalarni buzadi va psixologik noqulaylikni kuchaytiradi. Psixologiyada yolg'izlik ikki asosiy ko'rinishda tasniflanadi: ijtimoiy yolg'izlik va emocional yolg'izlik.

Ijtimoiy yolg'izlik: Bu shaxsning ijtimoiy guruhlariga tegishlilik hissini yo'qotishi yoki o'zini jamoada keraksiz his qilishi bilan bog'liq.

Emocional yolg'izlik: Inson yaqin munosabatlarda yetarlicha mehr va qo'llab-quvvatlov ololmasa, bu hissiyot yuzaga keladi.

Tadqiqotlarga ko'ra, yolg'izlik hissi har doim ham ijtimoiy aloqalarning yo'qligi bilan bog'liq emas. Ba'zan inson ko'p odamlar orasida bo'lsa ham, o'zini yolg'iz his qilishi mumkin. Bu ko'proq insonning o'z emocional ehtiyojlarini qondira olmasligi yoki ijtimoiy aloqalardan qoniqmasligi bilan bog'liqdir.

Yolg'izlik hissi shaxsning psixologik, ijtimoiy va jismoniy salomatligiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Bu holat nafaqat qisqa muddatli noqulayliklarga, balki uzoq muddatli zararli oqibatlarga ham olib keladi. Quyida yolg'izlikning asosiy salbiy oqibatlari keltirilgan:

1. Psixologik salomatlikka ta'siri.

-Depressiya va xavotir buzilishlari: yolg'izlikni doimiy ravishda boshdan kechiruvchi shaxslar ko'pincha depressiya, xavotir va umidsizlik holatlari bilan yuzma-yuz keladi.

-O'z joniga qasd qilish fikrlari: o'zini jamiyatdan ajralgan holda his qiluvchi yoshlar orasida o'z joniga qasd qilish fikrlari va xatti-harakatlari xavfi ortadi.

-Past o'zini baholash: yolg'izlik shaxsning o'ziga bo'lgan ishonchini kamaytiradi va u o'zini boshqalarga nisbatan kam baholashga olib keladi.

Yolg'izlik hissi insonning ruhiy salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bu holat ko'pincha depressiya, xavotir buzilishlari va ijtimoiy qo'rquvning kuchayishi bilan birga kechadi. Yolg'izlik uzoq muddat davom etsa, shaxs o'zini befoyda va keraksiz his qiladi, bu esa psixologik va jismoniy salomatlikning yomonlashuviga olib kelishi mumkin.

Rus psixologi L.V.Kulikovning fikricha, yolg'izlik hissi nafaqat emotsional salbiy holatlarni keltirib chiqaradi, balki shaxsning kognitiv faoliyatiga ham ta'sir

qiladi. Bu holat insonning atrofdagi ijtimoiy muhitni noto'g'ri baholashiga, ijtimoiy izolyatsiya kuchayishiga va o'z-o'ziga qaratilgan fikrlarning shakllanishiga olib keladi.⁴ Bu ta'sirlar nafaqat individual rivojlanish jarayoniga, balki shaxsning ijtimoiy o'rni va jamiyat bilan aloqalariga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Demak, yolg'izlik hissining bunday salbiy oqibatlari shaxsning ruhiy barqarorligini pasaytirib, uning kundalik hayotda muvaffaqiyatga erishish imkoniyatlarini cheklaydi. Bu holatni bartaraf etish uchun emotsional qo'llab-quvvatlash tizimini mustahkamlash, ijtimoiy muloqotni rivojlantirish va individual terapevtik yondashuvlarni qo'llash muhimdir. Shaxsning yolg'izlikni yengish jarayonida atrofdagi insonlarning roli katta, chunki insonning asosiy ehtiyoji ijtimoiy yaqinlik va qo'llab-quvvatlashdir. Yolg'izlik hissining uzoq muddat davom etishi xavotir va depressiyaning kuchayishiga olib keladi, bu esa ijtimoiy faollikning pasayishi va shaxsiy rivojlanish imkoniyatlarining cheklanishiga sabab bo'ladi. Ushbu muammoni hal qilish uchun, psixologlar nafaqat individual yordam ko'rsatishi, balki ijtimoiy muhitni yaxshilashga qaratilgan choralarni ham amalga oshirishi zarur.

2. Ijtimoiy aloqalarning zaiflashishi.

-Ijtimoiy izolyatsiya: yolg'izlik hissi insonni jamiyatdan yakkalanib qolishga majbur qiladi, bu esa do'stlar va yaqinlar bilan munosabatlarning zaiflashishiga olib keladi.

-Kommunikativ ko'nikmalarning yo'qolishi: yolg'izlikni boshdan kechiruv-chi shaxslar ijtimoiy muloqotda qatnashish imkoniyatini kamaytiradi va kommunikativ qobiliyatlarini yo'qotadi.

3. Jismoniy salomatlikka ta'siri.

-Stress va immunitet tizimi zaiflashishi: yolg'izlik hissi ko'pincha stress bilan bog'liq bo'lib, shaxsning stressni qanday baholashiga va unga qanday qarshi turishiga bog'liqdir.

-Yurak-qon tomir kasalliklari xavfi: yolg'izlik yurak-qon tomir tizimiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, bu esa yuqori qon bosimi va yurak kasalliklari xavfini oshiradi.

-Uyqusizlik: yolg'izlik insonning uyqu sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatib, doimiy charchoq va boshqa salbiy holatlarni keltirib chiqaradi.

4. Shaxsiy rivojlanishga ta'siri.

-Akademik va professional muvaffaqiyatsizlik: yolg'izlik yoshlarning o'qishga bo'lgan qiziqishini kamaytiradi va ularning akademik faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bu, shuningdek, professional faoliyatga kirishda ham to'siq bo'ladi.

-Motivatsiyaning pasayishi: yolg'izlikni his qiluvchi shaxslar o'z oldiga maqsad qo'yishda qiyinchiliklarga duch keladi va motivatsiyani yo'qotadi.

⁴ Kulikov.L.V (2000). Psikhologiya odinochestva. Sankt-Peterburg: Piter. (112–115-b).

5. Jamiyatga ta'siri.

-Ijtimoiy faollikning kamayishi: yolg'izlik yoshlarda ijtimoiy tadbirlarda ishtirok etish istagini pasaytiradi, bu esa jamiyatning umumiy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

-Salbiy moddiy oqibatlar: yolg'iz his qiladigan shaxslar ko'pincha iqtisodiy jihatdan qiyinchiliklarga duch keladi, chunki ular ijtimoiy tarmoqlardan ajralgan holda ishlash va rivojlanish imkoniyatlarini yo'qotadi.

Yolg'izlikning salbiy oqibatlari ko'p qirrali va chuqurdir. Bu hissiyot insonning psixologik va jismoniy salomatligiga, ijtimoiy aloqalariga va shaxsiy rivojlanishiga zarar yetkazishi mumkin. Shuning uchun yoshlar orasida yolg'izlikning oldini olish bo'yicha tizimli chora-tadbirlarni amalga oshirish jamiyatning barqarorligi va rivojlanishi uchun muhimdir.

Yolg'izlik hissini kamaytirish va uning salbiy oqibatlarini bartaraf etish uchun turli psixologik yondashuvlar va amaliy choralar ishlab chiqilgan. Ushbu yondashuvlar insonning emocional holatini yaxshilash, ijtimoiy aloqalarni rivojlantirish va shaxsiy ehtiyojlarni qondirishga qaratilgan. Ular orasida kognitiv-bexeverial terapiya, psixologik qo'llab-quvvatlash guruhleri, shaxsiy rivojlanish dasturlari va ijtimoiy integraciya strategiyalari mavjud.

Birinchi navbatda, kognitiv-bexeverial terapiya eng samarali usullardan biri hisoblanadi. Ushbu terapiya shaxsning salbiy fikrlarini aniqlash va ularni konstruktiv fikrlash bilan almashtirishga qaratilgan. Masalan, yolg'iz his qiluvchi yoshlar ko'pincha o'zlarini jamiyat uchun keraksiz yoki boshqalar tomonidan rad etilgan deb his qilishadi. Bu terapiya orqali ularning ijtimoiy vaziyatlarga nisbatan noto'g'ri qarashlari o'zgartiriladi va ularda o'z-o'zini baholash qobiliyati rivojlantiriladi. Shuningdek, ushbu usul ijtimoiy muloqot ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi, bu esa yoshlarni faolroq va ishonchliroq qiladi.

Keyingi muhim yondashuv — psixologik qo'llab-quvvatlash guruhleri. Bunday guruhlar yoshlar o'rtasida o'zaro tajribalarni bo'lishish va bir-birlarini tushunish uchun samarali platforma yaratadi. Ushbu guruhlar shaxsga emotsional yordam ko'rsatish bilan birga, ularni ijtimoiy aloqalarga jalb qilishga yordam beradi. Guruh mashg'ulotlari davomida ishtirokchilar birgalikda muammolarni hal qilishni o'rganadilar, bu esa ularda o'zini qo'llab-quvvatlangan va qabul qilingan his qilish hissini uyg'otadi.

Yana bir muhim chora — ijtimoiy integraciya strategiyalari bo'lib, ular yoshlarni turli jamoaviy faoliyatlarga jalb qilishni o'z ichiga oladi. Masalan, sport, san'at, ilmiy to'garaklar yoki volontyorlik loyihalariga qatnashish orqali yoshlar yangi do'stlar orttirishlari va ijtimoiy muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishlari mumkin. Ushbu strategiyalar nafaqat yolg'izlik hissini kamaytiradi, balki yoshlarning

o'z-o'zini anglash va rivojlantirish jarayoniga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, oilaviy psixoterapiya usuli ham muhim ahamiyatga ega. Ko'pincha, yolg'izlikning ildizi oiladagi hissiy va ijtimoiy ehtiyojlarning yetarlicha qondirilmassligidan kelib chiqadi. Ota-onalar va bolalar o'rtasida ochiq muloqotni yo'lga qo'yish, ularning bir-biriga bo'lgan e'tiborini kuchaytirish orqali ushbu muammoni bartaraf etish mumkin. Ota-onalarga bolalarining emocional ehtiyojlarini tushunishga yordam berish va ularga psixologik yordam ko'rsatish muhimdir.

Shuningdek, psixologik-ta'limiy dasturlar ham samarali hisoblanadi. Ushbu dasturlar yoshlarga yolg'izlikning sabab va oqibatlarini tushuntirish, ijtimoiy muammolarni hal qilish ko'nikmalarini o'rgatish va stressni boshqarish bo'yicha treninglarni o'z ichiga oladi. Psixologik treninglar yoshlarning ijtimoiy muloqotga bo'lgan qiziqishini oshiradi va ularga murakkab vaziyatlarda o'zini boshqarishni o'rgatadi.

Davlat darajasida qabul qilinayotgan qarorlar va dasturlar ham ushbu muammoning yechimi uchun katta ahamiyatga ega. Prezident Shavkat Mirziyoyevning yoshlarga oid qarorlari, xususan, yoshlarning ma'naviy va ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan davlat dasturlari, yoshlar o'rtasida ijtimoiy integratsiyani kuchaytirishni maqsad qilgan. Ushbu dasturlar doirasida maktab va universitetlarda psixologik xizmatlarni kuchaytirish, ijtimoiy izolyatsiyani kamaytirish va yoshlarni turli madaniy va sport tadbirlariga jalb qilish kabi chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Umuman olganda, yolg'izlik hissi bilan kurashish ko'p qirrali yondashuvlarni talab qiladi. Psixologik yordam, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va davlat dasturlari birgalikda amalga oshirilsa, bu nafaqat shaxsiy rivojlanishga, balki jamiyatning umumiy barqarorligiga ham xizmat qiladi. Yolg'izlikni bartaraf etish insonlarning psixologik salomatligini yaxshilash, ularning jamiyatdagi o'rnini topishiga yordam berish va kelajakda yanada barqaror avlodni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Yolg'izlik hissi insonning ruhiy va ijtimoiy farovonligiga jiddiy ta'sir ko'rsatadigan murakkab hodisa hisoblanadi. Bu hissiyot shaxsning psixologik salomatligi, ijtimoiy aloqalari va jismoniy holatiga salbiy ta'sir etadi. Ayniqsa, yoshlar orasida yolg'izlik hissining kuchayishi, ular uchun ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimining zaifligi va shaxsiy ehtiyojlarning qondirilmassligi bilan bog'liq. Ushbu muammo o'z vaqtida aniqlanmasa, depressiya, xavotir, ijtimoiy izolyatsiya va o'z joniga qasd qilish xavfi kabi salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin.

Erta yoshlik davrida bu hissiyotning oldini olish oila, maktab va kengroq ijtimoiy muhitning qo'llab-quvvatlashiga bog'liq. Ota-onalar va o'qituvchilar tomonidan ijtimoiy va hissiy ehtiyojlarga e'tibor qaratish, do'stona munosabatlarni shakllantirish uchun imkoniyatlar yaratish muhim ahamiyatga ega. Bundan tashqari,

yoshlar o'zlarining ichki hissiyotlarini ochiq ifoda etishi va ijtimoiy munosabatlarni rivojlantirish uchun maxsus dasturlar va treninglar tashkil etilishi zarur.

Yolg'izlikni bartaraf etishda kognitiv terapiya va psixologik qo'llab-quvvatlash guruhlari samarali usullar hisoblanadi. Ushbu yondashuvlar shaxsning salbiy qarashlarini o'zgartirishga, ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga va o'z-o'zini baholash darajasini oshirishga yordam beradi. Shu bilan birga, davlat tomonidan qo'llab-quvvatlovchi chora-tadbirlar amalga oshirilishi kerak. Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan ishlab chiqilgan yoshlarga oid davlat dasturlari yoshlar hayotida bunday muammolarni kamaytirishga qaratilgan muhim qadamlardan biridir.

Yolg'izlikka qarshi kurash jamiyatning umumiy rivojlanishi uchun muhimdir, chunki ijtimoiy izolyatsiya nafaqat shaxsning, balki jamiyatning barqarorligiga ham salbiy ta'sir qiladi. Shu sababli, yoshlar orasida yolg'izlik hissin kamaytirish uchun kompleks va tizimli yondashuvlar zarur. Psixologik qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy bog'lanishlarni kuchaytirish va ta'lim tizimida ruhiy barqarorlikni ta'minlashga yo'naltirilgan dasturlar orqali yosh avlodni psixologik sog'lom va ijtimoiy faol shaxslarga aylantirish mumkin.

Oxir-oqibat, yolg'izlikni bartaraf etish nafaqat individual darajadagi muammo, balki jamiyatning har bir a'zosi uchun mas'uliyat hisoblanadi. Shuning uchun oila, ta'lim muassasalari, psixologlar va davlat organlari birgalikda harakat qilishlari lozim. Bu nafaqat yoshlarning ruhiy salomatligini yaxshilashga, balki jamiyatda o'zaro hurmat va qo'llab-quvvatlashni kuchaytirishga ham yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shavkat Mirziyoyev qarori. (2017). "Yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirish to'g'risida" qarori. O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to'plami. (12–15b)
2. Ismoilov.A (2010). Psixologik salomatlik asoslari. Toshkent: Ma'naviyat. (45–46-b).
3. Karimova.L (2015). Shaxs psixologiyasi. Toshkent: O'zFA nashriyoti. (78–79-b).
4. Kulikov.L.V (2000). Psikhologiya odinochestva. Sankt-Peterburg: Piter. (112–115-b).

TABLE OF CONTENTS / ОГЛАВЛЕНИЯ / MUNDARIJA

№	The subject of the article / Тема статьи / Maqola mavzusi	Page / Страница / Sahifa
1	КНИГА ЛУЧШИЙ СПУТНИК ЖИЗНИ	3
2	OTA-ONA VA FARZANDLAR O'RTASIDAGI MUNOSABATLAR	6
3	DINNING SHAXS SHAKLLANISHIDAGI O'RNI VA MOHIYATI	9
4	ETNOS VA MILLAT TUSHUNCHALARINING QIYOSIY TAHLILI	14
5	THE ROLE OF SPORT IN HUMAN LIFE	17
6	FALSAFANING TARIXI BUGUNGI HAYOTDAGI O'RNI	19
7	МЕТОДИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ДИДАКТИЧЕСКИХ ИГР НА УРОКАХ ЧЕРЧЕНИЯ	30
8	МЕТОДИКА ПРИМЕНЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ ЧЕРЧЕНИЮ	37
9	МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ ПРОСТРАНСТВЕННОГО ВОООБРАЖЕНИЯ И МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ ЧЕРЧЕНИЯ	42
10	КРЕАТИВНЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ СОВРЕМЕННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ ЧЕРЧЕНИЮ	46
11	ТИББИЁТ ФИҚҲИ: АЙРИМ ФИҚҲИЙ ҚОИДАЛАРНИНГ ТИББИЙ ТАТБИҚИ	52
12	PROFILAKTIKA INSPEKTORINING HUQUBUZARLIKLAR PROFILAKTICASINI AMALGA OSHIRISHDA DAVLAT VETERINARIYA XIZMATI BILAN HAMKORLIGI	57
13	O'ZBEKISTONDA FAOLIYATI KUZATILGAN MISSIONERLIK HARAKATLARI VA ULARNING OQIBATLARI	67
14	ZARDUSHTIYLIKDAN MEROS QOLGAN MAROSIM VA URF-ODATLAR	73
15	TERORIZM VA EKSTREMIZMGA QARSHI KURASHDA DAVLATLAR VA XALQARO JAMIYATNING ROLI	79
16	QASHQADARYO VILOYATIDA AYOLLAR TADBIRKORLIGINI RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOY-IQTISODIY AHAMIYATI VA USTUVOR VAZIFALARI	83
17	JAHON MAMLAKATLARI TAJRIBASIDA XOTIN-QIZLAR TADBIRKORLIGI	89
18	VELOSIPEL TRANSPORTINI XORIJIY TAJRIBALARGA ASOSLANGAN HOLDA RIVOJLANTIRISHNING IQTISODIY AHAMIYATI	97
19	AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR IMPERIYASI TARIXI	101
20	XOTIRA	104
21	INTELLEKT VA KREATIVLIK	107

22	INGLIZ ADABIYOTI NAMUNALARIDA BADIY OBRAZ TUSHUNCHASI	110
23	BARGNING ANATOMIK TUZILISHI VA XILMA XILLIGINING TAHLILI	114
24	BARGNING MORFOLOGIK TUZULISHI VA XILMA-XILLIGI TAHLILI	118
25	NAVRO'ZGULDOSHLAR OILASINING ASOSIY TURKUM VA TURLARI. TARQALISHI VA AXAMIYATI	122
26	FUQAROLIK JAMIYATI INSTITUTLARINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISH TARIXI	125
27	ERTA YOSHLIK DAVRIDA YOLG'IZLIK HISSINING PSIXOLOGIK DETERMINANTLARI	129

Напоминание! — Образование наука и инновационные идеи в мире || Авторы несут персональную ответственность за правильность цифр и данных в статьях и планах занятий, включенных в мировой научно-методический журнал, и за правильность приведенных цитат.

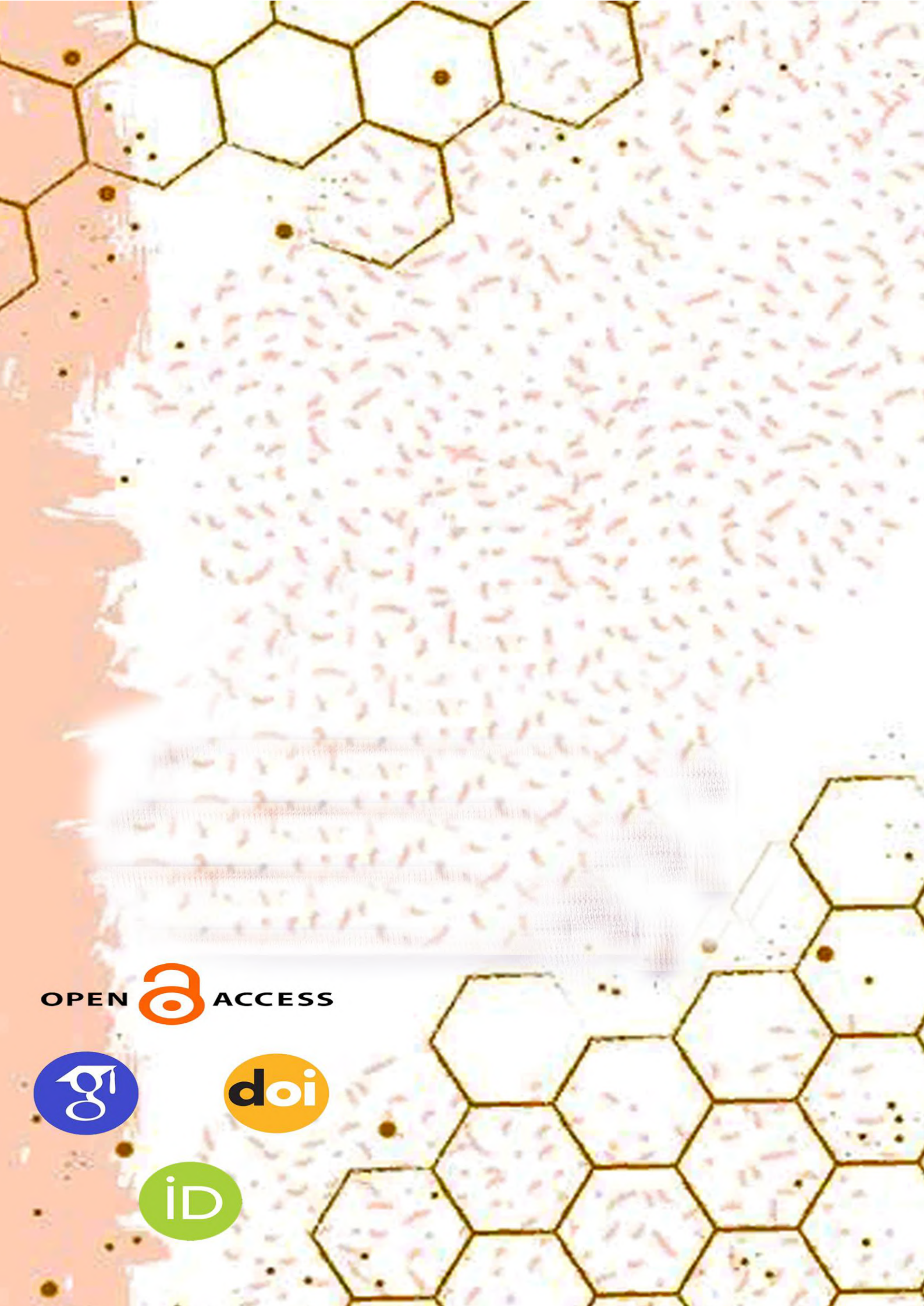
Главный редактор:
Семёнов Владимир Львович

Помощник редактора:
Абдурахманов Бобуржон

Подготовитель к публикации:
Халиков Тохирджон Шавкатжонович

— Образование наука и инновационные идеи в мире всемирный научно-методический журнал, 2024-г.

OPEN ACCESS

